

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

КАФЕДРА

ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ

KATEДРА UNIVERSUM:

ЕЛЕКТРОННИЙ ЗБІРНИК ПРАЦЬ

*З ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ, АРХІВНОЇ ТА
МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ*

on-line

ВИПУСК 9
2025

м. Кропивницький

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ**

**Катедра Universum:
ЕЛЕКТРОННИЙ ЗБІРНИК ПРАЦЬ
З ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ, АРХІВНОЇ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ**

У збірнику публікуються статті з актуальних питань історичної науки, дослідження у галузі документознавства, архівознавства, соціальних комунікацій, а також філософії, педагогіки та філології.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами гуманітарних наук.

Головний редактор:

С. В. Орлик – доктор іст. наук, професор

Відповідальний секретар:

Л. В. Глебова – кандидат філол. наук, доцент

Члени редколегії:

Василь Орлик – д.і.н., проф. (Кропивницький, Україна), **Кшиштоф Філіпов** – доктор хабілітований, проф. (Білосток, Республіка Польща), **Володимир Зайченко** – д.е.н., проф. (Кропивницький, Україна), **Микола Ніколаєв** – д.і.н., проф. (Ізмаїл, Україна), **Олександр Бондаренко** – д.і.н., проф. (Кропивницький, Україна), **Сергій Кулешов** – д.і.н., проф. (Київ, Україна), **Алла Зленко** – к.і.н. доц. (Переяслав, Україна), **Вікторія Барабаш** – к.пед.н. доц. (Кропивницький, Україна), **Зоя Стежко** – к.філос.н., доц. (Кропивницький, Україна), **Олена Коломієць** – к.пед.н., доц. (Кропивницький, Україна), **Ольга В'юник** – к.е.н., доц. (Кропивницький, Україна), **Микола Тупчієнко** – к.і.н. доц. (Кропивницький, Україна), **Ганна Бондаренко** – ст. викл. (Кропивницький, Україна).

Адреса редакції: пр.Університетський, 8, м.Кропивницький, 25006,
Тел. 0954239599, e-mail: svitlana.orlik@gmail.com;
gleboval1980@gmail.com;
universumcntu@gmail.com

Видання «Катедра Universum: електронний збірник праць з історії, археології, інформаційної, архівної та музейної справи» започатковано у 2020 році та оптимізовано відповідно до наказів Ректора ЦНТУ (№25-04 від 07.07.2020 р.; №45-04 від 05.12.2022 р.).

Електронна версія: <http://snd.kntu.kr.ua>

До збірника включено тези доповідей учасників VII Міжнародної наукової конференції «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НУМІЗМАТИКИ ТА ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ». Тези, що увійшли до випуску, можуть бути корисними фахівцям у галузі спеціальних знань історичної науки, архівним, бібліотечним, музейним працівникам, археологам, науковцям, експертам-мистецтвознавцям, викладачам, аспірантам, студентам ЗВО гуманітарного профілю.

Рекомендовано до публікації on-line: рішення кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ, протокол № 1 від 15. 01. 2025.

За достовірність наведених у публікації даних, географічних назв, власних імен, цитат та іншої інформації несуть особисту відповідальність автори тез доповідей.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ, ІНФОРМАЦІЙНОЇ ТА АРХІВНОЇ СПРАВИ
ЦНТУ УНІВЕРСИТЕТ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПЕРЕЯСЛАВІ
ННЦ НУМІЗМАТИКИ ТА ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ УГС В ПЕРЕЯСЛАВІ
УКРАЇНСЬКЕ НУМІЗМАТИЧНЕ ТОВАРИСТВО
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
KOMISJA HUMANISTYCZNA PAN ODDZIAŁ OLSZTYN-BIAŁYSTOK (ПОЛЬЩА)
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ ІСТОРИЧНИХ НАУК

VII Міжнародна наукова конференція
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НУМІЗМАТИКИ ТА ІСТОРІЇ
ГРОШОВОГО ОБІГУ»

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ
28 – 29 листопада 2024

Організаційний комітет конференції:

Голова – **Василь ОРЛИК**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету (далі – ЦНТУ), головний редактор наукового журналу «Український нумізматичний щорічник», президент Українського нумізматичного товариства.

Співголови:

Володимир КРОПІВНИЙ – кандидат технічних наук, професор, ректор ЦНТУ, заслужений працівник освіти України.

Віктор КОЦУР – доктор історичних наук, професор, академік НАПН України, заслужений працівник освіти України, заступник голови Національної спілки краєзнавців України. Університет Григорія Сковороди в Переяславі.

Секретар – **Вікторія Барабаш**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ.

Члени оргкомітету:

Алмудена Аріса АРМАДА – доктор, Нью-Йоркський університет (Мадрид, Королівство Іспанія);

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН – доктор історичних наук, старший зберігач фондів Відділу «Музей грошей», Управління зв'язків з громадськістю та фінансової обізнаності, Департамент комунікацій, Національний банк України. Член Правління Українського нумізматичного товариства (Київ, Україна);

Дочка ВЛАДІМІРОВА-АЛАДЖОВА – доктор, професор, НАІМ, Болгарська академія наук (Софія, Республіка Болгарія);

Зінаїда ЗРАЗЮК – кандидат історичних наук, завідувач науково-дослідного відділу нумізматики, Національний музей історії України (Київ, Україна);

Маріуш МІЛЬЧАРЕК – доктор хабілітований, професор, Інститут археології та етнології Польської академії наук (Варшава, Республіка Польща);

Микола НІКОЛАЄВ – доктор історичних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (Кропивницький, Україна);

Світлана Орлик – доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (Кропивницький, Україна);

Марк ПИЖИК – PhD, Дослідницький інститут Гетті (Лос-Анджелес Сполучені Штати Америки);

Олег ПОГОРІЛЕЦЬ – директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» (Хмельницька область, Україна);

Микола ТУПЧІЄНКО – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи ЦНТУ (Кропивницький, Україна);

Кшиштоф ФІЛПОВ – доктор хабілітований, професор, Комісія з гуманітарних наук, Польська академія наук, відділення Ольштин-Білосток (Білосток, Республіка Польща);

Дмитро ШВЕЦЬ – член Правління Українського нумізматичного товариства (Кропивницький, Україна).

ЗМІСТ

Василь ОРЛИК. ТЕТРАХАЛК ЧАСІВ МІТРИДАТА VI ЄВПАТОРА З ПОЛТАВЩИНИ

Krzysztof FILIPOW. BANK BAŁKAŃSKI, A BANK HIPOTECZNY WE LWOWIE – ODDZIAŁ W CZERNIOWCACH: PRÓBA TWORZENIA

KAMOLIDDIN Shamsiddin Sirojiddin Ogly. DIRHAM MEDALLION OF MANSUR IBN NUH

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН. ЗНАХІДКА МОНЕТИ БОЛЕСЛАВА II СМІЛИВОГО (1058–1080) НА КИЇВЩИНІ

Сергій КУЛЕШОВ. РІДКІСНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ ДЕНАРІЙ, ЗНАЙДЕНИЙ У ЧЕРНІГОВІ

Микола НІКОЛАЄВ. ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОДНІЄЇ «ПРОБЛЕМНОЇ» МОНОГРАМИ НА ОЛЬВІЙСЬКИХ МОНЕТАХ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ IV СТ. ДО Р. Х.

Наталя ПАСТІЧНИК, Ренат РІЖНЯК. ДИНАМІКА ПУБЛІКАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ДОСЛІДНИКІВ НУМІЗМАТИКИ

Олексій АРТЮХІН, Андрій БОЙКО-ГАГАРІН. ЩОДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СКЛАДОК ОДЯГУ НА МОНЕТАХ РУСИ

Ігор ВОРОНІН. ІНВЕСТИЦІЙНІ МОНЕТИ США У НАЦІОНАЛЬНИХ КОЛЬОРАХ УКРАЇНИ

Максим ГЛЄБОВ. ПРОБЛЕМИ АНТИЧНОЇ НУМІЗМАТИКИ НА ШПАЛЬТАХ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ НУМІЗМАТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК»

Анастасія ГУЩА, Лариса ЗАДОРЖНЯ. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ

Денис ДОМНІН. ГРОШОВІ ПОДАТІ ТА ЗБОРИ В НАДДІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Ігор ДЕСЯТНІКОВ, Людмила ГЕРМАНЕНКО. АРМІЙСЬКІ ГРОШІ ЗБРОЙНИХ СИЛ США ТА ЇХ СОЮЗНИКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ У В'ЄТНАМІ

Тетяна ІЗБАШ-ГОЦКАН, Євгеній КОЛЕСНІЧЕНКО. РІДКІСНИЙ ТИП СРІБНИХ МОНЕТ РИМСЬКОЇ ОЛЬВІЇ

Зінаїда ЗРАЗЮК. ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ В НУМІЗМАТИЧНІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Олександр КАСПЕРОВИЧ. СПЕЦИФІЧНА ГРУПА КАРБОВАНИХ БРОНЗОВИХ НАСЛІДУВАНЬ РИМСЬКИХ МОНЕТ КІНЦЯ III–ПОЧАТКУ IV СТОЛІТТЯ

Ірина КОРПУСОВА. ФРАНЦУЗЬКІ РЕКЛАМНІ ЖЕТОНИ XIX СТОЛІТТЯ У НУМІЗМАТИЧНИХ ЗБОРАХ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ

Євген ЛЕМБЕРГ. КУФІЧНІ МОНЕТИ VIII СТОЛІТТЯ ІЗ С. ШАНДРИГОЛОВЕ КРАМАТОРСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сергій МАДЕЙ. ЗОЛОТЕ ВАРВАРСЬКЕ НАСЛІДУВАННЯ МОНЕТ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОЇ ТРОАДИ, ЗНАЙДЕНЕ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Олександр НАДВІРНЯК, Олег ПОГОРІЛЕЦЬ, Геннадій КІЙКО. REVERSUS AD QUAESTIONEM: ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ РИМСЬКИХ НОМІНАЛІВ ТА ЇХ ЛИТИХ КОПІЙ / НАСЛІДУВАНЬ У ЗОНІ ПОШИРЕННЯ «ВАРВАРСЬКИХ» СПІЛЬНОТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ I ТИС. Н. Е.
Михайло ОРЛИК, Ігор ПРОХНЕНКО, Арсен СУХАР. КЕЛЬТСЬКА ІМІТАЦІЯ ТЕТРАДРАХМИ ФІЛІПА МАКЕДОНСЬКОГО З ОКОЛИЦЬ СЕЛА БРОНЬКА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛ. УКРАЇНИ

Наталія ПАРГАН. ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛУ ЕКСПЕДИЦІЇ ЗАГОТІВЛІ ДЕРЖАВНИХ ПАПЕРІВ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Ірина ПОДІК, Лариса ЗАДОРЖНЯ. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ГРОШОВИХ СИСТЕМ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА СУЧАСНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НУМІЗМАТИКИ

Сергій ПОДОЛЬСЬКИЙ. РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНИЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Марина РУСЯЄВА. НІКЕ – ВІКТОРІЯ: СЦЕНИ ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ ТВАРИН НА МОНЕТАХ ДАВНЬОЇ ЕЛЛАДИ І РИМУ

Єлизавета САРОСІЯН. ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ

Марія ФЕДОРЕНКО. ПРЕДМЕТИ НУМІЗМАТИКИ В МАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІСТ-КОЛОНІЙ ТА ЕКСПЕРТИЗА АВТЕНТИЧНОСТІ МОНЕТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Микола ШАТАЙЛО. ДОСЛІДЖЕННЯ МОНЕТ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ В УКРАЇНІ

Володимир ШВЕЦЬ. РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ГРОШОТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Анатолій ШОСТОПАЛ. СКАРБ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ З КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дмитро ЯНОВ, Ігор ПРОХНЕНКО, Арсен СУХАР. ОСМАНСЬКІ АКЧЕ ХV – ХVІ СТ., ЗНАЙДЕНІ У НЕВИЦЬКОМУ ЗАМКУ

ТЕТРАХАЛК ЧАСІВ МІТРИДАТА VI ЄВПАТОРА З ПОЛТАВЩИНИ**TETRACHALK FROM THE TIME OF MITHRIDATES VI EUPATOR
FROM POLTAVA REGION**

Після приходу Мітрідата VI Євпатора до влади в Понтійському царстві практично усі грецькі міста Південного й Північного Причорномор'я були об'єднані в його державі. Налагодження політичних, економічних і воєнних зв'язків між різними регіонами Понтійської держави Мітрідата VI Євпатора мало позитивний вплив на їхнє економічне життя, зокрема зростання торговельних оборотів. У результаті «пожвавлення торгових відносин збільшується частка монет держави Мітрідата Євпатора у грошовому обігу міст Північного Причорномор'я, які мали значний дефіцит місцевої монети», а на «грошовому ринку регіону важливого значення набувають мідні монети міст Понту і Пафлагонії» (Орлик, 2020, с. 94). Це підтверджують численні знахідки понтійських монет, зафіксовані на теренах грецьких апойкій Північного Причорномор'я, зокрема Ольвії (Карышковский, 1988, сс. 102–103), Тирі (Булатович, 2003, с. 43), Херсонесі (Гилевич, 1968, с. 19), Феодосії (Гаврилов, 2001; Гаврилов, 2010), Керкинитиді та Пантикапеї (Abramzon & Frolova, 2008) та за їх межами (Добровольський, 1952). Як відомо, за Мітрідата VI Євпатора в Понтійському царстві було уніфіковане карбування мідних монет, а емісійними центрами в Південному Причорномор'ї стали міста, поселення та фортеці Понту, Пафлагонії і, можливо, Віфінії, частина з яких раніше не карбувала монет і навіть не мала полісного статусу. У Північному Причорномор'ї монети карбувалися у незначних обсягах у традиційних емісійних центрах: Ольвії, Тирі, Херсонесі, Пантикапеї, Горгіппії та Фанагорії.

Вперше систематизувати монети емісійних центрів у Південному Причорномор'ї часів держави Мітрідата VI Євпатора вдалося швейцарському вченому Ф. Імхуфу-Блумеру (Imhoof-Blumer, 1912). Він поділив «усі бронзові монети на сім груп, які відображають також хронологічну послідовність випусків» (Stolba, 2005, р.29). Проте дана систематизація небездоганна, на що звертали увагу багато дослідників монетної справи Понтійської держави часів Мітрідата VI Євпатора. Нову, більш аргументовану класифікацію мідних монет Понтійської держави часів Мітрідата VI Євпатора розробив відомий бельгійський учений François Франсуа де Каллатай. Він запропонував зменшити кількість груп до 4, типів монет до 17 та обмежити час їхнього карбування періодом 110 – 85 до Р.Х. (Callataÿ, 2007, р. 282). У концепції Ф. де Каллатая є багато аспектів, з якими важко не погодитись.

У сучасній нумізматиці мідні монети Понтійської держави часів Мітрідата Євпатора розподіляються відповідно до їх ваги та діаметра на 5 груп (номіналів): **АА** (близько 16 – 21 г), **А** (близько 11 – 14 г), **В** (близько. 5 – 8 г), **С** (близько 3 –

4,5 г), **D** (близько 1,5 – 2,5 г), які в історіографії дослідників, слідом за Імхуфа-Блумером, визначають як обол (AA, A), тетрахалк (B), дихалк (C) та халк (D) (Imhoof-Blumer, 1912).

Поява значної кількості мідних монет Понтійської держави часів Мітрідата VI Євпатора в грецьких апойкіях Північного Причорномор'я сприяла поширенню цих монет в Надчорномор'ї, зокрема в Степовій та Лісостеповій зонах сучасної України. Адже «економічне життя греків Північного Причорномор'я було також тісно пов'язане з життєдіяльністю мешканців сусідніх земель..., з якими у еллінів Північного Причорномор'я існували торговельні зв'язки» (Orlyk, 2020b, p.95). Щодо характеру цих зав'язків, майнових чи товарно-грошових, то «не лише наявність або відсутність монетних знахідок може засвідчити або спростувати існування товарно-грошових відносин у цьому регіоні. Вагоме значення має характер таких знахідок, зокрема існування грошових чи товарно-грошових комплексів, а також концентрація окремих знахідок на обмеженій території» (Orlyk, 2020b, p. 95).

Проведене нами дослідження знахідок монет IV – I ст. до РХ в басейнах річок Сула, Сейм та Псел підтверджують дані археологічних джерел про заселеність цього регіону у вказаний період, що дозволяє розширити уявлення про тогочасне населення та підтвердити його зв'язки з античним Причорномор'ям, зокрема з Ольвією, знахідки монет якої III – II ст. до Р. Х. переважають знахідки інших емітентів. Враховуючи останнє, можна припустити, що основним торговельним партнером населення басейнів річок Сула, Сейм та Псел у IV – II ст. до Р. Х. була грецька апойкія Ольвія. Цілком ймовірно, що і в наступному I ст. до Р. Х. понтійські монети потрапляли на терени сучасної Сумщини також із Ольвії через територію сучасної Полтавщини. Підтвердженням цьому є знахідки монет часів Мітрідата VI Євпатора на Полтавщині.

Так, зокрема, весною 2020 р. в лісі поблизу с. Лазьки Полтавського району Полтавської області було знайдено монету середнього номіналу – тетрахалк, карбований в м. Сіноп (рис.1)

Аверс: Егіда з горгоніоном

Реверс: Ніка, що йде праворуч ΣΙΝΩ-ΠΗΣ, праворуч нижче диферент

Вага – 6,30 г.

Період карбування 105-90 pp. до Р. Х. (Imhoof-Blumer) 90–85 pp. до Р. Х. (Callataÿ)

Таким чином, на часи Мітрідата Євпатора припадає відновлення й розширення торгівельних зв'язків еллінів Північного Причорномор'я з мешканцями сусідніх земель, перш за все Дніпровського Лісостепу. Аналіз монетних знахідок у цьому регіоні засвідчує чисельні знахідки давньогрецьких, переважно ольвійських монет V–III ст. до н. е. і майже повну відсутність знахідок монет II ст. до Р. Х. (Orlyk 2021). Проте, монети часів Мітрідата Євпатора набули поширення на значній території сучасної України, від м. Керч до Київщини, Поділля, Волині на Правобережжі та Чернігівщини, Сумщини і Полтавщини та Лівобережжі. І такі знахідки є досить численними.

Джерела та література

- Callataÿ, F. (de) 1997. L'histoire des guerres mithridatiques vue par les monnaies, Louvain-la-Neuve
- Callataÿ, F. (de) 2002. La chronology des bronzes de Mithridate Eupator: revision et consequences sur la datation des monnayages et des sites du Bosphore cimmérien, in: Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux dans la région nord-pontique: origins et développement d'un koinè politique, économique et culturelle (VIIe s. a. C. – IIIe s. p. C.). Préactes et résumés des communications, Bordeaux, 14-1 novembre 2002. Bordeaux, 145–180
- Imhoof-Blumer, F. (1912). Die Kupferprägungen des mithradatischen Reiches und andere Münzen des Pontus und Paphlagoniens. Numismatische Zeitschrift. 45. 169–192.
- Орлик В. 2020. Знахідки монет Понтійської держави Мітрідата Євпатора на території Дніпровського Правобережного Лісостепу. УІЖ (6), 93–103.
- Добровольський А. В. 1952. Матеріали до археологічної карти Дніпровського Надпоріжжя в межах Запорізької області (За матеріалами Дніпрогесівської експедиції). Археологія (7)
- Гаврилов А. В. 2001. Новые находки античных монет в Юго-Восточном Крыму. Боспорские исследования. Вып.1. 185–206.
- Гаврилов А. В. 2010. Нумизматический материал селища Куру Баш (лагерь) и некоторые вопросы истории Феодосии конца II–I вв. до н.э. Stratum plus 6, 141–157
- Гилевич А.М. 1968. Антические иногородные монеты из раскопок Херсонеса. НС. № 3. С. 19.
- Булатович С. А. Понтийские монеты в Тире. Записки исторического факультета. Одесса, 2003. Вып.14.
- Карышковский П. О. 1988. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. Киев: Наукова думка.
- Орлик В. (2021). Знахідки античних монет VI–I ст. до н.е. в басейні р. Тясмин. Український нумизматичний щорічник, (5), 5–44.

Krzysztof FILIPOW

BANK BAŁKAŃSKI, A BANK HIPOTECZNY WE LWOWIE – ODDZIAŁ W CZERNIOWCACH: PRÓBA TWORZENIA

БАЛКАН БАНК ТА ІПОТЕЧНИЙ БАНК У ЛЬВОВІ – ФІЛІЯ У ЧЕРНІВЦЯХ: СПРОБА СТВОРЕННЯ

BANK BALKAN AND MORTGAGE BANK IN LVIV – BRANCH IN CHERNIVTSI: TRYING TO CREATE

Abstract. Latem 1939 r. w Ministerstwie Skarbu w Warszawie zapadła decyzja o powstaniu Banku Bałkańskiego. Poprzedzone to było wielomiesięcznymi konferencjami w szerokim gronie finansjery i działaczy gospodarczych. Inicjatorem tej idei był dyrektor Banku Hipotecznego we Lwowie Aleksander Lisiewicz.

Powstanie Banku Bałkańskiego uznano za konieczność i decyzją ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego w czerwcu 1939 r. zostało to zatwierdzone. Zdecydowano, że przewodnictwo organizacyjne tworzenia tego nowego banku powierzyć należy Bankowi Handlowemu, a umiejscowiony on zostanie w filii Banku Hipotecznego w Czerniowcach na Bukowinie.

Zakładano dwie wersje założenia Banku Bałkańskiego. Jedna z nich mówiła o likwidacji oddziału Banku Hipotecznego w Czerniowcach. Druga zaś o przejęciu oddziału przez nowo powstały bank.

Decyzja, która zapadła w czerwcu 1939 r. podyktowana była ówczesną sytuacją polityczną i zagrożeniem wojną. Była ona już jednak spóźniona i zdawano sobie sprawę, że tak Rumunia jak i inne kraje bałkańskie mogłyby być w razie wojny tak naprawdę jedyną drogą dostaw materiałów. Jego losy związane zostały z losami polskiego złota ewakuowanego z Banku Polskiego.

Ostatecznie kres istnieniu oddziału Banku Hipotecznego w Czerniowcach położyła wojna. W szczególności przystąpienie Rumunii do koalicji z państwami „osi” i cofnięcie uznania rządowi polskiemu na uchodźstwie.

Mimo więc powołania prawnego Banku Bałkańskiego w 1939 r. do jego powstania nie doszło. Na przeszkodzie stanął wybuch wojny i ewakuacja władz naczelnych państwa polskiego za granicę. Jego losy spłotyły się w 1939 i 1940 r. z działalnością Banku Hipotecznego we Lwowie, a szczególnie z jego oddziałem w Czerniowcach. Wydarzenia wojenne 1939 r. powiązały też dzieje obu banków w ewakuacją polskiego złota Banku Polskiego SA poprzez Rumunię. Jest to jeden z mniej znanych epizodów wojennych polskiej bankowości II wojny światowej.

Abstract. In the summer of 1939, the decision to establish the Balkan Bank was made at the Ministry of Treasury in Warsaw. This was preceded by many months of conferences in a wide group of financiers and economic activists. The initiator of this idea was the director of the Mortgage Bank in Lviv, Aleksander Lisiewicz.

The establishment of the Balkan Bank was considered necessary and by decision of the Minister of Treasury Eugeniusz Kwiatkowski in June 1939 it was approved. It was decided that the organizational leadership of the establishment of this new bank should be entrusted to the Commercial Bank, and it would be located in the branch of the Mortgage Bank in Chernivtsi in Bukovina.

Two versions of the establishment of the Balkan Bank were assumed. One of them spoke of the liquidation of the Mortgage Bank branch in Chernivtsi. The second was to takeover the branch by the newly established bank.

The decision, which was made in June 1939, was dictated by the political situation at the time and the threat of war. However, it was already too late and it was realized that both Romania and other Balkan countries could be the only way to supply materials in the event of war. Its fate was linked to the fate of Polish gold evacuated from the Bank of Poland.

Ultimately, the existence of the branch of the Mortgage Bank in Chernivtsi was put to an end by the war. In particular, Romania's accession to the coalition with the "axis" countries and the withdrawal of recognition of the Polish government in exile.

Despite the legal establishment of the Balkan Bank in 1939, it did not come into being. The outbreak of war and the evacuation of the supreme authorities of the Polish state abroad stood in the way. Its fate intertwined in 1939 and 1940 with the activities of the Mortgage Bank in Lviv, and especially with its branch in Chernivtsi. The war events of 1939 also linked the history of both banks in the evacuation of the Polish gold of Bank Polski SA through Romania. This is one of the lesser known war episodes of Polish banking during World War II.

Keywords: Balkan Bank, Mortgage Bank, Polish Bank gold; Chernivtsi, World War II.

Latem 1939 r. zapadła w Ministerstwie Skarbu w Warszawie decyzja o powstaniu Banku Bałkańskiego. Poprzedzone to było wielomiesięcznymi konferencjami w szerokim gronie finansjery i działaczy gospodarczych. Inicjatorem tej idei był dyrektor Banku Hipotecznego we Lwowie Aleksander Lisiewicz¹. W konsultacjach do utworzenia Banku Bałkańskiego brali udział przedstawiciele m. in.: Pocztowej Kasy Oszczędności – traktowanej jako instytucji bankowej², Banku Gospodarstwa Krajowego³, BritishPolish (?), C. P. Wojsk (?), GAL (Gdynia-Ameryka Linie Żeglugowe S.A.)⁴ oraz największych prywatnych banków: poznańskiego Banku Związku Spółek Zarobkowych S.A.⁵ i Banku Handlowego S. A.⁶

Powstanie Banku Bałkańskiego uznano za konieczność i decyzją ministra skarbu Eugeniusza Kwiatkowskiego w czerwcu 1939 r. zostało to zatwierdzone. Zdecydowano, że przewodnictwo organizacyjne tworzenia tego nowego banku powierzyć należy Bankowi Handlowemu, a umiejscowiony on zostanie w filii Banku Hipotecznego w Czerniowcach na Bukowinie.⁷

Zakładano dwie wersje założenia Banku Bałkańskiego. Jedna z nich mówiła o likwidacji oddziału Banku Hipotecznego w Czerniowcach. Druga zaś o przejęciu oddziału przez nowo powstały bank, dla którego centrala we Lwowie zapewniła w Rumunii, odpowiednie, szerokie prawa”.⁸

Decyzja, która zapadła w czerwcu 1939 r. podyktowana była ówczesną sytuacją polityczną i zagrożeniem wojną. Była ona już jednak spóźniona i zdawano sobie sprawę, że tak Rumunia jak i inne kraje bałkańskie mogłyby być w razie wojny tak

¹ Był synem Aleksandra Lisiewicza (1859-1916), prawnika, adwokata, encyklopedysty, posła do Sejmu galicyjskiego oraz austriackiej Rady Państwa, działacza Polskiego Stronnictwa Postępowego, członkiem Naczelnego Komitetu Narodowego, gdzie pełnił funkcję zastępcy szefa Departamentu Wojskowego.

² *Leksykon finansowo-bankowy*, 1991: 307-308; Morawski 1998: 50-51.

³ *Ibidem*: 44-46.

⁴ Zob.: Dehmel 1969. 9; [Miciński](#), [Huras](#), [Twardowski](#), 1999, T. 3..

⁵ Z. Szymańska 1997: 62-94; Morawski 1998: 151-153.

⁶ Zob.: [Landau Z.](#), [Tomaszewski J.](#), 1995.

⁷ Wszelkie informacje na ten temat pochodzą z: Notatka, dotycząca okresu wojennego i prób montowania oddziału Banku Hipotecznego w Czerniowcach dla możliwych przyszłych zadań i dorywcze prace tego okresu, autorstwa Aleksandra Lisiewicza, złożonej w Paryżu w 1940 r.: IPMS: sygn.. A. XIV.3/24.

⁸ *Ibidem*, s. 1.

naprawdę jedyną drogą dostaw materiałów wojskowych. A brak jakiegokolwiek placówki finansowej na tych terenach, jak i znajomości, warunków i ludzi spowodowałby w przypadku konfliktu wojennego ogromne straty materialne.

Atutem do założenia Banku Bałkańskiego był niewątpliwie fakt, że oddział Banku Hipotecznego w Czerniowcach był oddziałem w tym czasie nieczynnym i deficytowym od wielu lat. Przyczynił się do tego wieloletni brak środków obrotowych. Pragnąc umożliwić wykorzystanie oddziału do dla nowego banku dyrektor Aleksander Lisiewicz zaopatrzył oddział w ilość gotówki dyspozycyjnej, odpowiadającej zobowiązaniom zagranicznym. W ten sposób oddział w Czerniowcach w momencie reorganizacji nie miałby żadnych zobowiązań. A co więcej wniósłby aportem swoje nieruchomości, lokal i inne dobra uzyskane w ciągu swojej osiemdziesięcioletniej działalności.⁹

Co więcej już w maju 1939 r. Walne Zgromadzenie Banku Hipotecznego we Lwowie powzięło uchwałę o likwidacji oddziału w Czerniowcach i pozwalało na dowolne wykorzystanie go wedle woli.

Sytuacja polityczna i wybuch wojny nie pozwolił na utworzenie Banku Bałkańskiego. Dyrektor A. Lisiewicz wskazywał na „brak pośpiechu, wywołanego okresem letnim”. Brak jego powstania widział także w czynniku ludzkim. Nie powołano bowiem osoby personalnie odpowiedzialnej za misję szybkiego tworzenia banku.

Miał też zupełną rację twierdząc: „Zdaniem moim warunkiem powodzenia powstającego przedsiębiorstwa jest ustalenie personalnej odpowiedzialności odpowiedniej jednostki, poza teoretycznymi podstawami organizacyjnymi, w przeciwnym razie cała organizacja gubi się w dyskusjach i uzgadnianiach”.¹⁰

Wybuch wojny zaskoczył polski sektor bankowy na Bałkanach. Posiadano jedynie oddział w Czerniowcach, lecz bez środków obrotowych oraz co było ważne bez pełnych praw bankowych w Rumunii. Jednak w razie prowadzenia działań wojennych oddział Banku Hipotecznego miałby szeroki zakres działania. Warunkiem byłoby dorywcze uzyskanie środków finansowych na działalność oraz uzyskanie uprawnień.

Stąd też już 25 sierpnia 1939 r. dyrektor Aleksander Lisiewicz starał się w Ministerstwie Skarbu uzyskać realną pomoc w ukonstytuowanym już przecież Banku Bałkańskim. W związku z powyższym nawiązał rozmowy celem uzyskania pomocy ze strony Banku Handlowego S.A. Nie znalazł jednak zrozumienia. Uważano bowiem, że moment jest zbyt późny, sama sprawa jest zbyt mało ważna wobec ogromu zadań ogólnych wynikających z napięcia wojennego.¹¹

Wojna wpłynęła na dalsze losy Banku Bałkańskiego wiążąc je ewakuacją i epopeją polskiego złota Banku Polskiego S.A. Splotły się one z perypetiami Banku Hipotecznego we Lwowie i jego oddziału w Czerniowcach.

Idea powołania Banku Bałkańskiego de facto upadła wraz z wybuchem wojny polsko-niemieckiej we wrześniu 1939 r. Po ataku wojsk sowieckich 17 września na

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem:2.

¹¹ Ibidem.

ziemie polskie stało się to już nie możliwe do wykonania.

Wykaz skrótów:

IPMS: Instytut Polski i Muzeum Gen. Sikorskiego w Londynie

AAN: Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Archiwalia:

Archiwum Akt Nowych (AAN), BP, t. 316, k. 1-2.

Instytut Polski i Muzeum Gen. Sikorskiego w Londynie: sygn.A. XIV.3/24.

Literatura:

1. Dehmel H. 1969, Gdynia-Ameryka. Linie żeglugowe S.A. 1930-1950, [Wydawnictwo Morskie](#), Gdańsk.
2. [Landau Z.](#), [Tomaszewski J.](#), 1995, Bank Handlowy w Warszawie S.A. Zarys dziejów 1870–1995, MUZA S.A. Warszawa.
3. *Leksykon finansowo-bankowy, 1991, Władysław L. Jaworski (red.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1991, s. 307–308.*
4. [Miciński J.](#), [B. Huras B.](#), [Twardowski M.](#), 1999, *Księga statków polskich 1918–1945. Tom 3. Gdańsk: Polnord Wydawnictwo Oskar.*
5. Morawski W., 1998, [Słownik historyczny bankowości polskiej do 1939 roku](#), Wydawnictwo „Muza”, s. 50–51.
6. Păunescu C., Matei D., 2013, Jako ocalono polskie złoto, Bukareszt, s. 35-43.
7. Rojek W., 2000, Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939-1950, Kraków.
8. Szymańska Z., 1997, Sukces poznańskiej gospodarności. Bank Związku Spółek Zarobkowych (1885-1949), [w:] Banki Poznańskie, „Kronika Miasta Poznania”, nr 2/1997, Wydawnictwo Miejskie Poznań, s. 62-94.

DIRHAM MEDALLION OF MANSUR IBN NUH

The numismatic collection of the Ashmolean Museum in Oxford (Great Britain) contains a silver dirham (diameter 33 mm, weight 11.04 g), issued in 358/968-69 in Bukhara by the Samanid amir Mansur I ibn Nuh (reigned 350 – 365/961 – 976). Its obverse (Av) shows a portrait of the ruler facing right with two Pahlavi inscriptions on the sides. The right inscription reads MLK'n MLK', which means "King of Kings," i.e. Shahanshah, and the left one reads GDH 'pzw, which means "Victory, increase in territory." On the reverse side (Rv) in the field there is an Arabic inscription in 6 rows in the shape of a square, imitating a square. In it, after the usual Sunni creed, the name of the caliph is given, and then the name of Mansur ibn Nuh with the royal title of al-Malik. The circular legend provides the release data: "This dirham was struck in Bukhara in the year three hundred and fifty-eight" (Fig. 1).

It is assumed that the dirham of Mansur ibn Nuh depicts a portrait of one of the pre-Islamic ancestors of the Samanids. There is a hole on the edge of the coin, indicating that the owner of this coin wore it on his chest as a medallion in memory of his ancestors.

Of particular interest is the portrait of the ruler, which reveals similarities not with the Iranian, but with the Turkic tradition of portrait art. The anthropological type of his face is a mixture of Caucasian and Mongoloid features with a predominance of the latter. There is a protruding bone in the upper part of the face, which is typical for Mongoloid Qipchaqs. The eye is large, elongated, almond-shaped with a very swollen eyelid. The nose is straight and convex in the upper part, characteristic of the Western Turks, in particular the Oghuz Turks of Khorasan. On the head is a specific headdress, vaguely reminiscent of a complex crown.

But the main feature of the portrait is his specific hairstyle – a coarsely braided braid hangs from under the crown and falls behind his back. This hairstyle was characteristic of the Turkic nobility of the era of the Turkic Qaghanate, but is not found in the iconography of either the Sassanid or the Hephthalite coins. Another feature of the portrait of the ruler depicted on the coin of Mansur ibn Nuh is that he does not have a beard and his face is clean-shaven. In the early Middle Ages, the absence of a beard and a clean-shaven face was considered one of the advantages of Turkic rulers and nobility. At the same time, all portraits of the Sasanian Shahanshahs are characterized by the presence of a specific rounded beard. Sogdians are also always depicted with thick beards in surviving monuments of material culture.

The iconography of the portrait has a close resemblance to the portraits of the Turkic rulers of Tokharistan, Kabul and Gadhara of the 7th – 8th centuries, who are depicted on the coins they issued in imitation of the drachmas of the Sasanian Shahanshah Hurmazd IV Turkzada (reigned 579 – 590). (Fig. 6, 7)

But almost complete similarities with it are revealed by two commemorative

medallions issued by the Turkic Qaghans in the first quarter of the 7th century in honor of the victory over the Sassanids and Hephthalites. One of them was released by a Turkic Qaghan named Zik or Zhik (reigned 710 – 718) after the victory over the Sassanids in 616 – 617, when his army invaded deep into Iranian territory and reached Ray and Isfahan (Fig. 3). On the obverse side (Av) of the medallion there is a portrait of the ruler to the right, to the right and left of which there are Pahlavi inscriptions. The left inscription reads GDH ‘pzwn zyk – “Victory, increase, Zik”, and the right one reads MLK’n MLK’ – “King of Kings”. On the reverse side (Rv) of the medallion there is an altar with fire, and to the right and left of it two priests making sacrifices to the fire.

The same Qaghan issued the seal for the administration of the conquered territory, which, like the medallion, is stored in the Forughi collection in Great Britain. It contains Middle Persian and runic legends. The Middle Persian inscription reads as zyk hhn GDH – “Zik Qaghan, victory”, and the runic inscription - b(a)q(e)šeb qiy(ū)g(o)ŋkū – “Take care of your companions, home, village, find a good name for yourself.”

The second medallion was issued around 625 in Qunduz by Tardu-Shad, who was the son of the supreme Turkic ruler Tun Yabghu Qaghan and the founder of the Turkic Yabghu dynasty of Tokharistan and Gandhara, on the occasion of the final victory over the Hephthalites and the annexation of their possessions to the Turkic Qaghanate (Fig. 2). The iconography of the medallion, as well as some coins of the Turkic Yabghus of Tokharistan, reveals, on the one hand, imitation of the drachmas of Shahanshah Hurmazd IV, and on the other, the Indian religious tradition. On the front side of this medallion there is also a portrait of the ruler to the right, to the right and left of which there are Pahlavi inscriptions jeb MLK’n MLK’, i.e. “yeb[gu] King of Kings,” and GDH ‘pzwt – “Victory, increase in territory.” It is assumed that this medallion depicts Tun Yabghu Qaghan. On the reverse side of the medallion of Tun Yabghu Qaghan, an altar and two priests are depicted, as well as the god Shiva with hair in the form of a flame.

The similarity of the portrait depicted on the coin of Mansur ibn Nuh with the portrait on the medallion of Tun Yabghu Qaghan is expressed in almost all details – the same thick braid falling behind his back, the same costume. No beard. The winged crown with bull horns, a month and a dot, as well as the necklace of precious stones worn on the neck of Tun Yabghu Qaghan, are depicted in a stylized form. A comparison of the three portraits allows us to conclude that the portrait on the medallion of Zik Qaghan (616) served as a model for the portrait on the medallion of Tun Yabghu Qaghan (625), and the latter, in turn, served as a model for the portrait on the coin of Mansur ibn Nuh (358/968-69).

The rulers depicted in front on the above-mentioned silver-plated copper medallion, issued in 351/962-63 in the city of al-Muhammadiyya by the Buwayhid ruler Rukn al-Dawla al-Hasan ibn Buwaih (Fig. 4) and a gold medallion issued in 359/969-70 in Baghdad by another Buwayhid ruler ‘Adud al-Dawla Fana-Khusraw (Fig. 5), have a completely different appearance. They have a pronounced

anthropological type of the Mediterranean group of the Caucasian race: a round face, a straight nose, small round eyes, they have a thick mustache and beard, a winged crown on their head, and a costume of a completely different cut than the costumes of the rulers depicted on the coin of Mansur ibn Nuh and medallions of the Supreme Turkic Qaghans. At the same time, the general appearance of the Av and Rv coins of Mansur ibn Nuh and Rukn al-Dawla are almost identical. On the Av coin of Rukn al-Dawla, there are two Pahlavi inscriptions on both sides of the ruler, the same as on the coin of Mansur ibn Nuh. On Rv is the same Arabic legend of 6 lines, in which, after the usual Sunni creed, the name of the caliph is given, and then the title and name of Rukn al-Dawla Abu 'Ali Buwaih. The circular legend provides the release data. Thus, although the general shape of these two medallions is the same, their contents are completely different. These data indicate that the medallion of Mansur ibn Nuh was issued as a response to the release of the medallion of Rukn al-Dawla, which allows us to determine the true origin of the Samanids.

In the light of these data, it seems to me that the pre-Islamic ancestors of the Samanids, including their ancestor Saman-Khudat, belonged to the dynasty of the Turkic Yabghu of Tokharistan, the founder of which was Tardu-Shad, the son of the supreme Turkic ruler Tun Yabghu-Qaghan. The image of a portrait of one of the supreme Turkic Qaghans on the coin of Mansur ibn Nuh indicates that the Samanids revered him as the highest ancestor of their clan.

The issue in 358/968-69 by Mansur ibn Nuh of a coin depicting a portrait of one of the Samanid ancestors with the title of Shahanshah could have been caused by the actions of the Buwayhids, who, having accepted the title of Shahanshah, declared themselves descendants of the Sassanids. The reason for this was the release in 351/962 in the city of al-Muhammadiyya by the Buwayhid ruler Rukn al-Dawla al-Hasan ibn Buwaih of the above-mentioned medallion.

Chinese sources give the names of the Turkic Yabghus of Tokharistan, who ruled from 618 to 750 with residence first in Qunduz and then in Balkh. Their dynasty continued to exist after the Arab conquest, moving to Badakhshan. The first ruler of Tokharistan from this dynasty was the son of Tun Yabghu Qaghan Tardu-Shad (618 – 630). The Samanid ancestor Saman-Khudat was the son of one of the last representatives of this dynasty of Turkic Yabghus of Tokharistan.

Illustrations

Fig. 1. The Samanids, Mansur ibn Nuh, Bukhara, 358/968-69, dirham, silver.

Fig. 2. Western Turkic Qaghanate, Tun Yabghu-Qaghan, Qunduz, ca. 625, medallion, silver.

Fig. 3. Western Turkic Qaghanate, Zik-Qaghan, Rey or Spahan, 616 – 617, medallion, silver.

Fig. 4. The Buwayhids, Rukn al-Dawla, al-Muhammadiyya, 351/962-63, dirham, silver plated copper.

Fig. 5. The Buwayhids, 'Adud al-Dawla Fana-Khusraw, Baghdad, 359/969-70, medallion, gold.

Fig. 6. Western Turks, Yabghu of Tokharistan, end of 7th – early 8th centuries, ½ of drahma, copper.

Fig. 7. Western Turks, Yabghu of Tokharistan, ca. 700 – 720, drahma, silver.

Андрій БОЙКО-ГАГАРІН

ЗНАХІДКА МОНЕТИ БОЛЕСЛАВА II СМІЛИВОГО (1058–1080) НА КИЇВЩИНІ

FINDING OF A COIN OF BOLESŁAW II THE BOLD (1058–1080) IN THE KYIV REGION

У грошовому обігу часів Русі одночасно перебував широкий ряд монет різноманітних емітентів, тобто система грошового обігу була повністю відкрита та не регулювалась політично ні до, ні після утвердження давньої руської держави. На грошовому ринку допускались в обіг будь-які іноземні монети, а також використовувались вільно їх будь-які фрагменти, монетний лом та монети із слідами неекономічного використання.

Попри усталену у вітчизняній нумізматичній літературі думку про те, що в історії грошового обігу України був так званий «Безмонетний період», поодинокі та скарбові знахідки дрібних монет все ж таки відомі. Варто погодитись з думкою професора Сергія Георгійовича Кулешова про те, що грошовий ринок у зазначений період характеризувався присутністю великої кількості монет, які служили еквівалентом обміну та інструментами торгівлі¹², що підтверджується численними знахідками європейських брактеатів та денаріїв X–XI століть. Ці монети також використовувалися і як зразки виготовлення підробок¹³.

Враховуючи той факт, що в період т. зв. «Безмонетного періоду» очевидно кількість дрібної монети зменшується та відчувається суттєвий монетний голод, але сама монета як інструмент обміну не зникає повністю, а відповідно кожна знахідка монет цього періоду на території України є надзвичайно важливою та потребує окремої уваги. Введення в науковий обіг більшої кількості достовірних знахідок X–XII століть дозволить сучасній науці спростувати існування в історії грошового обігу України т. зв. «Безмонетного періоду».

У жовтні 2024 року автору стало відомо про знахідку¹⁴ монети Болеслава II Сміливого (1058–1080) у Фастівському районі на Київщині (Рис. 1). На лицьовій стороні монети зображено портрет короля вліво із мечем у руці. На реверсі брама із трьома вежами з куполами¹⁵.

¹² Кулешов С. Г. Находки «скандинавских подражаний» монетам английского короля Этельреда II на территории Украины. Материалы докладов и сообщений международной нумизматической конференции «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII – XI вв.». Санкт-Петербург, Старая Ладога, 18-20 апреля 2014. С. 194-201.

¹³ Кулешов С. Г., Бойко-Гагарін А. С. Знахідки фальшивих денаріїв англійського короля Етельреда II на території України. Пам'ятки: археографічний щорічник / Держ. архів. служба України, УНДІАСД. К., 2013. Т. 14. С. 163-167.

¹⁴ Висловлюємо подяку Володимирі Васильовичу Чоколовцю за повідомлення про знахідку – Андрій Бойко-Гагарін.

¹⁵ Kopicki E. Ilustrowany skorowidz pieniedzy polskich i z Polska zwiazanych. Część 1. Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Zarząd Główny, 1995. #27

Рис. 1. Польща, Болеслав II Сміливий (1058–1080), денарій.
Передано до зібрання Музею грошей Національного банку.

Болеслав II Сміливий (1058–1080) був внуком київського великого князя Володимира I Святославича (979–1015). Очевидно, що монета потрапила на Київщину в результаті військової акції 1069 року, коли війська короля Болеслава II виступили в підтримку великого князя київського Ізяслава Ярославича (1054–1068, 1069–1073, 1077–1078, який втратив престол у 1068 році.

В контексті цієї знахідки варто також згадати монети польського короля Болеслава I Хороброго (992–1025), які несуть на своєму полі легенду кирилицею. Враховуючи той факт, що Болеслав I Хоробрий був тестем Святополка Ярополковича (1015–1016, 1018–1019) і допомагав київському князю у боротьбі проти Ярослава Володимировича (1019–1054), виникало припущення про карбування монети з кириличними написами в Києві під час короткострокового зайняття міста поляками у 1018–1019 роках¹⁶. Натомість всі відомі знахідки цієї монети зафіксовані на території сучасних Польщі та Данії.

Враховуючи знахідку у Фастівському районі рідкісної і досить нехарактерної для Київщини монети Болеслава II Сміливого (1058–1080), не можна виключати, що в майбутньому дослідників чекають нові знахідки також інших ранніх польських монет.

Джерела та література

1. Kopicki E. Ilustrowany skorowidz pieniedzy polskich i z Polska zwiazanych. Część 1. Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne. Zarząd Główny, 1995. 397 s.
2. Кулешов С. Г. Находки «скандинавских подражаний» монетам английского короля Этельреда II на территории Украины. Материалы докладов и сообщений международной нумизматической конференции «Эпоха викингов в Восточной Европе в памятниках нумизматики VIII – XI вв.». Санкт-Петербург, Старая Ладога, 18–20 апреля 2014. С. 194–201.

¹⁶ Толстой И., Кандаков Н. Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. 4. Христiанскія древности Крыма, Кавказа и Кіева. Съ 168-ю рисунками в текстѣ. С.-Петербургъ, 1891. С. 170.

3. Кулешов С. Г., Бойко-Гагарін А. С. Знахідки фальшивих денаріїв англійського короля Етельреда II на території України. Пам'ятки: археографічний щорічник / Держ. архів. служба України, УНДІАСД. К., 2013. Т. 14. С. 163-167.

4. Толстой И., Кандаков Н. Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. 4. Христiанскія древности Крыма, Кавказа и Кіева. Съ 168-ю рисунками в текстѣ. С.-Петербургъ, 1891. 176 с.

РІДКІСНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ ДЕНАРІЙ, ЗНАЙДЕНИЙ У ЧЕРНІГОВІ**RARE ENGLISH DENARIUS FOUND IN CHERNIHIV**

Продивляючись свої записи щодо знахідок західноєвропейських денаріїв на території України, знайшов інформацію щодо рідкісного англійського денарія (див. мал.), знайденого на околиці Чернігова (Рис. 1). Це була одинична знахідка без супутніх матеріалів. На аверсі зображення бюсту короля вліво у шоломі та в обладунках. Напис – C N U T R E I . N I V R O . На реверсі зображення так званого ювелірного хреста. Напис – C O I I N B A . На монеті є приклепане срібне вушко. Вага монети (разом з вушком) – 1, 2 гр. Діаметр – 17 мм.

В каталозі англійських монет її визначено як денарій Хардекнуда¹⁷. І карбувалася вона за цим каталогом у 1035-1037 рр. (на деяких аукціонах дати карбування – 1036-1037 рр.). Карбована у місті Бат ([англ.](#) Bath, дослівно «купальня», «басейн»). Після смерті Кнута Великого 1035 року престол Англії та Данії мав успадкувати син Кнуда від другого шлюбу з Еммою Нормадською – Хардекнуд, який керував наприкінці життя свого батька Данією. Однак загроза вторгнення норвезького короля Магнуса I Доброго не дозволила Хардекнуду прибути в Англію для вступу на престол. Цим скористалася частина англійських магнатів на чолі з ерлом Леофріком та Ельфгіфою Нортгемптонською, які запропонували обрати регентом країни Гарольда. На раді в Оксфорді на початку 1036 року прихильники Гарольда та Хардекнуда досягли компромісу: Гарольд ставав регентом Англії, а королева-мати Емма Нормандська зберігала свій двір, гвардію хускарлів і контроль над королівською скарбницею. Саме Емма Нормадська і карбувала монети з іменем Хардекнуда (Кнуда III). Проте Гарольд напав на резиденцію Емми у Вінчестері і захопив скарбницю. До кінця 1037 року всі магнати Англії визнали Гарольда своїм королем, а Емма втекла з країни.

Рис. 1.

¹⁷ Coins of England & the United Kingdom. 46-th edition standard catalogue of British coins. Spink. 2011. № 1166.

Микола НІКОЛАЄВ

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОДНІЄЇ «ПРОБЛЕМНОЇ» МОНОГРАМИ НА ОЛЬВІЙСЬКИХ МОНЕТАХ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ IV СТ. ДО Р. Х.

INTERPRETATION OF ONE "PROBLEM" MONOGRAM ON THE OLBIA COINS OF THE LAST QUARTER OF THE IV CENTURY BC.

Як відомо, ольвійські «борисфени» належать до найпоширеніших монет Північного Причорномор'я античної доби. На сьогодні вважається, що рівень їхнього вивчення є доволі високим; дослідниками побудована усталена класифікація цих монет; декілька років тому нами запропонована хронологічна схема емісії «борисфенів», яка базується на синхронізації епонімного каталогу *IOSPE I² 201* та у цілому підтверджує (за деякими уточненнями) схему карбування «борисфенів» П. Каришковського. Також питання, яким переймались, зокрема, П. Каришковський та В. Анохін, щодо епонімного характеру диферентів на «борисфенах» остаточно вирішено останніми роками; *диференти не мали епонімного характеру, проте велика група епонімів – вихідців із вищої еліти поліса – у суміжні роки виконувала посаду монетних магістратів (або фінансувала випуски); це є підґрунтям для отримання відносно точного просопографічного датування відповідних «борисфенів».* Разом із просопографічним датуванням досягається і просопографічна інтерпретація, тобто ототожнення диферента з реальною історичною особою. Водночас просопографічна інтерпретація диферентів на «борисфенах» виконана лише частково; відповідно, є актуальним продовження досліджень у згаданому напрямку. Отримана інформація, що «борисфени», які не мають явної кореляції з епонімним каталогом, пов'язані з другорядними елітними родинами; але просопографічна інформація про другорядні родини є фрагментарною; відповідно, це спричиняє проблеми щодо їхньої інтерпретації. Отже, маємо ще забагато як зовсім нерозшифрованих ольвійських диферентів, так і диферентів, для яких існує високий ризик інтерпретації та запропоновані чисельні нездоланні на сьогодні альтернативні варіанти читання. Відповідно, подальше просування у напрямку інтерпретації «проблемних» диферентів передбачає необхідність продовження поглиблених досліджень кожного із таких, зокрема, шляхом врахування загально світового досвіду; необхідність його застосування, практично, не відчувалася на початковому етапі досліджень диферентів (*The Ukrainian Numismatic Annual*. 2024. У друку).

Відповідно, доповідь присвячена інтерпретації одного з таких «проблемних» диферентів на ольвійському «борисфені». Найперше «борисфен» з диферентом показаний у монографії П. Каришковського (Каришковский, 1988: 81; № 17, група 2). При цьому такий диферент відсутній як у фундаментальній статті П. Каришковського «Ольвийские «борисфены» 1968 р.,

так і у докторській дисертації дослідника (табл. 41. с. 170). Ця інформація свідчить про те, що цей «борисфен» є надзвичайно рідкісним. Щоб переконатися у цьому, розглянемо матеріали інших дослідників. Так, у каталогах О. Зографа (1951р.), В. Анохіна (1989 р. та 2011 р.), Н. Фролової та М. Абрамзона (2005 р.) «борисфен» з таким диферентом відсутній. Немає його також у каталогах Г. Макандарова (2019 р.), І. Станіславського (2003 р.) та монографії В. Пиворовича (2008 р.). Лише у каталозі В. Нечитайла (2000 р.) такий «борисфен» згаданий під № 273, група 2, проте відсутня загалом традиційна для «борисфенів» вказівка на кількість варіантів о.с. Монети групи 2 за П. Каришковським утримують 7 диферентів (15, 16, 17, 18, 19, 20, 21); п'ять із цих диферентів отримали наше достатньо надійне просопографічне тлумачення іменами епонімів, також і просопографічне датування останнім десятиліттям IV ст. до Р. Х.

В нашій монографії 2022 р. (с. 82) ми врахували диферент **И**, але втрималися від будь яких висновків, не маючи «на руках» такої монети. На нашу думку, «борисфен» з диферентом № 17 (за П. Каришковським) є надзвичайно рідкісною, вірогідно, пробною монетою, або його зовсім не існувало. Спілкування з найавторитетнішими спеціалістами з ольвійської нумізматики також підтвердило відсутність такого артефакту.

До того ж слід зазначити, що монограма, аналогічна диференту № 17, є присутньою на одному з номіналів так званої «обольної серії», ймовірно, діхалків (див. каталоги В. Анохіна (Анохин, 2011: №№ 265, 266), В. Нечитайла (Нечитайло, 2000: №№ 207, 208), Є. Колесніченка (Колесніченко 2021 №№ 6а, 6б, 6в)). В. Анохіним ці монети датуються 330–325 рр. до Р. Х. (рис. 1). Таке датування ми надійно підтвердили іншими монограмами цієї серії. Так монограма **Е** (Анохин, 2011: № 267; Нечитайло 2000: № 210) ототожнюється із відомою історичною особою – епонімом 327 р. до Р. Х. на ім'я Εὐρήμων Τιμησιθέου; монограма **Ε** (Анохин 2011: № 273; Нечитайло 2000: № 216) ототожнюється з епонімом 325 р. до Р. Х. на ім'я Διοτέφης Ἐστιάίου. Зазначимо, що в каталозі Є. Колесніченка наведено графічний варіант монограми **И** (горішня частина трикутника має вертикальну гасту (Колесніченко 2021 №№ 6а, 6б, 6в)). (рис. 1, справа).

Рис. 1. Монети «обольної серії» з різновидами монограми **И**.

Присутність аналогічного диферента на «борисфені» № 17, тобто випущеного приблизно через двадцять років після розглянутих вище монет «обольної серії», суттєво не відповідає традиції успадкування родових імен.

Повернення до монетної магістратури магістрату **Δ** через два десятки років також є малоймовірним.

Для подальшого тлумачення монограми **Δ** скористаємося загальноантичним досвідом. Так, аналогічну монограму утримують бронзові монети Деметрія I Поліоркета (Δημήτριος ὁ Πολιορκητής), полководця та македонського царя (306–283 рр. до Р. Х.), карбовані у Пеллі (https://www.cngcoins.com/Lot.aspx?LOT_ID=70057). Монограма (рис. 2) однозначно інтерпретується ім'ям Деметрій. Втім слід зазначити, що на відміну від диферента № 17 монограма Деметрія I Поліоркета утримує у нижній частині вертикальну гасту, до якої додано півколо літери *po*. Така деталізація пов'язана зі збільшенням абсолютного розміру монограми на монеті Деметрія на відміну від «обольної серії».

Рис. 2. Монета Деметрія з монограмою.

Отже, повертаючись до досліджуваних ольвійських монет «обольної серії», зазначимо, що монограма **Δ** позначає особу магістрата на ім'я Деметрій. На жаль, раніше нами було встановлено, що ім'я Деметрій (Δημήτριος) не має просопографічної компоненти та є одним із найпоширеніших в Ольвії. Десятки пам'яток лапідарної, керамічної та магічної епіграфіки Ольвії утримують таке ім'я. З урахуванням того, що посаду монетного магістрата виконували вихідці з вищої та другорядної еліти, можливо умовно вважати, що за цією монограмою прихована історична особа – Деметрій Сократів (Δημήτριος Σωκράτους) – рідний брат епоніма Ольвії 319 р. до Р. Х. Гікесія Сократова (Ίκέσιος Σωκράτους). Ця особа, разом з іншими епонімами Ольвії та вихідцями із вищої еліти, згадана у синхронному документі (орієнтовно 330–315 рр. до Р. Х.) – графіті IGDOlbia 95 фіаса Бореїків: (.....) Καλλίνικος Φιλ[οξέ]νου, [Ποσει]δώνιος Σωκράτους, Ἦροςων Φιλοξένου, Δημήτρι[ος] Σωκράτους, Φίλων Σωκράτους, Βορείκοι θιασίται. Втім, доказати це майже неможливо. Слід пригадати наявність монетних скорочень ΔΗΜΝ (срібло), ΔΗ (мідь), які, безсумнівно, належать іншим особам на ім'я Деметрій. Отже, загалом, як підсумок проведеного дослідження: монограма **Δ** на монетах «обольної серії» 330–325 рр. до Р. Х. належить особі з невідомого роду на ім'я Деметрій; перспективи просопографічної інтерпретації монограми відсутні внаслідок поширеності імені в Ольвії та в античному світі.

*Наталя ПАСІЧНИК
Ренат РІЖНЯК*

ДИНАМІКА ПУБЛІКАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ДОСЛІДНИКІВ НУМІЗМАТИКИ

DYNAMICS OF THE PUBLICATION ACTIVITY OF NUMISMATICS RESEARCHERS

Нумізматика, як галузь, вивчає монети, медалі, паперові гроші, що дає можливість дослідникам відтворювати історичні процеси, вивчати економічні та культурні зв'язки, а також оцінювати вплив політичних подій на грошову систему.

Одним із важливих аспектів у сучасних нумізматичних дослідженнях є аналіз публікаційної активності, що допомагає визначити актуальні напрями досліджень, популярність тем у науковій спільноті та рівень міжнародної інтеграції дослідників. Кількісний аналіз публікацій [1] у наукових виданнях (наприклад, індексованих у наукометричній базі Scopus) дозволяє виявити основні тенденції розвитку, визначити лідерів у цій галузі та оцінити вплив міжнародної співпраці. Такий аналіз також допомагає зрозуміти, як часто дослідники обирають певні періоди, регіони чи економічні аспекти нумізматики для своїх досліджень.

Тема публікаційної активності в нумізматиці є важливою, оскільки дозволяє оцінити рівень розвитку цієї галузі науки та її значущість у міждисциплінарних дослідженнях. Наприклад, публікації, пов'язані з нумізматиною, часто охоплюють питання археології, економічної історії, історії мистецтва, що робить їх багатограними й значущими для багатьох дисциплін.

Застосування методів кількісного аналізу при дослідженні періодичних видань з нумізматики дозволяє оцінити, як вони впливають на розвиток нумізматичної науки, які теми є найбільш популярними та які методологічні підходи використовуються найчастіше; ідентифікувати основні тренди в нумізматичних дослідженнях, що передбачає аналіз тематики, методів дослідження, географічного та хронологічного розподілу досліджень і дає можливість зрозуміти, які аспекти нумізматики привертають найбільшу увагу дослідників; зрозуміти, як відбувається формування наукових спільнот у нумізматиці, які автори та інституції є найбільш впливовими і які колабораційні зв'язки існують між ними, що сприяє зміцненню наукової комунікації та співпраці в галузі. Нарешті, кількісний аналіз публікацій Scopus-індексованих журналів з нумізматики може сприяти розумінню динаміки наукової творчості та співпраці.

Огляд актуальних публікацій показує, що кількісний аналіз праць у

нумізматичних виданнях (в тому числі тих, що індексуються наукометричною базою Scopus) є важливим інструментом для розуміння сучасних наукових тенденцій та трендів, а також для ідентифікації ключових та найбільш популярних напрямків досліджень. Для дослідження нами обрані вибірки (представлені в базі Scopus) публікацій таких видань: *Acta Archaeologica Lodziensia* (Польща, індексація в Scopus з 2016 до 2017, з 2019 до 2023 pp.), *Numismatic Chronicle* (Велика Британія, з 2002 до 2023), *Revista Numismatica Hecate* (Іспанія, з 2014 до 2023), *Revue Numismatique* (Франція, з 2002 до 2007, з 2009 до 2023), *Stratum Plus* (Молдова, з 2014 до 2023), *American Journal of Numismatics* (США, з 2019 до 2022), а також генеральна сукупність публікацій видання *The Ukrainian Numismatic Annual* (Україна, індексація в Scopus – 2023 p.). Дослідження дасть відповіді на такі питання: а) яка динаміка публікаційної активності дослідників нумізматики протягом 2002–2023 pp.; б) яка динаміка розвитку різних напрямків досліджень нумізматики.

Для з'ясування показників динаміки публікаційної активності вчених, які досліджують нумізматичну проблематику й публікують результати своїх досліджень у спеціалізованих виданнях, що індексуються наукометричною базою Scopus, нами були проаналізовані часові ряди статистичних показників перелічених вище видань (кількість статей та їхні обсяги) протягом 2002–2023 pp. Загальні результати аналізу відображені на рис. 1.

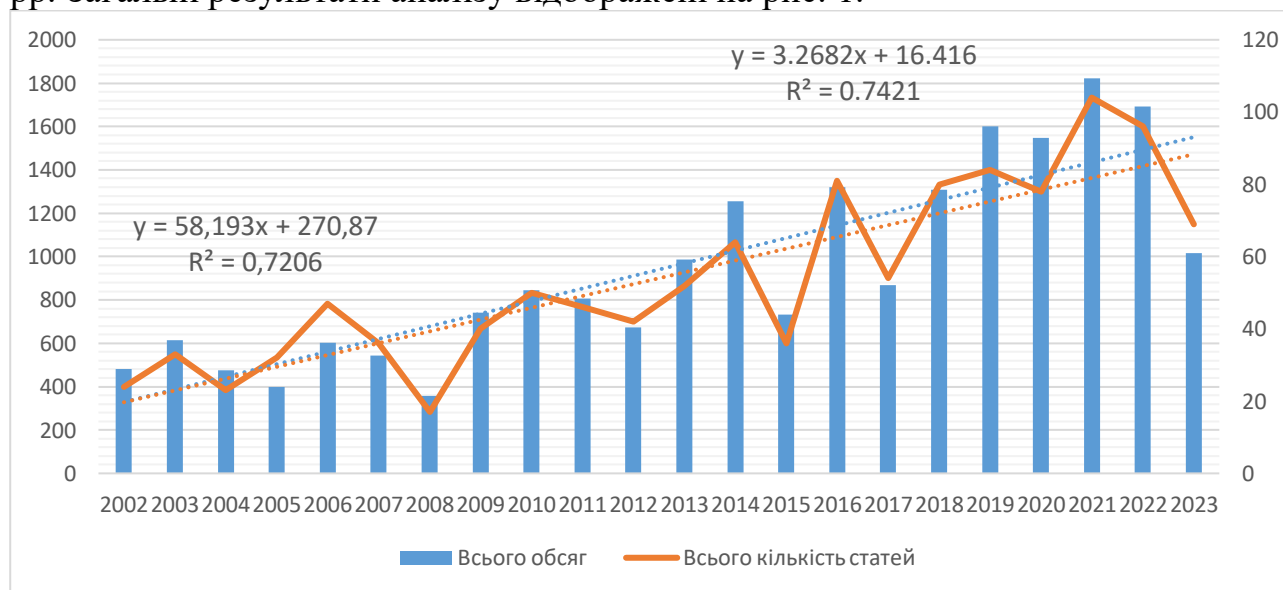

Рисунок 1. Динаміка обсягу та кількості публікацій (2002–2023 pp.)

Динаміка публікаційної активності дослідників нумізматики протягом вказаного періоду є позитивною, що видно наочно з рисунку 1 та зі значень кутових коефіцієнтів лінійної апроксимації обох часових рядів (відповідно: 58,2 та 3,3). Побудовані лінійні тренди обох часових рядів в міру адекватно відображають тенденцію зростання обсягів та кількості публікацій, про що свідчать порівняно високі показники достовірності обох апроксимацій (відповідно: 0,72 та 0,74).

Для вивчення особливостей динаміки розвитку різних напрямків

досліджень нумізматики були обрані такі напрямки наукових пошуків у вказаних вище виданнях: «Антична нумізматика», «Нумізматика Візантійської імперії та християнського сходу», «Середньовічна нумізматика», «Нумізматика нового часу», «Новітня нумізматика», «Східна нумізматика», «Загальні питання організації та проведення нумізматичних досліджень», «Цифровізація нумізматичних досліджень». Нами проведений аналіз часових рядів зі статистичними даними щодо динаміки зміни обсягу та кількості публікацій з кожного із вказаних напрямків протягом досліджуваного періоду. Результати такого аналізу засвідчили, що розвиток публікаційної активності дослідників кожного з напрямків нумізматичних наукових пошуків має позитивну динаміку, хоча й з різними темпами. Це чітко проглядається з різних кутових коефіцієнтів відповідних лінійних апроксимацій. Найбільш активний ріст спостерігається в розвитку обсягів та кількості публікацій за напрямками «Антична нумізматика» та «Середньовічна нумізматика» (рис. 2).

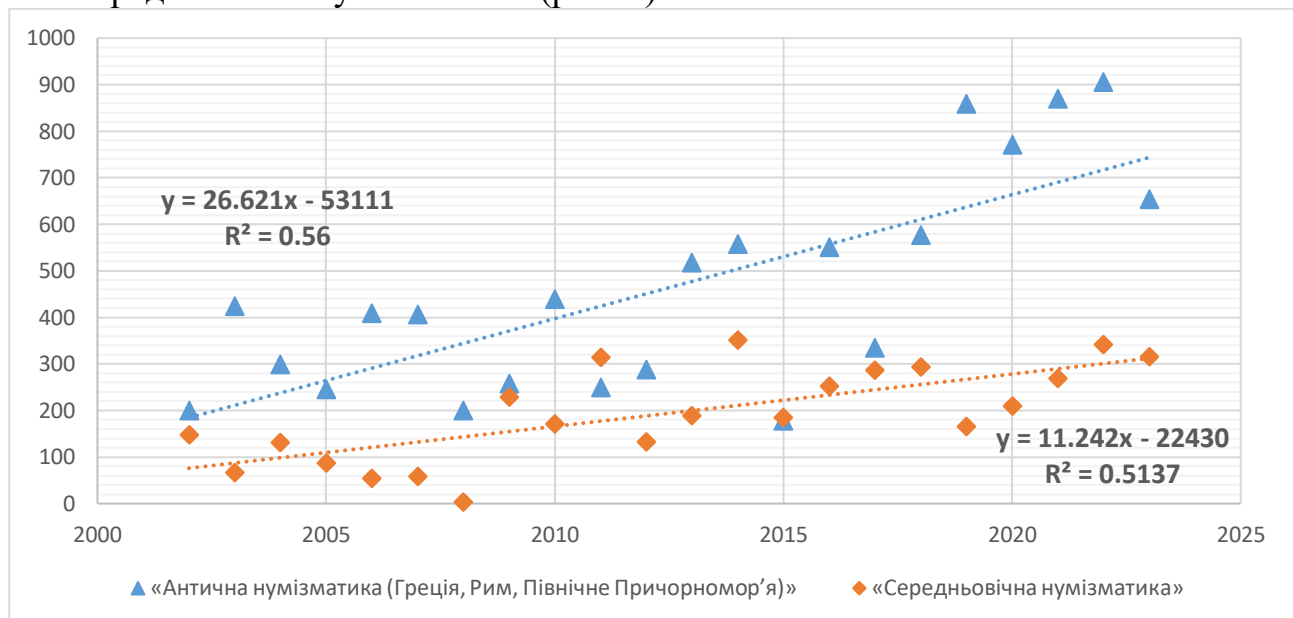

Рисунок 2. Динаміка обсягів публікаційної активності дослідників античної та середньовічної нумізматики (2002–2023 рр.)

Проведений аналіз динаміки публікаційної активності показав, що нумізматика, хоч і є вузькоспеціалізованою науковою дисципліною, продовжує демонструвати зростання кількості публікацій, особливо в міжнародних рецензованих виданнях, індексованих базою Scopus. Це свідчить про зростаючий інтерес до нумізматичних досліджень у світовій науковій спільноті та посилення міждисциплінарного підходу до вивчення історичних та культурних явищ.

Джерела та література

1. Пасічник Н., Ріжняк Р. Математико-статистичні методи в історичних дослідженнях. Кропивницький, ЦДУ ім. В. Винниченка, 2024. 160 с.

*Олексій АРТЮХІН
Андрій БОЙКО-ГАГАРІН*

ЩОДО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СКЛАДОК ОДЯГУ НА МОНЕТАХ РУСИ

ON THE INTERPRETATION OF CLOTHING FOLDS ON RUSSIAN COINS

Монети великих князів Русі є цінними пам'ятками історії та культури, свідченнями української державності. Як вдало відмітив відомий радянський нумізмат українського походження І. Спаський, «Ідейне навантаження ніби домінує над безпосереднім економічним спонуканням у створенні цих монет»¹⁸.

Більшість дослідників розглядали монети Русі в контексті їх класифікації, метрології, топографії знахідок, менше торкаючись аналізу княжих знаків на монетах, а також аналізуючи зовнішність великих князів та елементи їх одягу. Відомі нумізмати І. Толстой та Н. Кондаков, описуючи виявлені у курганах старожитності, окрім намистин, фібул, браслетів та шийних гривен згадують також особливі прикраси – сережки із підвісними намистинами¹⁹, які також можуть бути характерними для стилю та одягу великих князів, зображених на монетах.

Дослідниця І. Свѣчинська описує образ князя на монетах, відмічаючи його фізіологічні особливості – голене обличчя та вуса, а також на голові вінець із підвісками перпендуліями²⁰. Окремим питанням є інтерпретація прикрас на одязі, що нанесені на монетах у вигляді крапок. В каталозі руських монет М. Сотнікова позначає в описі монет Володимира Великого срібляників II типу як численні намистини²¹. Можна також припустити, що за аналогією із трактуванням крапок вздовж краю Євангелія як дорогоцінного каміння крапки на одязі князя можуть також бути визначені як нашите дорогоцінне або напів-дорогоцінне каміння, наприклад, перли. До речі, класик нумізматики пер. пол. ХХ ст. О. Орешніков неочікуваною інтерпретує численні крапки на одязі князя як кольчугу, визначаючи її наявність до образу князя-воїна²².

Щодо ліній, інтерпретованих більшістю дослідників як складки одягу, ми висловимо власне припущення. Не можна виключати тої імовірності, що вказані лінії можуть бути декоративними елементами, спеціально вишитими золотими нитками. Це припущення посилюється тією деталлю, що на монетах Святополка

¹⁸ Спасский И. Г. Накануне тысячелетия монетной чеканки Древней Руси. Нумизматика и сфрагистика. № 5. Киев: Наукова думка, 1974. С. 31.

¹⁹ Толстой И., Кондаков Н. Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. 5. Курганная древности и клады домонгольского периода. Съ 225-ю рисунками в текстѣ. С.-Петербургъ, 1897. С. 11.

²⁰ Вільчинська І. М. Історичні образи у сюжеті могилянської доби "Світоприїмна свіча" Благовіщенського вітваря Софії Київської. Софія Київська у новітніх дослідженнях. Київ, 2018. С. 82.

²¹ Сотникова М. П. Древнейшие русские монеты X-XI веков. Каталог и исследование. М.: Банки и биржи, 1995. С. 46, № 52.

²² Орешников А. В. Денежные знаки домонгольской Руси. Москва, 1936. С. 70.

Ярополчича із написом «ПЕТРОС» упорядника каталогу руських монет М. Сотнікова описує елементи на одязі князя, виконані зигзагами²³, що більш схоже на золоту нитку на одязі, аніж на складки з чіткими прямими лініями.

Дослідник А. Луців був близький до аналогічного висновку, натомість стверджував про те, що одяг князя складався із двох шарів із наповненням між ними ватою, а ці лінії дослідник інтерпретував як шви звичайною ниткою²⁴.

Згідно із спостереженнями дослідників курганів із слов'янськими старожитностями – І. Толстим та М. Кандаковим – проаналізовані предмети VIII – XII століття, практично, не зустрічаються як із золота, так і із прикрашенням дорогоцінним та напівдорогоцінним камінням, натомість в прикрашенні їх часто використані філігрань, скань²⁵. Цей факт може також свідчити про те, що одяг князів на монетах був прикрашений не дорогоцінним камінням, а золотими нитками, що і відображено викривленими лініями на полі монет, що раніше були визначені дослідниками як складки одягу.

Отже, ми висловлюємо думку про те, що лінії, інтерпретовані більшістю дослідників як складки плаща, можуть бути спеціальними декоративними елементами, нанесеними орнаментами золотими нитками на плащ або мантію.

Джерела та література

1. Вільчинська І. М. Історичні образи у сюжеті могилянської доби "Світоприймна свіча" Благовіщенського вівтаря Софії Київської. Софія Київська у новітніх дослідженнях. Київ, 2018. С. 78-86.
2. Луців А. Велика Русь – вільній Україні. Тернопіль: Збруч, 1999. 133 с.
3. Орешников А. В. Денежные знаки домонгольской Руси. Москва, 1936. 95 с.
4. Сотникова М. П. Древнейшие русские монеты X-XI веков. Каталог и исследование. М.: Банки и биржи, 1995. 320 с.
5. Спасский И. Г. Накануне тысячелетия монетной чеканки Древней Руси. Нумизматика и сфрагистика. № 5. Киев: Наукова думка, 1974. С. 31-49.
6. Толстой И., Кандаков Н. Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. 5. Курганная древности и клады домонгольского периода. Съ 225-ю рисунками в текстѣ. С.-Петербургъ, 1897. С. 11.

²³ Сотникова М. П. Древнейшие русские монеты X-XI веков. Каталог и исследование. М.: Банки и биржи, 1995. С. 111. № 211.

²⁴ Луців А. Велика Русь – вільній Україні. Тернопіль: Збруч, 1999. С. 27.

²⁵ Толстой И., Кандаков Н. Русскія древности въ памятникахъ искусства. Вып. 5. Курганная древности и клады домонгольского периода. Съ 225-ю рисунками в текстѣ. С.-Петербургъ, 1897. С. 14.

ІНВЕСТИЦІЙНІ МОНЕТИ США В НАЦІОНАЛЬНИХ КОЛЬОРАХ УКРАЇНИ²⁶

US INVESTMENT COINS IN THE NATIONAL COLORS OF UKRAINE

Героїчна боротьба України отримує все більше яскравих нумізматичних втілень. Американські срібні інвестиційні монети номіналами 1 долар 2022 року випуску – серед монет, що увічнюють мужній опір українських захисників російським окупантам, прагнення українців захистити свою незалежність та суверенітет.

На аверсі обох монет зображений культовий американський орел у польоті. Дизайн аверсу інвестиційних монет цього типу оновлений 2021 року та створений художницею Емілі Дамстра. На лицьовій стороні другої монети зображення орла кольорове, виконане у барвах української символіки. На реверсах обох монет зображена жінка, яка втілює алегорично образ Свободи. Дизайн зворотної сторони монети створений за мотивами ескізу художника і медальєра Адольфа Олександра Вайнмана “Свобода, що йде”. Першопочатково цей дизайн використовували для розмінної монети США номіналом 50 центів, яка карбувалася між 1916–1947 роками. У дизайні монет відображені українські національні символи. На реверсі першої монети навколо жінки у квітковому вінку розвівається синьо-жовтий прапор (Рис. 1). На реверсі другої монети (Рис. 2) Свобода одягнена у кольори українського стяга та крокує по полю соняшників. Крім того, із соняшників складається вінок жінки, а букет із цих квітів вона тримає у руках.

Соняшник здавна вважається українським символом любові до Батьківщини. Коли сонце сідає, сонях сумно опускає голівку. Так і людина на чужині сумує за рідною землею. Як соняшник повертається за сонцем, так і людина своїми думками та ділами завжди пов’язана зі своєю Батьківщиною. Як сонце для соняшника – єдиний і незамінний орієнтир, так і для людини Вітчизна – найбільша цінність. Суцвіття соняха стали також символом скорботи за загиблими на Донбасі українськими героями та символічним втіленням Дня пам’яті захисників України, який щорічно відзначається 29 серпня.

Дизайн інвестиційних монет у кольоровій стилістиці із українською символікою – ініціатива приватних компаній. Приватні компанії доволі часто розфарбовують вже існуючі інвестиційні монети, які випускають монетні двори різних країн, щоб надати їх зовнішньому вигляду нового сенсу. Першопочатково інвестиційні монети США 2022 року не були присвячені війні в Україні. Щоб підтримати Україну та українців, вони розфарбували вже існуючі інвестиційні монети 2022 року, які випустив Монетний двір США. Зокрема, 50% коштів від

²⁶ Тези виконано під керівництвом доктора історичних наук, доцента кафедри мистецтвознавчої експертизи Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв **Андрія Бойка-Гагаріна**

продажу кольорової монети із соняхами підуть на благодійний рахунок гуманітарної організації World Central Kitchen. За перший місяць війни цій організації вдалося приготувати 3,5 мільйона обідів для українців та роздати 2 тисячі тонн їжі по всій Україні, зараз організація також продовжує свою місію в Україні. Вважаємо таку ініціативу позитивною, адже вона спрямована на підтримку України, не зважаючи на те, що із суто нумізматичної точки зору додаткові декорації монет більшість професійних нумізматів вважають псуванням монет. На благо, тираж вказаних монет на стільки великий, що виготовлених монет вистачить колекціонерам у всьому світі, а частина їх зможе послугувати в підтримку України у протистоянні московському агресору.

Рис. 1. США, 1 долар 2022 року, інвестиційна монета в українських кольорах

Рис. 2. США, 1 долар 2022 року, інвестиційна монета в українських кольорах

Максим ГЛЕБОВ

ПРОБЛЕМИ АНТИЧНОЇ НУМІЗМАТИКИ НА ШПАЛЬТАХ НАУКОВОГО ЖУРНАЛУ «УКРАЇНСЬКИЙ НУМІЗМАТИЧНИЙ ЩОРІЧНИК»

PROBLEMS OF ANCIENT NUMISMATICS IN THE COLUMNS OF THE SCIENTIFIC JOURNAL «THE UKRAINIAN NUMISMATIC ANNUAL»

Наукові студії з античної нумізматики в Україні набувають дедалі більшого значення протягом останніх десятиліть. В історіографічних працях Г. Голиша (Голиш, 2013), М. Хромової (Хромова, 2018) та Р. Ріжняка (Ріжняк, 2016) відзначено посилення уваги до цього напрямку. Класичні роботи, зокрема М. Котляра (Котляр, 1965), заклали основи розвитку української нумізматики як окремої галузі історичної науки.

Р. Ріжняк підкреслює перспективність міждисциплінарних підходів для активізації обробки джерел та розширення історичного знання. Зокрема, метод контент-аналізу дозволяє систематизувати тематичні напрями, що було продемонстровано на прикладі українських історичних журналів (за винятком «Українського нумізматичного щорічника», заснованого у 2017 р.), де категорії досліджень охоплювали античну, візантійську, середньовічну, новітню та східну нумізматику, а також питання організації нумізматичних досліджень.

Метою нашого дослідження є визначення ключових проблем античної нумізматики, представлених у УНЩ за 2017–2024 рр., аналіз тематичних тенденцій і сучасного стану дисципліни. Антична нумізматики займає помітне місце в журналі, який від початку став провідним майданчиком для публікації результатів археологічних, історичних та нумізматичних досліджень. Теми охоплюють монетну справу, типологію, атрибуцію, скарбознавство та регіональні особливості грошового обігу.

З 133 статей, опублікованих у зазначений період, 50 присвячено античній нумізматиці (близько 38 % загального обсягу). Варто зазначити, що у 8 статтях античний матеріал розглядається лише побіжно у ширшому контексті нумізматики або археології.

Таблиця 1.

Представлення проблем античної нумізматики на шпальтах УНЩ

Рік видання	Загальна кількість статей	Кількість статей з проблем античної нумізматики
2024	26	9
2023	17	7
2022	21	8

2021	18	13
2020	14	4
2019	11	4
2018	13	2
2017	13	
Всього	133 (62, 41%)	50 (37, 59%)

Статистичні дані за роками демонструють зростання інтересу до цієї теми, особливо з 2021 р., коли кількість таких статей зростає до 12, що значною мірою пов'язано з науковим інтересом професора В. М. Орлика, організатора численних конференцій і керівника відповідної наукової школи.

Серед сучасних досліджень виділяються роботи, присвячені монетам Північного Причорномор'я, наслідуванням римських денаріїв, ольвійським монетним комплексам та локальним імітаціям. Важливим досягненням є оцифрування знахідок та використання електронних архівів, що значно розширює можливості аналізу античних монетних матеріалів.

У журналі активно висвітлюються питання типології, атрибуції, хронології та регіональних особливостей обігу. Дослідження Є. Колесніченка (2021–2024) і М. Ніколаєва (2019–2024) присвячені монетній справі Ольвії, охоплюючи типологізацію номіналів, хронологію «борисфенів», палеографію легенд та особливості функціонування монет у межах ольвійської хори. Проблеми фальшування та локальних імітацій досліджували О. Надвірняк, О. Погорілець, В. Орлик, І. Прохненко та інші, що допомагає реконструювати торговельні зв'язки та міжкультурні контакти.

Значна кількість публікацій присвячена скарбознавству, зокрема уточненню хронології та характеристик монетних комплектів (Мельчарек, Орлик, Леонард-мол., Реттгер). Особливий інтерес викликає період Мітрідата VI: у 2021–2024 рр. з'явилося вісім статей на цю тему, чотири з яких належать В. Орлику.

Сучасні тенденції включають створення відкритих баз даних, цифрове картографування знахідок та інтеграцію електронних архівів аукціонних матеріалів (М. Пижик, А. Бойко-Гагарін, В. Коцур, Д. Тищенко). Це відкриває нові перспективи для системного аналізу античних монетних комплексів.

Попри значну кількість публікацій, залишаються невирішеними питання типології ольвійських монет, атрибуції імітацій римських денаріїв та періодизації серій. Так, тривають дискусії щодо датування «борисфенів», часових рамок серій ольвійської міді та періодизації наслідувань денаріїв.

Висновки. Аналіз матеріалів УНЦ за 2017–2024 рр. показує, що антична нумізматика є одним із найпотужніших і найдинамічніших напрямів видання, охоплюючи понад третину публікацій. Основна увага зосереджена на монетній справі Ольвії, імітаціях римських денаріїв, скарбах і типології, особливий інтерес викликає період Мітрідата Євпатора. Серед досягнень сучасної науки – інтеграція цифрових методів і відкритих баз даних, що розширює аналітичні можливості.

Подальший розвиток античної нумізматики в Україні залежатиме від систематизації джерельної бази, використання цифрових методів аналізу, комплексного вивчення регіональних особливостей монетного обігу, міжнародної співпраці та залучення матеріалів із приватних і аукціонних колекцій. УНЩ продовжує відігравати ключову роль у формуванні наукового дискурсу та підтримці розвитку античної нумізматики в Україні та за її межами.

Джерела та література

1. Бодзек, Я. (2023). The kasperivtsi 1908 hoard of roman denarii and Karol Wilhelm Halama: some notes. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 54 – 74.
2. Бойко-Гагарін, А., Коцур В., Тищенко Д. (2024). Електронні архіви нумізматичних аукціонів у наукових студіях. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 358 – 386.
3. Владімірова-Аладжова, Д. (2020). Пізньоантичні печатки з давньої Сердики. *Український нумізматичний щорічник*. 4. С. 43 – 49.
4. Владімірова-Аладжова, Д. (2021). Unknown seal of emperor Justin I (518-527) from Serdica. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 188 – 196.
5. Голиш Г. (2013). Нумізматичні дослідження в сучасній українській історіографії: здобутки, проблеми, перспективи. *Наукові записки з української історії*. Вип. 33. С. 207-214.
6. Гуржій, І., Деменко, Л. (2019). Видання з нумізматики у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій інституту книгознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. *Український нумізматичний щорічник*. 3. С. 136 – 146.
7. Задорожнюк, А. (2022). Місце фальшивих денаріїв у господарстві населення Середнього Подністров'я II–V ст. н.е. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 131 – 147.
8. Зразюк, З. (2017). З історії нумізматичної колекції Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії. *Український нумізматичний щорічник*. 1. С. 132 – 142.
9. Касперович, О. (2024). Наслідування та копіювання монет Римської імперії на території України: питання типологізації та періодизації. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 117 – 129.
10. Касперович, О., Юшкаускас, Г. (2021). До питання базової періодизації наслідувань римських імперських денаріїв в ареалі черняхівської культури: концепція двох «хвиль». *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 121 – 135.
11. Кастріціо, Д. (2021). Аварія на антикітері: нумізматичний підхід. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 105 – 120.
12. Кастріціо, Д. (2024). The monetary type of Telesphorus. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 104 – 116.
13. Колесніченко, Є. (2021). Класифікація монет Ольвії другої половини IV ст. до н.е. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 45 – 58.

14. Колесніченко, Є. (2022). Корпус молодших номіналів ольвійської карбованої міді першої половини IV ст. до Р.Х. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 94 – 108.
15. Колесніченко, Є. (2024). Міні-скарб античних мідних монет міст Північного Причорномор'я Хмельниччини. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 58 – 69.
16. Котляр М.Ф. (1965). Стан і перспективи розвитку української нумізматики. *Український історичний журнал*. № 11. С. 26-33.
17. Коцур, В. (2017). Історія українського скарбознавства. *Український нумізматичний щорічник*. 1. С. 15 – 32.
18. Коцур, В. (2020). Нумізматичне зібрання національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». *Український нумізматичний щорічник*. 4. С. 144 – 164.
19. Коцур, В., Бойко-Гагарін, А., Кашперський, В. (2021). Знахідки пізньоримських монет в Україні: історія досліджень. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 211 – 227.
20. Леонард-молодший, Роберт Д. (2022). A find of pre-severan roman denarii in Ukraine, discovered in commerce. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 124 – 130.
21. Магомедов, Б. (2021). Грошовий обіг Ольвії Понтійської на фінальному етапі історії міста. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 136 – 147.
22. Мельчарек, М. (2017). Po raz kolejny o „skarbie” z Czernijowa. «Skarb pielgrzyma do ziemi świętej». Czy tylko fantazja? *Український нумізматичний щорічник*. 1. С. 7 – 14.
23. Мельчарек, М. (2018). Деякі роздуми щодо наслідувань драхм Родосу та питання солдатів найманців. *Український нумізматичний щорічник*. 2. С. 5 – 14.
24. Мизгін, К., Степаненко С., Ситий Ю. (2018). Про знахідку пантікапейського обопола на ранньосередньовічному Шестовицькому городищу. *Український нумізматичний щорічник*. 2. С. 15 – 26.
25. Мірошніченко, Д. (2022). Знахідки давньогрецьких монет у Білозерському районі Херсонської області. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 46 – 70.
26. Музей «Нумізматична колекція професора Петра Йосиповича Каришковського» (2021). *Український нумізматичний щорічник*. 4. С. 320 – 324.
27. Надвірняк, О., Погорілець, О. (2019). «Фальшивомонетництво», «неофіційні імітації» чи «неофіційне монетне виробництво»? До питання присутності «литих» денаріїв I-III століття н.е на «ваврівських» територіях Південно-Східної Європи (за матеріалами межиріччя середнього Дністра і Південного Бугу). *Український нумізматичний щорічник*. 3. С. 28 – 41.
28. Надвірняк, О., Погорілець, О. (2021). Скарб антонініанів з Південного Побужжя. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 148 – 173.

29. Ніколаєв, М. (2019). Ономастика та просопографія у відновленні монетних монограм (на прикладі Ольвії VI ст. до н.е). *Український нумізматичний щорічник*. 3. С. 5 – 27.
30. Ніколаєв, М. (2020). Хронологія ольвійських «борисфенів». *Український нумізматичний щорічник*. 4. С. 14 – 42.
31. Ніколаєв, М. (2021). Тезаврація скарбів «борисфенів» на території ольвійської хори: історичний контекст. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 59 – 80.
32. Ніколаєв, М. (2022). Щодо епонімного датування монет Ольвії V – I ст. до Р.Х. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 71 – 93.
33. Ніколаєв, М. (2023). Монетні легенди як джерело ольвійської палеографії. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 25 – 39.
34. Ніколаєв, М. (2024). Світовий досвід в інтерпретації «проблемних» монетних монограм Ольвії. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 37 – 57.
35. Орлик, В. (2020). Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. 4. С. 5 – 13.
36. Орлик, В. (2021). Знахідки античних монет VI – I ст. до н.е. в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 5 – 36.
37. Орлик, В. (2022). Античні монети VI – I ст. до Р.Х. на Поділлі. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 5 – 45.
38. Орлик, В. (2023). Давньогрецькі монети та їх імітації з території Волині. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 5 – 24.
39. Орлик, В. (2024). Античні монети VI – I ст. до Р.Х. з території басейну річки Рось. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 5 – 36.
40. Орлик, М., Прохненко І. (2023). Імітації римських денаріїв Роска Фабата з Малої Копані та її околиць. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 40 – 53.
41. Орлик, М., Прохненко, І. (2024). Монетно-речовий «скарб» із с. Бакта Берегівського району Закарпатської області (урочище Сейпосоньдомб): атрибуція знахідки. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 88 – 103.
42. Очкур, М. (2022). Монети іноземних держав Західної Європи у грошовому обігові Волині у XV–XVII ст. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 274 – 284.
43. Пижик, М. (2021). Regional bias in Late Antique and Early Medieval coin finds and its effects on data: three case studies. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 197 – 210.
44. Пижик, М. (2023). Оцифрування монетних знахідок України. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 277 – 287.
45. Пижик, М. (2024). Знахідки грецьких монет в Україні та пов'язані з ними відкриті дані. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 331 – 339.
46. Попельницька, О. (2022). З історії української нумізматики кінця XIX – першої чверті XX ст.: листування К.В.Болсуновського та М.Г.Захаревича-

Захарієвського з наукового архіву Національного музею історії України. *Український нумізматичний щорічник*. 6. С. 331 – 352.

47. Потильчак, О. (2023). Скарбознавство як галузь нумізматики. *Український нумізматичний щорічник*. 7. С. 221 – 246.

48. Реттгер, Є. (2024). Two hoards of Eravisci and (eravisci-imitative) coins from Ukraine. *Український нумізматичний щорічник*. 8. С. 70 – 87.

49. Ріжняк, Р. Я. (2016). Контент-аналіз нумізматичних досліджень українських історичних періодичних видань (1990-2016 роки). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 45, 2. С. 103 – 107.

50. Сидорович, В. (2021). Нові дані про скарби римських монет із Гродненської області Республіки Білорусь. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 174 – 187.

51. Тріведі, Б. (2021). Індогорецькі монети: виклики древніх та рішення в сучасному світі. *Український нумізматичний щорічник*. 5. С. 93 – 104

52. Тупчієнко, М., Пересунчак, О. (2019). Монети римського часу з шкільного музейного зібрання Гайворонщини. *Український нумізматичний щорічник*. 3. С. 42 – 52.

53. Хромова, І. (2018). Нумізматичні студії в Україні: академічний вимір. *Історіографічні дослідження в Україні*. 29. С. 272 – 292.

54. Ягужинська, К. (2023). Антична нумізматики та монетна справа Боспору у франкомовній історіографії ХХ ст. *Український нумізматичний щорічник*. 7.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПАПЕРОВИХ ГРОШЕЙ

MODERN TECHNOLOGIES OF PAPER MONEY PROTECTION SYSTEMS

Однією з ключових властивостей грошей є довіра, яку люди до них мають. Особливо важливою є довіра до банкнот, адже захисні елементи служать для запобігання незаконному копіюванню, забезпечуючи можливість відрізнити справжні банкноти від підробок. Поява сканерів і кольорових принтерів у 1990-х роках створила нові виклики для центральних банків, виробників банкнот і паперу, що стимулювало розвиток сучасних функцій безпеки.

Для забезпечення безпеки банкнот використовуються різноманітні елементи захисту, такі як водяні знаки, захисні нитки, фольга, прозорі вікна, а також машинозчитувані та друковані захисні елементи.

Водяні знаки є однією з найдавніших і найвідоміших захисних ознак, що зберегла своє значення до сьогодні. Сучасні банкноти містять багатотонові, виділені та піксельні водяні знаки, які поєднуються для створення чітких і запам'ятовуваних мотивів. Дизайн водяних знаків доповнюється друкованими та іншими захисними елементами, що полегшує перевірку автентичності банкнот.

Захисні нитки також є надійним і економічно вигідним елементом захисту, який використовується майже в усіх банкнотах. Нитки інтегруються у папір під час виробництва, з'являючись у вигляді віконної нитки або у вигляді смуги, що частково покрита папером. Завдяки своїй довговічності та стійкості до зношування, захисні нитки зберігають ефективність протягом усього терміну використання банкноти. Сучасні технології дозволяють ниткам змінювати колір, створювати 3D-ефекти, демонструвати флуоресценцію, магнітні елементи тощо.

Окрім водяних знаків і ниток, для захисту банкнот використовуються фольговані елементи, які забезпечують оптично змінні ефекти (OVD) і видимі неозброєним оком. Металеві кольори, динамічні мотиви та поєднання з віконними технологіями (наприклад, LaserCut™) створюють привабливий та складний дизайн, який важко підробити [1].

Прозорі віконця в банкнотах є ще однією інновацією у сфері захисту. Вони поєднують різноманітні візуальні та тактильні характеристики, що робить їх складними для підробки та легко впізнаваними. Використання напівпрозорих елементів забезпечує додатковий рівень безпеки, який важко скопіювати.

Крім візуальних ознак, банкноти мають приховані елементи захисту, що розпізнаються лише спеціалізованими машинами, що важливо для автоматизованої перевірки та обробки готівки. Інноваційні функції, інтегровані в друкарські фарби, нитки та фольгу, забезпечують багаторівневий захист – від

ручної перевірки до автоматичного виявлення в комерційних і центральних банках.

Високий рівень безпеки досягається завдяки спеціальним технологіям друку, таким як глибокий друк, що додає банкноті рельєф, яскраві кольори та художній ефект. Крім того, спеціальні чорнила з оптичними ефектами, що змінюють колір при зміні кута огляду, роблять процес автентифікації простішим [2].

Особливе місце серед захисних технологій займає M-Feature®, яка представляє собою невидимий машинозчитуваний елемент, створений із використанням сполук рідкісноземельних металів. Ця технологія, розроблена для центральних банків, забезпечує високу точність виявлення підробок завдяки інтеграції з датчиками [1].

Зазначимо, що українська гривня демонструє високий рівень захисту від підробок, що досягається завдяки різноманітним елементам, інтегрованим у банкноти. Ці елементи дозволяють ефективно виявляти фальшиві грошові знаки як під час автоматизованої обробки готівки із застосуванням спеціалізованого обладнання, так і при ретельному візуальному контролі.

Гривня четвертого покоління була введена в обіг 9 березня 2015 року і оснащена понад 20 захисними елементами, що запобігають можливості фальсифікації. Серед оновлених елементів захисту з'явилася «віконна» захисна стрічка з кінематичним ефектом, що створює яскраво виражені візуальні зміни при зміні кута огляду. Важливою інновацією став оптично-змінний елемент SPARK, який забезпечує плавні переходи кольорів на окремих ділянках зображення при нахилі банкноти [4], [6].

В 2021 році НБУ розпочав Всеукраїнську інформаційну кампанію з безпеки готівкових розрахунків «Анатомія гривні». Метою цієї ініціативи було інформування громадян про наявні в обігу банкноти та монети, а також про ті, що підлягають вилученню [5]. Кампанія мала на меті підвищити обізнаність щодо способів розпізнавання підроблених банкнот і сприяти безпечним готівковим розрахункам серед населення, оскільки за даними опитування населення Єврозони, зазвичай, не витрачають багато часу на перевірку банкнот Євро і не вміють розрізняти справжні гроші від фальшивих [3].

Отже, забезпечення довіри до грошових знаків є ключовим завданням для центральних банків, що реалізується шляхом розробки та впровадження сучасних захисних елементів. Таким чином, сучасні елементи захисту банкнот виконують критичну функцію, забезпечуючи як надійний захист від підробок, так і можливість чіткої ідентифікації справжніх банкнот.

Крім того, інформаційні кампанії, такі як «Анатомія гривні», сприяють підвищенню обізнаності громадян щодо способів розпізнавання підробок, що підсилюють довіру населення до національної валюти та сприяють зниженню ризику поширення фальшивих банкнот у готівковому обігу.

Джерела та література

1. Secure your banknotes through cutting-edge technology.URL: <https://www.gi-de.com/en/currency-technology/banknote-solutions/banknote-security-technology>
2. Bernadette O'Brien, Sarai Artiles Reyes, Hannah Roodt, Elisabeth Schulz, Jozef Vrana What makes a good banknote? URL: <https://www.ecb.europa.eu/press/blog/date/2023/html/ecb.blog230824~362178a805.en.html>
3. Van der Horst, F., Snell, J. & Theeuwes, J. Enhancing banknote authentication by guiding attention to security features and manipulating prevalence expectancy. *Cogn. Research* 6, 73 (2021). <https://doi.org/10.1186/s41235-021-00341-x>
4. Елементи захисту банкнот – як захистити свій гаманець від підробок? URL: <https://harazd.bank.gov.ua/article/grosi/gotivkovi-rozrahunki/elementi-zahistu-banknot-ak-zahistiti-svij-gamanec-vid-pidrobok>
5. #АнатоміяГривні URL: <https://promo.bank.gov.ua/hryvnia/#section-14>
6. Як перевірити гривні на справжність. URL: <https://super-money-counters.com.ua/ua/kak-poddelyvaut-grivny-v-ukraine/>

ГРОШОВІ ПОДАТІ ТА ЗБОРИ У НАДДІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: СУЧАСНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

MONEY TAXES AND FEES IN NADIPRIAN UKRAINE AT THE END OF THE 18TH – EARLY 20TH CENTURIES: MODERN SCIENTIFIC DISCUSSION

Проблема історії грошових податей і зборів у Наддніпрянській Україні XVIII–початку XX ст. важлива для вітчизняної історичної науки, оскільки відображає процеси інтеграції українських земель до Російської імперії та експлуатації місцевих фінансів. Починаючи з 1990-х років, українська історіографія активно розширює проблематику фінансової історії. Основні дослідження податкової політики здійснили В. Жвалюк [7] і В. Орлик [11-25], останній комплексно розглядав подушне оподаткування як самостійний науковий напрям. Проте дослідники переважно зосереджували увагу на питаннях адміністрування податків та зборів.

У другій половині XVIII ст. українські землі остаточно інтегрувалися до імперії, підпорядковані загальноімперській системі. Політика Катерини II завершила етап відносин України-Гетьманщини з російським самодержавством. Основним податком залишалося подушне, запроваджене 1724 р. і поширене на українські землі у 1780-х. Як зазначає О. Гуржій, після введення подушного в Лівобережній Україні (1783) надходження зросли майже утричі [5].

Найповніший аналіз указу Катерини II від 3 травня 1783 р. здійснив В. Орлик [22]. Він показує, що указ скасовував «рубльовий оклад» і запроваджував уніфіковану систему подушного та станово диференційованого оподаткування: купецтво сплачувало 1% із капіталу, міщани – фіксований збір, селяни – подушне з додатковими повинностями, козаки – грошовий податок на військову службу. Уніфікація системи охопила Лівобережну, Слобідську та Правобережну України, фактично починаючи з 1797 р. Дореформене подушне включало додаткові платежі на утримання шляхів, оброк (з 1812 р.) та місцеві збори; до середини XIX ст. регіональні особливості, практично, зникли.

У монографії Т. Лазанської аналізується становище державних селян у період кризи феодално-кріпосницької системи, фіскальні аспекти їхнього статусу, подушне й оброчне оподаткування та натуральні повинності. Податкова політика щодо козацтва Полтавської й Чернігівської губерній була ситуативною, коливалася між частковим звільненням від податків і повторним залученням до них [10].

У сучасних працях черкаської школи істориків-аграрників, зокрема А. Берестового, висвітлюється оподаткування селян у пореформений період. Аналіз архівних матеріалів підтверджує надмірне податкове навантаження та

його невідповідність доходам селян. Автор виділяє два етапи: 1860-ті – жорстке оподаткування без пільг, 1870-ті – більш гнучка політика з частковими послабленнями; скасування окремих податків компенсувалося новими або підвищенням існуючих [1].

Оподаткування купецтва ґрунтовно досліджено О. Доніком [6], В. Орликом [13], І. Гуржій та О. Гуржієм [1–2]. Гільдії виступали як фінансовий інструмент імперії, а станові привілеї та диференційоване оподаткування сприяли соціальній стратифікації купецтва та прискорювали його формування. Відзначено дискримінаційні практики щодо купців єврейського походження.

У другій половині XIX ст. подушне скасовано: 1863 р. – для міщан, 1885 р. – загалом, 1886 р. – оброчна подать державних селян трансформована у викупні платежі. Основним грошовим податком стає державний податок з нерухомого майна. Дослідженню цього податку в Наддніпрянській Україні присвячено ряд праць С. Орлик [26-32].

Що стосується місцевих податків, дослідники відзначають недостатність земських бюджетів для виконання функцій та їхній негативний вплив на платоспроможність населення, водночас фактична вартість цих платежів для родин Наддніпрянської України залишається недостатньо дослідженою.

Незважаючи на аналітичні дослідження, в історіографії трапляються поверхові праці з численними фактологічними помилками. Так, І. Ковальчук приписує українським землям податки, що тут ніколи не існували, плутає хронологію та правові акти, а І. Подік і Ю. Гончарова описують податкову систему від Київської Русі до сучасності без аналізу економічного та соціального контексту. Твердження про подушне Петра I і трактування політики Катерини II спрощені й не враховують діяльності Малоросійських колегій.

Історіографічний аналіз свідчить, що дослідники переважно зосереджували увагу на питаннях адміністрування податків та зборів, а власне проблеми грошових податей потребує подальшого комплексного осмислення, особливо в контексті історико-антропологічних студій.

Джерела та література

1. Берестовий А. І. Податкова політика російського царату в українському селі у другій половині XIX – на початку XX ст.: історичний аспект: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2011.
2. Гуржій І. О. Гуржій О. І Соціально-економічне становище, джерела формування та етнічний склад купецтва Києва в другій половині XVIII – першій половині XIX ст. Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смоля. К.: Інститут історії України НАН України, 2010. С. 657–673.
3. Гуржій І. О. Гуржій О. І. Купецтво Києва та Київщини XVII – XIX ст. К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 284 с.

4. Гуржій О. І., Орлик В.М. Селяни України та їх оподаткування в XVII – середині XIX ст. Біла Церква: Вид. Пшонківський О. В., 2012. 278 с.
5. Гуржій О. І. Еволюція соціальної структури селянства Лівобережної та Слобідської України (друга половина XVII-XVIII ст.) К.: Ін-т історії НАН України, 1994. – 107 с.
6. Донік О. М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.). Український історичний журнал. 2006. №3. С. 16–41; Донік О. М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) . К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 271 с.
7. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності К.: Атіка, 2001. 176 с.
8. Ковальчук І. В. Правове регулювання оподаткування населення українських земель у складі Російської імперії. Часопис Київського університету права. №4. 2009. С.70. (С.69-74).
9. Краснікова О. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.): автореферат дис. ... канд. економ. наук: спец. 08.01.04 «Економічна історія та історія економічної думки». К., 1999. 18 с.
10. Лазанская Т. И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. К.: Наукова думка, 1989. 116 с.
11. Орлик В. Проблеми фіскальної політики Російської імперії в науковій спадщині Івана Олександровича Гуржія. *Гуржійівські історичні читання - збірник наукових праць, присвячених члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію*. Черкаси, 2009. С.25-28.
12. Орлик В. М. Єгор Канкрін і фіскальна політика Російської імперії в правобережній Україні в другій чверті XIX ст. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. зб. наукових праць: в 2-х частинах. К.: НАН України, Інститут історії України. 2006. Число 13. Част. 2. С. 97–110.
13. Орлик В. М. Податковий тиск на торгівельно-промислове населення Російської імперії та реформа Єгора Канкріна 1824 р. *Вісник податкової служби України*. №9, 2008. С. 74–76.
14. Орлик В. М. Державні селяни у податковій політиці Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. (на матеріалах українських губерній) *Український історичний журнал*, 2007. №1 (472). С.94–104.
15. Орлик В. М. Інкорпорація України в податкову систему Російської імперії. *Історична пам'ять*, 2005. Вип.1–2. С. 53–63.
16. Орлик В. М. Козацтво Лівобережної України у фінансовій політиці Російської імперії у кінці XVIII – середині XIX ст. // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XVI. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2009. С. 83–97.
17. Орлик В. М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в «аграрній» історіографії.

- Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей).* Вип. 27. Київ: Інститут історії НАН України, 2004. С.224–239.
18. Орлик В. М. Селянство України у фінансовій політиці імперій Романових і Габсбургів. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2007. Вип. XIII. С.83–86.
 19. Орлик В. М. Спільне питання з історії оподаткування. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XVII. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2009. С.78–83.
 20. Орлик В. М. Шпортун О. І. Інформаційний потенціал документів Державного архіву Київської області щодо вивчення історії повсякдення службовців казенних палат у Наддніпрянській Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Рукописна та книжкова спадщина України.* 2021. Вип. 27. С. 21–34.
 21. Орлик В. М., Павленко В. О. Грошовий вимір господарства українського селянства в середині XIX ст. (на матеріалах села Мліїв, Черкаського повіту Київської губернії). *Український селянин.* 2020. Вип. 24. С. 42–48.
 22. Орлик В. М. До питання введення Російської подушної системи оподаткування у Слобожанщині та Лівобережній Україні. *Етнічна історія народів Європи: зб. наукових праць.* Вип. 29. К.: УНІВЕРС, 2009. С. 118–121.
 23. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007.
 24. Орлик В. М. Податкова політика уряду Російської імперії в кінці XVIII - середині XIX ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01, 07.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2008.
 25. Орлик В. М. Подушна система оподаткування в українських губерніях Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. XII. Київ.: Ін-т історії України НАН України, 2006. С. 119–125.
 26. Орлик С. В. Державний податок на нерухоме майно в Російській імперії (друга половина XIX–початок XX ст.). *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Сер.: Економічні науки.* 2011. № 29. С. 123–127.
 27. Орлик С. В. Еволюція системи оподаткування нерухомого майна в Російській імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (на матеріалах українських губерній). дис. ... кан. екон. наук: 08.00.01. Кіровоград, 2012. 246 с.
 28. Орлик С. В. Механізм впровадження військового податку в Україні: досвід періоду Першої та Другої світових війн і сучасність. *Зб. наук. праць Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки.* Кіровоград, 2015. Вип. 27. С. 119–129.
 29. Орлик С. В. Оподаткування нерухомого майна в Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів*

Європи: зб. наук. праць Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Київ, 2016. Вип. 48. С. 24–30.

30. Орлик С. В. Проблеми визначення бази оподаткування для податку на нерухоме майно (XIX–початок XX ст.). *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2011. №20. С. 236–243.
31. Орлик С. В. Регіональні особливості проведення податкових реформ у Російській імперії середини XIX–початку XX століття. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2013. Вип. 24. С. 257–264.
32. Орлик С. В. Українське повітове місто і Велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ: Інститут історії України, 2014. Випуск 23. С. 114–133.
33. Подік І. І., Гончаров Ю. В. Роль податків у забезпеченні економічної безпеки України: історичний аспект. *Актуальні проблеми економіки.* 2012. №12 (138). С. 30–44.

*Ігор ДЕСЯТНИКОВ
Людмила ГЕРМАНЕНКО*

АРМІЙСЬКІ ГРОШІ ЗБРОЙНИХ СИЛ США ТА ЇХ СОЮЗНИКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ У В'ЄТНАМІ

US ARMED FORCES AND ITS ALLIES ARMY MONEY DURING THE VIETNAM WAR

Для налагодження виплати грошового забезпечення військовому контингенту та обслуговуючому цивільному персоналу США у В'єтнамі був використаний досвід застосування військових платіжних сертифікатів, набутий з 1946 року у Західній Європі, Північній Африці та Далекому Сході.

Військовий платіжний сертифікат (ВПС, *англ. MPC – Military Payment Certificate*) – офіційний засіб платежу, випущений у доларах США і його частинах, що використовувалися у військових установах США, розміщених за кордоном [1].

Цілями використання ВПС було попередження потрапляння валюти США у руки ворога; недопущення порушення суверенних прав держав, де розміщуються військові контингенти США, у галузі грошового обігу; обмеження потрапляння доларів США в обіг країни, де перебувають їх війська [2]. Останнє було головною причиною запровадження ВПС, оскільки було очевидно, що міцний долар США може замінити слабкі національні валюти країн, де перебували значні американські військові частини.

Правила використання ВПС передбачали їх використання лише Міністерством оборони через уповноважений персонал у країні чи її частині, офіційно визначеній як ВПС-територія (*англ. MPC-Area*). Уповноваженим персоналом вважалися особи, наділені правом купувати товари та послуги у військових установах США, розміщених на ВПС-території [1]. Неуповноважений персонал, тобто представники місцевого населення, які працювали на американських базах, отримували платню у місцевій валюті, яку американські фінансові служби спеціально для цього обмінювали [3].

На ВПС-території сертифікати були єдиним офіційним засобом платежу в усіх установах сухопутних, військово-повітряних та військово-морських сил США, включаючи заклади торгівлі та побутового обслуговування, розважальні заклади, поштові перекази та благодійні внески, а також усі платежі, що направлялися в інші країни чи території, у тому числі й до Сполучених Штатів. Але вони не могли бути використані для розрахунків з місцевими неуповноваженими установами та місцевим населенням [1]. Персонал, який мав потребу у місцевій валюті, міг обміняти на них військові сертифікати в офіційних обмінних пунктах збройних сил США [4].

З метою попередження потрапляння ВПС на чорний ринок країни, де перебували військові США, вони випускалися тимчасовими серіями, які періодично обмінювалися. У визначений термін, що тримався у таємниці (День обміну, *англ. C-Day, Conversation Day*), сертифікати обмінювалися на банкноти нової серії. Перед оголошенням Дня обміну доступ на військові бази для неуповноваженого персоналу закривався. У C-Day, який оголошувався безпосередньо у цей день, особовий склад військової частини шикувався для обміну ВПС. Для обміну кожен з уповноваженого персоналу викликався лише один раз. Неуповноважений персонал, якщо мав сертифікати, обміняти їх не міг і таким чином залишався зі знеціненим папером [5]. Щоправда, військовослужбовці, які не обміняли ВПС у день обміну, могли це зробити після заповнення відповідної форми з поясненням причин, яку розглядали офіцери фінансової служби і приймали рішення про задоволення прохання про обмін чи, навпаки, відмови [1]. Такі обміни ВПС здійснювалися через 30 днів після дня обміну, причому з таких причин, як «гроші знайдено в гаманці після С-дня», «гроші були загублені в старій куртці», «гроші знайдено під ящиком», «гроші було знайдено в папці записів». Такі пояснення небезпідставно викликали підозри з боку фінансових контролюючих органів, що ці сертифікати були отримані на чорному ринку після дня обміну [6]. Правила використання ВПС передбачали, що сертифікати, придбані у незаконний спосіб, мають бути конфісковані [2].

Обмін дійсних ВПС на долари США чи іншу валюту був дозволений лише для уповноваженого персоналу за умови, що вони були отримані законно і лише при відправленні до США чи на інші ВПС-території, де обмін був неможливим [1].

З усіх 13 випущених серій у Південному В'єтнамі використовувалися чотири: 641 (зі строком дії з 31.08.1965 по 21.10.1968), 661 (21.10.1968–11.08.1969), 681 (11.08.1969–07.10.1970) та 692 (з 07.10.1970 до 01.06.1971 для розмінних номіналів та до 17.03.1973 для доларових) [4]. Якщо попередні серії ВПС використовувалися у кількох країнах одночасно, серії сертифікатів, які були в обігу у Південному В'єтнамі, були призначені для використання виключно на території цієї країни [4].

Військові сертифікати випускалися номіналами 5, 10, 25 та 50 центів та 1, 5, 10 та 20 доларів. Центові номінали випускалися паперовими з метою економії металу та щоб легше відрізнити наступні серії від попередніх.

Усі серії друкувалися офсетним способом у Бюро гравірування та друку США (US Bureau of Engraving & Printing), Вашингтон, Федеральний округ Колумбія [4].

Хоча у правилах використання ВПС встановлювалася норма, що вони можуть використовуватися лише американським уповноваженим персоналом, згідно з низкою угод військові сертифікати США у В'єтнамі використовували їх союзники. Зокрема, ними користувалися австралійські, новозеландські, філіппінські, корейські і тайські війська [4].

Отже, під час війни у В'єтнамі протягом 1965–1973 років на території країни перебували в обмеженому обігу військові платіжні сертифікати США, які використовувалися збройними силами цієї країни та її союзників: Австралії, Нової Зеландії, Філіппін, Південної Кореї та Таїланду. Не зважаючи на незаконний обіг армійських грошей на чорному ринку, загалом ці грошові знаки виконали покладені на них функції: налагодження грошового забезпечення військовослужбовців за кордоном, обмеження потрапляння національних валют емітентів в обіг країни, де перебували їх військові контингенти.

Джерела та література

1. Code of Federal Regulation. Title 32. National Defense. Parts 400 to 629. – Washington: US Government Printing Office, 1999. – 644 p. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CFR-1999-title32-vol3/pdf/CFR-1999-title32-vol3.pdf>
2. Cancellation of DOD 7000. 14-R, volume 5, chapter 17 «Military payment certificates». URL : https://comptroller.defense.gov/Portals/45/documents/fmr/archive/05arch/05_17d.pdf
3. Spencer L.O. The Green Eyeshades of War. An Examination of Financial Management during War. Maxwell Air Force Base, Alabama: Air University Press; Air Force Research Institute, 2016. 84 p. URL ; <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1122900.pdf>
4. Schwan F. Comprehensive Catalog of Military Payment Certificates. – Port Clinton: BNR Press, 2002.
5. Prugh G. S. Law at War: Vietnam 1964-1973. – Washington, Department of the Army, 1975.
6. Summary of GAO findings concerning the management of military payment certificates in Korea and Vietnam. URL: <https://www.gao.gov/assets/b-146749.pdf>

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ В НУМІЗМАТИЧНІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ANCIENT GREEK COINS IN THE NUMISMATIC COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Колекція монет античної Греції Національного музею історії України налічує близько 1500 екз. і є чи не найстарішою та найбільшою на території України. Початок формування нумізматичної збірки НМІУ припадає на останні десятиліття 18 ст. і пов'язаний з колекційною діяльністю останнього польського короля Станіслава-Августа Понятовського. Після смерті короля його колекція була виставлена на аукціоні і куплена знаним польським культурним діячем і вченим Тадеушем Чацьким і потім передана ним в організовану за його ініціативою Кременецьку гімназію на Волині (гімназія з часом була перейменована в ліцей). За задумом засновника ця гімназія була покликана стати зразковим навчальним закладом і, відповідно, мати різноманітні колекції, в тому числі і нумізматичну. Цю найстарішу частину колекції музею – монети зі збірки Станіслава Августа Понятовського, вдалось ідентифікувати завдяки єдиному джерелу, що дає уявлення про склад королівської нумізматичної збірки, каталогу, опублікованому у 1799 р. її хранителем, єпископом Яном Альбертранді. Завдяки цій праці вдалось знайти кореспонденс між певним числом античних монет нашої теперішньої колекції і колекції Понятовського.

На початку 30-х років 19 ст. ліцей було ліквідовано у зв'язку з участю його викладачів і ліцейстів у польському національному визвольному русі. Згодом нумізматична колекція ліцею перевозиться до Києва і лягає в основу збірки заснованого у 1834 р. Київського університету. Мінц-кабінет Київського університету успішно функціонував як музейний та науковий центр по вивченню монетних знахідок на території України впродовж усього XIX ст. Зібрання мінц-кабінету університету Св.Володимира сучасники визнавали одним з найкращих академічних зібрань Російської імперії. У 1915 р. його нумізматична колекція налічувала більше 60 000 екз., частину з яких становили монети Давньої Греції. Колекція античних монет університетського зібрання була опублікована у 1896 р. тогочасним завідувачем мінц-кабінету Київського університету Володимиром Антоновичем. Перший випуск каталогу, який був присвячений монетам Стародавнього світу, включав опис 2500 екз. монет Давньої Греції. Завдяки цій публікації вдалось знайти кореспонденс між монетами, зафіксованими у каталогах 1896 і сучасною збіркою музею. Просте порівняння двох кількостей – 2500 екз. у каталозі 1896 р і сучасним станом колекції – каже про те, що за сто останніх років значна частина античних монет з колекції мінц-кабінету була втрачена за період з 1917 по 1945 рр.

Треба ще врахувати й те, що у 1936 р. три найбільші збірки нумізматики Києва – колекція мінц-кабінету університету, Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії та Всеукраїнського історичного музею, були об'єднані у стінах останнього. Кожний з цих музеїв мав у складі своїх колекцій монети Стародавнього світу, і тоді масштаби втрат стають ще більш значними.

У сучасній нумізматичній збірці стародавніх монет музею зберігаються монети, що карбувались у близько 70 монетних центрах античного світу. Широко представлене карбування Лація, Іллірії, Кампанії, Македонії, Північного Причорномор'я тощо. Карбування деяких із центрів представлені лише кількома монетами, а подекуди і одним екземпляром, як, скажімо, Іспанія або Галлія.

Найдавнішими монетами в колекції є іонійські монети з Бережанського скарбу так званого архаїчного карбування (розкопки на о. Березань 1974 р.), що датуються кінцем 7 – початком 6 ст. до н. е. Далі за хронологією йдуть афінський геміобол 550–490 рр. до н. е., гемідрахма о. Кеос 520–480 рр. до н. е., статер Лампсака 6 – 5 ст. до н. е. Найпізніші монети у збірці датуються часом правління боспорського царя Рескупоріда V (318–336/7 рр. н. е.).

Тетяна ІЗБАШ-ГОЦКАН
Євгеній КОЛЕСНІЧЕНКО

РІДКІСНИЙ ТИП СРІБНИХ МОНЕТ РИМСЬКОЇ ОЛЬВИ

RARE TYPE OF SILVER COINS OF ROMAN OLBIA

Срібні монети Ольвії є важливим джерелом для дослідження економіки, політики та нумізматичної традиції Північного Причорномор'я. Особливий інтерес становлять рідкісні типи монет, які відрізняються невеликими тиражами та обмеженим поширенням. Вони дозволяють уточнювати хронологію емісій, вивчати художні та технічні особливості карбування, а також відстежувати розвиток місцевого монетного мистецтва та економічних зв'язків з Римом і сусідніми колоніями.

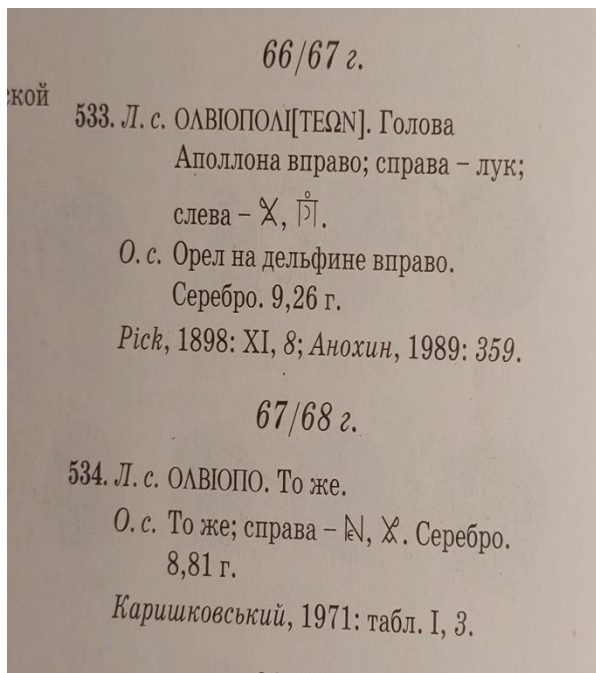
Рідкісний тип срібних монет римської Ольвії представлений двома емісіями, що належать до групи трійних денаріїв і мають три відомі різновиди. Цей тип вирізняється обмеженою кількістю відомих екземплярів та складною системою карбування, що поєднує римські традиції та місцеві художні особливості. Обидві емісії є вкрай рідкісними, що робить їх цінним джерелом для наукового аналізу.

До цього часу були відомі три екземпляри рідкісного типу:

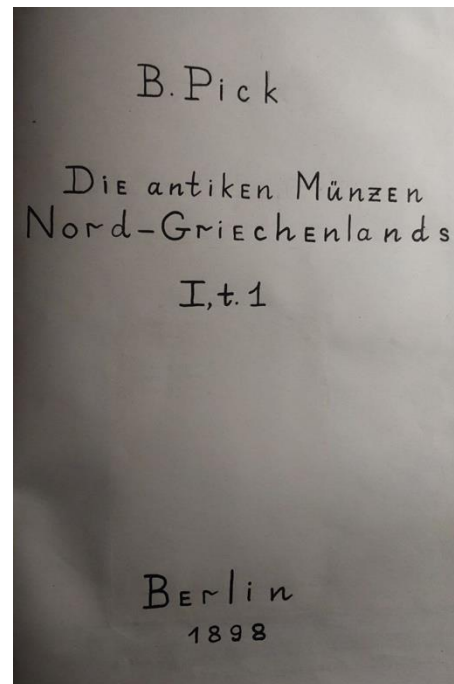
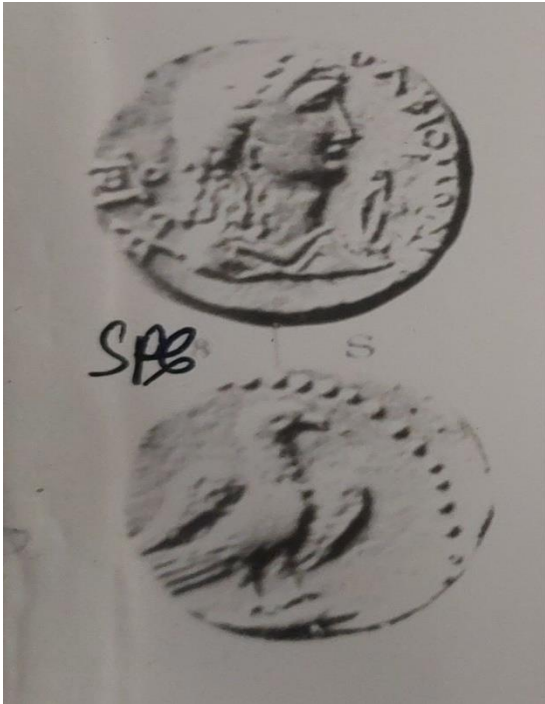
1. Екземпляр із публікації Анохіна

Публікація
 2011, № 533

Документований зразок, деталі аверсу та реверсу
 добре збережені, відповідає одній з емісій трійного
 денарія

2 Екземпляр із ГІМ і Піка (інв. № 1363)

ГІМ:

- Зберігається в Державному історичному музеї, Москва.
- Має характерні ознаки другої емісії, включаючи невеликі відмінності у вазі та діаметрі.

Ця монета вперше описана у Піка в Берліні у 1898:

- Цей монетний зразок став першим документованим у наукових джерелах.
- Відзначається високим рівнем деталізації аверсу з портретним зображенням, що відповідає римським стандартам денарія.
- Реверс містить традиційний мотив, характерний для Ольвії, з локальною символікою у вигляді орла на дельфіні.

3. Екземпляр, описаний у Каришковського (стр. 647, дисертація 2003 року, Одеса)

- Монета детально описана у науковому обсязі і вважається ключовою для порівняння з іншими відомими зразками.
- Має добре збережений рельєф і чітко читається символіка, що дозволяє визначити її належність до певної емісії та різновиду тройного денарія.

Ці три екземпляри дозволили дослідникам скласти початкове уявлення про художні та хронологічні особливості трійного денарія рідкісного типу, однак обмежена кількість монет не давала повного уявлення про його варіанти та розповсюдження.

У представленому повідомленні вводиться у науковий обіг четвертий відомий трійний денарій рідкісного типу срібних монет римської Ольвії.

- Цей екземпляр є новим артефактом, який доповнює класифікацію рідкісного типу та дозволяє уточнити відмінності між емісіями.
- Вивчення цього екземпляра дозволяє порівняти техніку карбування, стиль гравіювання та композиційні рішення з трьома відомими монетами.

Введення четвертого екземпляра у науковий обіг розширює базу даних про

рідкісні типи монет Ольвії та забезпечує більш точне відтворення їхньої емісійної історії.

Дослідження четвертого трійного денарія рідкісного типу має кілька важливих наукових аспектів:

- Уточнення емісійної історії та класифікації срібних монет Ольвії;
- Порівняння технічних та художніх особливостей із трьома відомими екземплярами;
- Виявлення можливих нових варіантів трійних денаріїв, що раніше не були задокументовані;
- Підкреслення значення введення у науковий обіг рідкісних артефактів для розвитку нумізматичних та археологічних досліджень.

Таким чином, четвертий трійний денарій рідкого типу є важливим доповненням до існуючої колекції та публікацій і дозволяє поглибити знання про економічну, політичну та культурну історію римської Ольвії.

Джерела та література

1. Анохін, В. А. Античні монети Північного Причорномор'я. Київ: ІА НАНУ, 2011. 352 с.
2. Pick, B. Die antiken Münzen Nordgriechenlands. Berlin: Reimer, 1898–1927.
3. Каришковський, П. О. Грецькі міста Північного Причорномор'я. Одеса: Астропринт, 2003. 712 с.
4. Державний історичний музей (ГІМ), Москва. Каталог античних монет. Інв. № 1363. Москва, 1960–2010.
5. Фролова, Н. А. Нумизматика античных городов Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1997. 278 с.
6. Зограф, А. Н. Древние монеты. Москва–Ленинград: Академия наук СССР, 1951. 364 с.
7. Карышковский, П. О. Монеты Ольвии. Одесса: ОГУ, 1978. 148 с.

Олександр КАСПЕРОВИЧ

СПЕЦИФІЧНА ГРУПА КАРБОВАНИХ БРОНЗОВИХ НАСЛІДУВАНЬ РИМСЬКИХ МОНЕТ КІНЦЯ ІІІ–ПОЧАТКУ ІV СТОЛІТТЯ

A SPECIFIC GROUP OF CARVED BRONZE SUCCESSIONS TO ROMAN COINS OF THE LATE 3RD – EARLY 4TH CENTURY

Серед величезного розмаїття наслідувань римським монетам та їх копій, що виготовлялись на території сучасної України в період ІІ–ІV століть н. е., можна виокремити доволі цікаву і специфічну групу карбованих бронзових наслідувань, прототипами аверсів для яких слугували, у переважній більшості, римські монети кінця ІІІ – початку ІV століть н. е. При цьому прототипами реверсів цілком могли слугувати реверси денаріїв. Ця група виділяється на загальному тлі наслідувань, фактично, за всіма ключовими параметрами – технологія виготовлення, специфічний та яскраво виражений власний стиль, наявність тісних штемпельних зв'язків всередині групи. Розглянемо ці параметри детальніше.

1. Технологія виготовлення. Специфічною рисою цієї підгрупи монет є те, що виготовлялись вони, фактично, у повній відповідності із технологією римських фоллісів – це карбовані бронзові монети із тонким шаром посріблення, причому у багатьох випадках залишки посріблення збереглись досить добре.

2. Стиль. Наслідування цієї групи мають власний, яскраво виражений та досить сталий стиль виконання. Звертає на себе увагу той факт, що, незважаючи на яскраве «варварське» забарвлення цього стилю, штемпелі вирізані дуже ретельно та акуратно, з великою увагою до дрібних деталей. У цих штемпелях, фактично, відсутні хаотичність та недбалість. Псевдолегенди, зазвичай, складаються із символів I, O, X та N, на реверсах у значної кількості екземплярів присутній специфічний об'єкт, який умовно можна назвати «солярним» – невеличка куля із загнутими невеликими промінчиками (Мал. 1, № 1, 2, 4, 7), і який не зустрічається на інших наслідуваннях цього періоду.

3. Прототипи. Стилiстичні особливості аверсів наслідувань цієї групи викликають стійку асоціацію із римськими монетами періоду Тетрархії і пізніше (Мал. 1). В той же час сюжети реверсів скоріше нагадують денарії – на значній кількості з них зображено крокуючу фігуру, в окремих випадках – із списом (це відразу викликає асоціації із так званими «таманськими» наслідуваннями, але стиль тут відрізняється радикально).

4. Географія знахідок. Із 19 наведених нижче екземплярів 7 знайдено у Вінницькій області, 3 – в Житомирській області, 2 – в Рівненській області, і по 1 екземпляру в Полтавській, Закарпатській, Волинській, Черкаській та

Хмельницькій областях. Це дозволяє із певними застереженнями припустити, що центр виготовлення цих наслідувань знаходився на території Вінницької області.

5. Штемпельні зв'язки. В середині цієї групи існує велика кількість штемпельних перетинів, як по штемпелям аверсів, так і по штемпелям реверсів. В той же час штемпельних перетинів за межами цієї групи виявити не вдалося. Цей факт, а також вельми незначна кількість знахідок наслідувань цієї групи, свідчать на користь того, що скоріше за все ця група наслідувань була продукцією якоїсь невеликої та досить ізольованої локальної майстерні.

6. Хронологія. Датування цієї підгрупи є досить приблизним, але виходячи із прототипів та технології, що використовувалась, – це має бути приблизно самий кінець III ст. – перша половина IV ст.

7. Призначення (функція). Скоріше за все, наслідування цієї групи призначались для локального грошового обігу. Ознаки «немонетного використання» для наслідувань цієї підгрупи, фактично, не зустрічаються (хоча і є кілька екземплярів з отворами; але ознак їх цілеспрямованого немонетного призначення, наприклад, вушок, відмічено не було).

Як вже зазначалось, ця група наслідувань є вельми нечисленною. У підготовленому О. Анохіним та виданому у 2015 році каталозі наслідувань римських монет, знайдених на території України та Молдови [1], вдалося ідентифікувати 12 наслідувань, що відносяться до зазначеної групи. Зокрема, в розділі наслідувань денаріїв це такі:

1. № 377, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл. [1, с. 117].
2. № 486, візуально – бронза, плакована сріблом, Житомирська обл. [1, с. 130].
3. № 733, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл. [1, с. 161].
4. № 826, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл. [1, с. 173].
5. № 954, візуально – бронза, плакована сріблом, Волинська обл. [1, с. 189].
6. № 960, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл. [1, с. 189].
7. № 1035, візуально – бронза, плакована сріблом, Полтавська обл. [1, с. 199].
8. № 1049, візуально – бронза, плакована сріблом, Житомирська обл. [1, с. 201].

При цьому частину з наслідувань цієї групи укладач каталогу включив до розділу наслідувань бронзових монет, ідентифікуючи їх вже як наслідування фоллісів, а не денаріїв:

9. Номер 1, бронза, Вінницька обл. [1, с. 205].
10. Номер 2, бронза, Закарпатська обл. [1, с. 205].
11. Номер 5, бронза, Хмельницька обл. [1, с. 205].
12. Номер 7, бронза, точне місце знахідки – невідоме (Україна) [1, с. 205].

Така досить протиречива ідентифікація цієї групи, частково як наслідувань денаріїв, частково – як наслідувань фоллісів (незважаючи на те, що, наприклад, №1035 з групи наслідувань денаріїв та №7 з групи наслідувань бронзових монет мають спільний штемпель аверса) свідчить, що дійсно, група включає містить

ознаки наслідувань як денаріїв (особливо що стосується реверсів), так і фоллісів (особливо стосовно аверсів).

Мал. 1. Додаткові екземпляри наслідувань зазначеного типу, що не увійшли в каталог [1].

Власні спостереження за сайтами пошуковців та спілкування з ними дозволили розширити перелік наслідувань цієї групи ще на 7 екземплярів (Рис. 1):

13. № 1, бронза, плакована сріблом, Рівненська обл.
14. № 2, бронза, плакована сріблом, Черкаська обл.
15. № 3, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл.
16. № 4, бронза, Хмельницька обл.
17. № 5, бронза, плакована сріблом, Вінницька обл.
18. № 6, бронза, плакована сріблом, Рівненська обл.
19. № 7, бронза, плакована сріблом, Житомирська обл.

Таким чином, розмаїття наслідувань та копій римських монет, що виготовлялись на території сучасної України у II–IV століттях н. е., не є чимось монолітним та неструктурованим – за певними ознаками в них можуть виокремлюватися стійкі специфічні групи, ідентифікація яких може згодом дати більш чітку «нумізматичну» мапу України того періоду.

Джерела та література

1. Анохин О. В. Фальшивомонетчество у варварских племён на территории современной Украины и Молдовы. Каталог варварских подражаний. Днепропетровск: Середняк Т. К., 2015. 206 с.

Ірина КОПУСОВА

ФРАНЦУЗЬКІ РЕКЛАМНІ ЖЕТОНИ XIX СТОЛІТТЯ У НУМІЗМАТИЧНИХ ЗБОРАХ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ

FRENCH ADVERTISING TOKENS OF THE 19TH CENTURY IN THE NUMISMATIC COLLECTIONS OF THE ODESSA ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF THE NAS OF UKRAINE

У Франції XIX століття використання жетонів у рекламних цілях було особливо популярним. У нумізматичних зборах Одеського археологічного музею (далі – ОАМ) серед кількох десятків французьких медалей та жетонів нами було виділено два рекламні жетони (Рис. 1-2).

Один із цих жетонів належав французькому художнику, літографу, скульптору та граверу медалей Луї-Шарлю Буве і був рекламою його магазину, який він відкрив наприкінці 20-х років XIX століття в Парижі на вулиці Кастільйоні, 12 (Рис. 1). На його лицьовій стороні, в центрі, на опуклому овалі напис: BOUVET | GRAVEUR | DU ROI (королівський гравер Буве) Усередині горельєфа у вигляді герба. VENDOME (поруч із Вандомською площею) на іншій стороні жетону вгорі по колу напис: BOUVET GRAVEUR DE L'AMBASSADE D'ANGLETERRE (Буве гравер посольства Великобританії). це погано подумає | Бог і моє право). Слово «Великобританії» написане французькою мовою. Немає нічого незвичайного в тому, що на гербі Королівства Англії, а потім і Великобританії, присутній девіз, написаний французькою, а не англійською. Слід пам'ятати, що з часів Вільгельма Завойовника (Нормандського герцога і васала французького короля) саме французька мова була основною мовою англійської королівського двору. При цьому правлячий клас англійського королівства залишався франкомовним ще довгий час, аж до кінця династії Плантагенетів²⁷. Під гербом, внизу жетона напис: 12 R.CASTIGLIONE (вул. Кастільйоне, 12). Жетон виготовлений із бронзи. Діаметр – 26 мм. Інвентарний номер 41498. Подібний жетон зберігається у Музеї Лувру, у Відділі творів мистецтва епохи Муайєн, епохи Відродження та часів сучасності²⁸.

Луї-Шарль Буве народився у Парижі. Різні джерела дають нам різну інформацію про дату народження: 2 квітня 1802 рку²⁹, 1 березня 1806 року³⁰ та 1808 рік³¹. Переважно він працював на монетному дворі Парижа (la Monnaie de Paris). Буве відомий як учень Армана Туссена у Музеї образотворчих мистецтв у Парижі (Armand Toussaint aux Beaux-Arts de Paris). Перші сліди його роботи як

²⁷ <https://ru.quizzclub.com/trivia/na-kakom-yazyke-napisan-deviz-na-gerbe-velikobritanii/answer/71757/>

²⁸ <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010464686>

²⁹ <https://www.museodelprado.es/coleccion/artista/bouvet-louis-charles/9ead361d-dc6d-4aa8-809a-8cd107a8ee7b>

³⁰ https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Charles_Bouvet

³¹ <https://peoplepill.com/people/louis-charles-bouvet>

медаліста – це медаль на честь передачі французьких прапорів Національної гвардії королем Луї-Філіппом I³² (Париж, 1830 р.)³³. Буве також працював на окремих осіб, таких як барон Натаніель де Ротшильд (шлюбна медаль, серпень 1842). У своїй комерційній рекламі він називав себе гравером короля і англійського посольства в Парижі. На деяких рекламних жетонах його закладу згадувалося, що він також був гравером посольств Австрії та Пруссії.

Луї Шарль Буве був родичем іншого великого французького медальєра П'єра Левека, оскільки був одружений з однією з його дочок – Женні Кароліною Левек. Скульптор, гравер, медальєр П'єр Левек мав магазин у галереї Валуа на Пале-Рояль, 15. Споріднені зв'язки з Левеком сприяли зміцненню становища Буве у професійній сфері.

Ім'я Буве часто асоціюється із досягненнями у промислових мистецтвах того часу, таких як гальваніка, представленими творами з цих нових дисциплін на виставках художньої індустрії у Лондоні та Парижі у першій половині XIX ст.³⁴ Буве отримав золоту медаль на виставці продуктів французької промисловості 1844 року в Парижі³⁵.

За часів Другої Французької республіки він працює над проектами монет. Паризький монетний двір також замовив у нього ескіз для монети вартістю 10 доларів США (карбування восьми бронзових екземплярів, 1849 р.), ретроспективно описану як «невдалу»³⁶.

Його кар'єра набула нового оберту, коли він почав виставлятися в Паризькому салоні з 1850: спочатку складні рамки з дорогоцінних металів, призначені для медальйонів, потім у 1852 – два проекти, призначені для королеви Іспанії Ізабелли II: монети і гіпсова кінна статуя. Про співпрацю іспанського художника Федеріко де Мадрасо та Кунц (Federico de Madrazo y Kuntz) та Луї-Шарля Буве у комісіях з медалей для двору Ізабелли II в Іспанії повідомляє співробітник Національного музею Прадо Хуан Рамон Санчес дель Пераль-і-Лопес³⁷.

У 1853 Буве працював над проектами аверса монети вартістю 5 французьких франків із зображенням Наполеона III, іспанськими монетами і монетами Парагваю (золота монета номіналом 4 песо). Він також працював над проектами для монетного двору Мексики (монети 5, 10 та 50 сентаво). На Всесвітній виставці 1861 року у Меці робота Буве була удостоєна бронзової медалі.

На початку 60-х років Буве передав свій бізнес Франсуа-Марі Агрі, а його магазин у Парижі став носити назву Будинок Буве, Агрі приймач (Maison Bouvet, Agry successeur). Таким чином, рекламний жетон паризького магазину, що належав Буве із зборів ОАМ, можна датувати не раніше початку 20-х і не пізніше

³² <https://www.inumis.com/shop/louis-philippe-ier-distribution-des-drapeaux-a-la-garde-nationale-1830-paris-1603289/>

³³ https://wikimonde.com/article/Louis-Charles_Bouvet

³⁴ <https://www.museodelprado.es/coleccion/artista/bouvet-louis-charles/9ead361d-dc6d-4aa8-809a-8cd107a8ee7b>

³⁵ https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Charles_Bouvet

³⁶ https://fr.wikipedia.org/wiki/Louis-Charles_Bouvet

³⁷ Juan Ramón Sánchez del Peral y López. Revista del Patrimonio Nacional, ISSN 0486-0993, N° 205, 2016, págs. 50-67. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=7743788>

початку 60-х років XIX століття.

З 1864 року Луї Шарль Буве знову виставлявся в Паризькому салоні, але жив у Блуа. 1875 року він виставлявся вже саме у цьому місті. Він представляв рамки для пам'ятних медальйонів а також свої ранні витвори. Його ім'я згадується у Біографічному словнику медалістів Леонардо Форера³⁸. Помер Луї Шарль Буве у березні 1887 року.

Другий жетон із зібрання Одеського археологічного музею є рекламним жетоном дантиста з Парижа, а також магнітеологічної продукції (Рис. 2). На лицьовій стороні жетону в центрі точкового кола – погруддя в римських обладунках і шоломі. Кругова напис: ESNAULT DENTISTE DE PARIS PLACE DU DOME №3 * MILAN * (Дантист Есно з Парижа, Соборна площа №3, Мілан). На зворотному боці жетона у центрі напис у трьох рядках: RUE | S.HONORE | №20 | (Вулиця Сент-Оноре №20). Буквене позначення: PRODUIT. MAGNATEOLOGIQUE (магнітеологічна продукція). Жетон виготовлений із латуні. Діаметр – 23 мм. Інвентарний номер 41523³⁹.

Подібний жетон із колекції доктора Бреттауера «Медицина в нумізматиці» зберігається в Інституті нумізматики та фінансової історії Віденського університету (Brettauer 5468). У своєму заповіті Бреттауер заповів всю частину колекції «Medicini in Nummis» разом з додатковою пожертвою у розмірі 10 000 крон Віденському університету з умовою, що колекція буде каталогізована та доступна для вивчення. Через фінансові труднощі (інфляція Першої республіки) каталог колекції було опубліковано лише 1937 року⁴⁰.

Жетон із колекції ОАМ по краю має два зрізи-сегменти у вигляді півмісяця. Ймовірно, це технологічна поломка при штампуванні жетонів. Подібна поломка зустрічається і під час виготовлення монет⁴¹. На одному з інтернет ресурсів нами було виявлено подібний жетон із невеликими двома зрізами по краю⁴², але на інтернет ресурсах є подібні жетони без зрізів. З великою ймовірністю, жетон із зібрання Одеського археологічного музею можна датувати першою половиною XIX століття. Про дантиста Есно з Парижа жодної інформації нам знайти не вдалося.

XIX століття стало джерелом серйозних змін у стоматології, а також у розвитку практики та поглядів на професію. До 1892 року будь-яка людина, маючи пару плоскогубців, руки вантажника і володіючи скоромовкою вуличного торговця, могла зарекомендувати себе зубодером. Це був золотий вік шарлатанів. Закон від 30 листопада 1892 р., що стосується лікарської практики, конкретизує зроблене кількома роками раніше зауваження професора Градуеля (Grouaedel): «Професія дантиста не та, що була двадцять років тому, Франція зупинилася на цьому питанні дуже пізно. Вправа та навчання цієї професії потребує цілої освіти». Указ від 25 липня 1893 про навчання для отримання

³⁸ https://archive.org/stream/ForrerVol7/ForrerVol7_djvu.txt

³⁹ <https://timbreetdent.eu/2018/Tome-I-pdf/18-jetons.pdf>

⁴⁰ https://de.wikipedia.org/wiki/Joseph_Brettauer

⁴¹ Монети та медалі. Літній нумізматичний аукціон №82, 29 червня 2013р. С.136. Лот 581.

⁴² <https://www.lamoneta.it/topic/199146-gettone-pubblicitario-del-dott-joseph-weiger-medico-dentista/>

КУФІЧНІ МОНЕТИ VIII СТОЛІТТЯ ІЗ С. ШАНДРИГОЛОВЕ КРАМАТОРСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

VIII CENTURY KUFIC COINS FROM SHANDRYHOLOVE VILLAGE IN KRAMATORSK RAION OF DONETSK OBLAST

Село Шандриголове належить до Лиманської міської територіальної громади Краматорського району Донецької області. Воно розташоване на відстані менш як 20 км на північний захід від міста Лиман і, практично, на рівній відстані (бл. 15 км) як від річки Сіверський Донець, так і від річки Оскіл. Таке розташування села розміщує його дещо на північний захід від основного масиву досліджених пам'яток Салтівсько-Маяцької археологічної культури^{44, 45}. Однак, у близькості від села, на відстані менш як 5 км, біля місця впадіння р. Нітріус у р. Сіверський Донець, наявна археологічна пам'ятка – Новоселівське городище, що «існувало лише за хозарських часів»⁴⁶. Таке сусідство дає підстави стверджувати про можливий зв'язок описуваних нижче знахідок з періодом побутування Новоселівського городища і вимагає проведення планового археологічного обстеження заявленої нижче території.

Підйомний матеріал, що належить до Салтівсько-Маяцької культури, а саме куфічні монети карбування VIII століття н. е., було виявлено на приватних землеволодіннях села Шандриголове в період приблизно з січня 2016 року до грудня 2017 року під час сільгосп. робіт. На жаль, через характер розкриття цього матеріалу ми не маємо належного контексту і не володіємо інформацією про можливий супутній підйомний матеріал. Ми також не можемо оцінити те, наскільки повно було надано інформацію про виявлені монети. Аналогічно, нам не слід робити висновок про природу тезаврації та розміщення цих монет у землю – нам слід трактувати їх як «випадкові знахідки».⁴⁷

Нами були отримані зображення сорока п'яти монет. У результаті нумізматичного аналізу (Таб.1) було встановлено, що абсолютна більшість із них були випущені у VIII ст. н. е. на територіях, підвладних Ісламському халіфату. Дві монети були викарбувані вже на початку IX століття (№44 і №45, Таб.1) і включені в опис інформаційно. З решти 43 монет найбільш ранньою за формальними ознаками є Північно-африканська імітація⁴⁸ Омеядського дирхама, що імітує м. д. Васит, 93 р.г.⁴⁹ /711–712 р. н. е. (Таб.1, №1). Найпізнішими монетами є два Аббасидські дирхами, викарбувані у 182 р.г./798-

⁴⁴ Приходнюк 2012: 427.

⁴⁵ Krasil'nikov 1990: 214.

⁴⁶ Киркач 2024.

⁴⁷ Grierson 1975: 128.

⁴⁸ Illisch 2016.

⁴⁹ р.г.= рік гіджри

799 р.н.е., на монетних дворах Мухаммадія (Рей, у провінції Джібаль, №41)⁵⁰ та однойменному дворі Мухаммадія (Баджунайс⁵¹ №42).

За регіонами карбування монет (сучасна географія дворів):

- Північна Африка – 29 од.
- Ірак – 6 од.
- Джібал (Іран) – 3 од.
- Табаристан (Іран) – 1 од.
- Сирія – 1 од.
- Баджунайс (Туреччина) – 1 од.
- Не встановлено – 2 од.

Слід зазначити абсолютне переважання монет, карбованих у Північній Африці, у т. ч. Харіджітами, про правителів яких, за винятком Халафа бін ал-Муди (№36), мало що відомо⁵². Таке різке збільшення кількості північно-африканських монет в обігу ісламського халіфату було відзначено дослідниками⁵³, що пов'язали його з формуванням нових торгових маршрутів. Наприклад, описуючи діяльність єврейських купців-раданітів у трохи пізніший час, арабський географ Ібн Хордабег пише у своїй «Книзі шляхів і країн» про такі маршрути: «...мандрують від ал-Машріка (Схід -Є.Л.) до ал-Магриба (*арабська назва Північної Африки*⁵⁴-Є.Л.) та від ал-Магриба до ал-Машріка сушею та морем»⁵⁵.

З нумізматичної точки зору в описуваній групі слід звернути увагу на кілька примірників монет, що становлять особливий інтерес.

Зокрема, монета №1 (Мал.1), що представляє імітацію Омеядського дирхама карбування 93 р.г. /711-712 р.н.е., м.д. Васит (واسط). Монета має масу 2,56 г, що набагато нижча за масу дирхамів офіційного карбування бл. 2,90. Імітаційний характер монети очевидний за невпевненим, "варварським", почерком, помилкою в написанні назви монетного двору (опущено літеру س - "син"), помилкою в плануванні кругового напису аверсу (слово سنة - "рік" вписано пізніше). Візуальне порівняння з дирхамами офіційного карбування підтверджує наші висновки.

Імітації омеядських монет загалом зустрічаються значно рідше, ніж імітації пізніших династій. Монета, аналогічна описуваній, наведена в каталозі Klat (№ 688.b) поряд із монетою офіційного карбування (№688.a), для якої автор дає понад 20 посилань⁵⁶.

Монета №25 (Мал. 2), обламана з краю, має тріщину, вкрита органічними наростами. Визначена як фальшивий дирхам з мідного сплаву, виготовлений на шкоду обігу. Відтворює чекан аббасидського халіфа ал-Махді (незважаючи на поганий стан монети, написи залишаються читабельними). Монета виготовлена

⁵⁰ Тут і далі всі номери монет з Таблиці 1.

⁵¹ Bates 2011.

⁵² Eustache 1970–1971.

⁵³ Noonan 1986.

⁵⁴ Yver 2012.

⁵⁵ Ібн Хордабег 1986:123. Переклад українською з російської - мій. Є. Л.

⁵⁶ Klat 2002: 268.

зі сплаву міді (бронзи?) і, найімовірніше, була свого часу плакована тонким шаром срібла, втраченим згодом. Такі фальшиві дирхами зустрічаються вкрай рідко за межами території ісламського халіфату.

Дві наступні монети: № 34 і №35 належать, на нашу думку, до карбування Харіджітів⁵⁷ Тудги, хоча S.Album виділяє їх у групу т. з. «Інших сучасників Ідрісидів»⁵⁸.

Обидві монети карбовано на м. д. Тудга (تودغا) на території сучасного Марокко. Монета №34 (Мал.3.1) – у 179?р.г./795-796?р. н. е., №35 (Мал. 3.2) – у 178?р.г./794-795?р. н. е.

Монета № 34 має два наскрізні отвори по діагоналі відносно один одного, ближче до країв, у полі реверсу нижче стандартного тексту символу віри "Мухаммад/посланець/Аллага" присутнє ім'я невідомого за іншими джерелами харіджітського правителя – Ісма'їл (إسماعيل). Там же, вище від тексту символу віри, є сліди іншого імені, яке наразі не вдається прочитати, можливо, Тахір. Єдиний відомий інший екземпляр схожого типу був знайдений, за твердженням O.Diler у 1950 р., у складі скарбу з м. Захо, Ірак.⁵⁹

Монета № 35 видається унікальною. У полі реверсу, вище північно-африканського варіанта символу віри "Мухаммад посланець Аллага / пророк / милосердя", наявні арабські літери Аліф-мім (ام), що утворюють слово "Умм" (Мати) – можливу частину *куньї* в арабському імені. Через стан монети ми не можемо сказати, чи є друга частина імені – *ісм*, на монеті. У кільцевому написі реверса також присутнє ім'я, яке поки що не вдалося прочитати. У будь-якому разі, такий тип відсутній як у D. Eustache⁶⁰, так і в інших доступних нам джерелах.

Знахідки цих монет розширюють наше розуміння функціонування гілки «Великого шовкового шляху», яка, за реконструкцією R. Kovalev⁶¹, проходила через північне поріччя річок Сіверський Донець, Оскіл і Дон, з'єднуючи кордони Хозарського каганату із Саркелом. Дослідник відносить період активного використання цього шляху до часу появи купців Русі. Проте знахідки великої кількості ранніх куфічних монет дозволяють припустити, що цей шлях почав функціонувати вже наприкінці VIII століття.

⁵⁷ Якубович 2016: 248.

⁵⁸ Album 2011: 75.

⁵⁹ Diler 2009: 386.

⁶⁰ Eustache 1970-1971.

⁶¹ Kovalev 2005: 85.

Джерела та література

- Album S. 2011. *Checklist of Islamic Coins. Third Edition*. Santa Rosa, California [in English].
- Bates M. 2011. A Second Muḥammadiyya, and the Four Mints of the Bājūnays Mine. *JONS*, 209, 14–17. [in English].
- Diler Ö. 2009. *Islamic Mints. Vol. 1*. Istanbul. Distributed by Spink, London. [In English and in Turkish].
- Eustache D. 1970–1971. *Corpus des dirhams idrīsites et contemporains*. Rabat, Banque du Maroc. [in French].
- Grierson P. 1975. *Numismatics*. Oxford: University Press [in English].
- Illisch L. 2016. *Приватне спілкування з автором*.
- Klat M. 2002. *Catalogue of the Post-reform Dirhams: The Umayyad Dynasty*. London, Spink [in English].
- Kovalev R.K. 2005. Commerce and Caravan Routes along the Northern Silk Road (Sixth-Ninth Centuries) – Part I: The Western Sector. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 14. [in English]
- Krasil'nikov K. 1990. Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur am nördlichen Mittelauf des Donec. In: *Die Keramik der Saltovo-Majaki Kultur und ihrer Varianten* (Hg. Cs. Balint). *Varia Archaeologica Hungarica, III*. Budapest, 193–217. [in German].
- Noonan T.S. 1986. Early 'Abbāsid Mint Output. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 29, 113–175. [in English].
- Yver G. 2012. al-Maghrib. In: P. Bearman (ed.), *Encyclopaedia of Islam New Edition Online (EI-2 English)*. Brill. https://doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_4766. [in English].
- Ибн Хордадбех. 1986. *Книга путей и стран*. Пер. с арабского Н. Велихановой. Баку [in Russian].
- Киркач В. 2024. *Стародавнє поселення на місці селища Новоселівка* – Блог. 09 вересня 2024. URL: <https://www.6262.com.ua/news/3829017/starodavne-poselenna-na-misci-selisa-novoselivka-blog> (дата звернення: 04.11.2024).
- Приходнюк О. 2012. *Салтівсько-Маяцька культура*. Енциклопедія історії України: Т. 9. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, В-во "Наукова думка"
- Якубович М. 2016. *Іслам в Україні. Історія і сучасність*. Вінниця.

Малюнок 1. №1. Імітація "Васіт 93 р.г."

Малюнок 2. №25. Фальшивий дирхам з мідного сплаву, період халіфа ал-Махді

Малюнок 3. №34 (3.1) та №35 (3.2). Дирхами Харіджітів Тудги

Таблиця 1. Список та визначення монет

№	Династія	Правитель	Тип монети	Монетний двір	Дата (р.г./р.н.е.)	Імена на монеті	Тип за С. Альбумом	Провінція
1	Локальні імітації	"Абд аль-Малік"	дирахм	"Васит"	"93" р.г./711-712		128	Півн.Африка
2	Омеяди	ал-Валід I	дирхам	Таймара	96 р.г./714-715		128	Джибал
3	Омеяди	Хішам	дирхам	Дімашк	108 р.г./726-727		137	Сірія
4	Аббасиди	ас-Саффа	дирхам	Куфа	132 р.г./749-750		211	Ірак
5	Аббасиди	ас-Саффа	дирхам	Куфа	135 р.г./752-753		211	Ірак
6	Аббасиди	альМансур	дирхам	Мухаммадія	149 р.г./766-767 рр.н. е.	аль-Махді Мухаммад син повелителя правовірних	213.2	Джибал
7	Намісники Табаристану	Умар?	Уламок гемідрахми	Табарістан	771-780?		55/56	Табаристан
8	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія	158 р.г./774-775	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
9	Аббасиди	аль-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	160 р.г./776-777	халіф аль-Махді	215.1	Ірак
10	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія?	160? р.г./776-777?	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
11	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія	161 р.г./777-778	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
12	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Басра	162 р.г./778-779	халіф аль-Махді +намісник Мухаммад	215.1	Ірак
13	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	162 р.г./778-779	хаїф аль-Махді	215.1	Ірак
14	Аббасиди	ал-Махді	уламок дирхама	(Аббасія)	164 р.г./780-781		215.5	Півн.Африка
15	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Аббасія або Іфрікія	164 р.г./780-781	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка
16	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Мадінат ас-Салам	165 р.г./781-782	халіф аль-Махді	215.1	Ірак
17	Аббасиди	ал-Махді	"обрізаний по колу дирхам"	? (Іфрікія?)	(165-169 р.г.)/(781-786)	халіф аль-Махді + Гарун - син повелителя правовірних	215.3	Півн.Африка
18	Аббасиди	аль-Махді	дирхам	Іфрікія	166 р.г./782-783	халіф аль-Махді + Гарун - син повелителя правовірних	215.3	Півн.Африка
19	Аббасиди	ал-Махді	дирхам	Іфрікія	16? р.г./ (776-786?)	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн. Африка
20	Аббасиди	ал-Махді ?	"обрізаний по колу дирхам"	Аббасія або Іфрікія	160-ті роки/776-786	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	215.2	Півн.Африка

21	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-793	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]		Півн. Африка
22	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-794	Язід?	?	Півн.Африка
23	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-795	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
24	Аббасиди	?	дирхам	Аббасія або Іфрікія	160-ти- серед. 170-х рр.г. /776-796	Язід?	?	Півн.Африка
25	Фальшив монета що шкодить обігу	ал-Махді	монета з мідного спаву	?	?	халіф аль-Махді	?	?
26	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	171 р.г/787-788	літери мім_ра/ вав-нун + Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
27	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	172 р.г/787-788	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
28	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	173 р.г/787-788	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
29	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	172 р.г./788-789	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн. Африка
30	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	172? р.г./788-789 ?	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн. Африка
31	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Аббасія	173 р.г./789-790	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
32	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	176?р.г./792-793?	Наср [б.Хабіб аль-Мухаллабі]	219.3	Півн.Африка
33	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія	17? Р.г./786-796?	Наср [б.Хабіб аль-Мухаллабі]	219.3	Півн. Африка
34	Харіджіти Тудги	Ісмаїл	дирхам	Тудга	179? р.г./795-796?	залишки імені: Тахі?+ Ісмаїл	С433	Півн.Африка
35	Харіджіти Тудги	?	дирхам	Тудга	178? р.г./794-795?	непрочитане ім'я в кільцьовому напису реверсу+Умм в полі реверсу нагорі		Півн.Африка
36	Харіджіти Тудги	Халаф бін ал-Муда'	половина дирхама	(Тудга)	17? р.г. /79?	ім'я Халаф бін ал-Муда' в кільцьовому напису реверсу	430	Півн.Африка
37	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	170-і р.г./786-796	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
38	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Іфрікія?	170-і р.г./786-796	?	219.2	Півн. Африка
39	Аббасиди	ар-Рашид	обрізаний по колу дирхам	Аббасія або Іфрікія	170-ті р.г./786-796	Язід [б. Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
40	Аббасиди	ар-Рашид	половина дирхама	Аббасія або Іфрікія	170-ті р.г./786-796	Язід [б.Хатім аль-Мухаллабі]	219.2а	Півн.Африка
41	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мухаммадія (Рей)	182 р.г./798-799	аль-Амін син повелителя правовірних+Джа'фар	219.9	Джибал

						[б.Яхья ал-Бармакі]		
42	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мухаммадія (Баджунайс)	182 р.г./798-799	аль-Аміна син повелителя правовірних+в полі реверсу:Дауд /Асад	219.9	Баджунайс
43	Локальна імітація	?	половина дирхаму	?	середина-кінець VIII ст.н.е.		?	?
44	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Арран	186 р.г. /802 р.н.е.	халіф Гарун повелитель правовірних+в полі реверса:Асад/бін Язід [ал- Шайбані]	219.7	Кавказ
45	Аббасиди	ар-Рашид	дирхам	Мадінат Заранж	186 р.г./802 р.н.е.	халіф ар-Рашид+ в полі реверсу: Алі [б.Іса б.Махан] /Сайф ібн-Ал-Тара'і	219.5	Сістан

ЗОЛОТЕ ВАРВАРСЬКЕ НАСЛІДУВАННЯ МОНЕТ ОЛЕКСАНДРІЙСЬКОЇ ТРОАДИ, ЗНАЙДЕНЕ НА ЖИТОМИРЩИНІ

GOLDEN BARBARIAN INHERITANCE OF COINS OF THE ALEXANDRIA TROADA, FOUND IN ZHYTOMYR REGION

На території південно-західної України знаходиться велика кількість монет – наслідувань римського ауреуса. Трапляються як переливки, так і ті, що відливались в довільній формі, але є і ті, що чеканились. Штемпелі для чеканки могли виготовлятися на місці, а могли бути викрадені під час набігів на прилеглі території.

Одним із таких прикладів є наслідування монет Олександрійської Троади, або просто Троади. Це колишнє давньогрецьке місто та римська колонія, порт на Егейському морі поблизу північного краю західного узбережжя Туреччини. В Троаді, серед інших номіналів, чеканились бронзові монети такого типу (малюнки 1 і 2).

мал. 1

мал. 2

За однією із версій у 262 році, під час набігу готів на місто було пограбовано монетний двір і викрадено штемпелі. Ось цитата із з Leu Numismatik AG: «Історія цієї монети нагадує стародавній трилер: це 262 рік, коли жителі Олександрійської Троади помічають флот, що наближається до Дарданелл з півдня. Дзвенить сигнал тривоги, і крики паніки наповнюють вулиці: «Готи тут, готи тут!». Тисячі готських грабіжників висаджуються на узбережжі Троади, навантажені награбованими багатствами з усієї Греції та Малої Азії, і починають облогу багатого міста. Як показали археологічні розкопки, загартовані в битвах варвари не мали жодних проблем з проникненням через стіни міста, перш ніж вони вбили населення та

пограбували храми та будинки. Зміна сцени на Париж, 1881 рік: Національна бібліотека отримує монету Галлієна з дірками з Александрійської Троади з місцевим мотивом на реверсі. (*Lupa Romana*), але, на загальний подив, він викарбований із золота. Незвичайний метал і злегка хибні легенди на аверсі змушують нумізматів зробити висновок, що це має бути досить дивна варварська імітація. Що було з цими «ауреями» провінційного монетного двору, який був дуже активним за Валеріана I та Галлієна, але карбувалися лише з бронзи? Розгадка цієї загадки була запропонована лише в 2017 році, коли А. Бурше та К. Мизгін опублікували ще два «ауреї» Галлієна з Олександрії Троади. Вони змогли довести, що місцевий провінційний монетний двір, мабуть, потрапив до рук готів, коли місто було пограбовано в 262 році. Коли варвари повернулися на свої землі на північний захід від Чорного моря, вони забрали з собою додому вкрадену монету і почали карбувати власні монети з награваного золота. Остаточний доказ їхньої теорії було надано в паризькому зразку, який був викарбований з повторно ограненої аверсної матриці, тоді як реверс відповідає провінційній монеті з Олександрійської Троади: тепер стало очевидно, що це не проста імітація, а що монета була вибита викраденими штемпелями з провінційного монетного двору Олександрії, і що готичний художник у якийсь момент перерізав лицьову сторону штемпеля через сильне зношення».

Декілька таких монет було раніше знайдено на території України, їх наведено в каталозі «Варварських наслідувань римських монет» (каталог складено із монет, знайдених на території України та Молдови), малюнки 3 та 4.

мал. 3

мал. 4

Ще декілька таких монет було продано на закордонних аукціонах, малюнки 5 та 6.
Leu Numismatik Auction 4, 25.05.2019, lot 430.

мал. 5

Bertolami Fine Arts, Auction 87, 14.12.2020, lot 597.

мал. 6

Нещодавно, 07.11.24, на аукціоні Віоліті було виставлено на продаж аналогічну монету, малюнок 7.

мал. 7

Аверс – лауреат, драпірований імператорський бюст праворуч; навколо, псевдолегенда, реверс – вовчиця, яка стоїть праворуч, вигодовує близнюків Рема і Ромула, над нею надпис COL AVG ALE, під лінією надпис TROAD, AV (7,32 гр; 25 мм.; h 6). Монету знайдено в Житомирській області.

*Олександр НАДВІРНЯК
Олег ПОГОРІЛЕЦЬ
Геннадій КІЙКО*

**REVERSUS AD QUAESTIONEM: ДЕМОНЕТИЗАЦІЯ РИМСЬКИХ
НОМІНАЛІВ ТА ЇХ ЛИТИХ КОПІЙ / НАСЛІДУВАНЬ В ЗОНІ
ПОШИРЕННЯ «ВАРВАРСЬКИХ» СПІЛЬНОТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ
ЄВРОПИ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ I ТИС. Н. Е.⁶²**

**REVERSUS AD QUAESTIONEM: DEMONETIZATION OF ROMAN
NOMINALS AND THEIR CAST COPIES/INHERITANCES IN THE ZONE
OF DISTRIBUTION OF «BARBARIAN» COMMUNITIES OF
SOUTHEASTERN EUROPE IN THE FIRST THIRD OF THE FIRST
THOUSAND YEARS AD.**

Накопичення значної інформаційної і статистичної бази щодо знахідок римських монет та їх литих копій/наслідувань в зоні поширення «варварських» спільнот Південно-Східної Європи і території України зокрема створює можливості для продовження і поглиблення досліджень щодо питань місця і ролі емісій римських монетних номіналів в соціально-економічних, військово-політичних та культурно-ідеологічних процесах формування та становлення черняхівської, київської та інших археологічних культур в першій третині I тис. н. е. В цьому плані одним із провідних напрямків виступає розробка теми, пов'язаної з явищем демонетизації, практично, усієї лінійки римських монетних номіналів та їх литих копій/наслідувань в ареалі розселення «варварських» племен на схід і північний схід від лінії Дунайсько-Причорноморського лімесу.

В даному випадку значна увага дослідниками приділялася демонетизації срібних римських номіналів, і зокрема, денаріїв та їх литих копій/наслідувань (Анохин 2015, с. 5, 16, 20, 22, 71-72, 84, 93, 100, 102, 113, 117-118, 122, 127-128, 132-133, 137, 140-141, 149, 154, 156-157, 163, 178, 181, 185-186, 194, 202; Мызгин 2010, с. 95-114; Надвірняк, Надвірняк 2015, с. 24; Надвірняк, Погорілець 2018, с. 10-11; Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2015, с. 88-89; Надвірняк, Погорілець, Станкеєва 2024, с. 87), антонініанів та їх литих копій/наслідувань (Надвірняк, Погорілець, Величко, в друці).

В останнє десятиріччя увагу дослідників також привернули демонетизовані ауреуси та їх литі копії/наслідування (Анохин 2015, с. 8, 14, 18, 23-26, 34-69; Гарбуз 1998, с. 16-17; Мызгин 2016a, с. 141-145; Мызгин 2016b, с. 131-140). Одним із чинників, який актуалізував тему демонетизованих ауреусів та їх литих копій/наслідувань, стали дослідження комплексів кремацій з римським бронзовим посудом типу *Nettoor*

⁶² Дослідження проводиться в рамках загальної теми «Демонетизація римських монетних номіналів в зоні поширення «варварських» спільнот у зоні Українського Лісостепу» програми «Moneta Barbaricum» проекту «Terra Amadociae».

(Петраускас, Надвірняк, Погорілець 2023, с. 19, 31, 54; Надвірняк, Погорілець, Станкеєва 2024, с. 86-88).

Меншою мірою в активі дослідників мають місце публікації по демонетизованих номіналах бронзових римських монет (Анохин 2015, с. 16, 27, 205), однак це не є свідченням їх малої кількості, скільки рівня введення наявних матеріалів в науковий обіг. До прикладу, на базі колекцій ДІКЗ «Межибіж» готуються матеріали по демонетизації сестерціїв та інших бронзових номіналів римських монет.

Свого часу Б. В. Магомедов, аналізуючи феномен демонетизації римських денаріїв, підкреслював, що значна частина монет, які потрапляли на територію «варварських» племен, втрачали свою первинну платіжну функцію, набували нових значень і використовувалися як прикраси, амулети, ювелірна сировина, ставали маркерами статусу та елементами сакрального контексту (Магомедов 2006, с. 41-56.).

О. Димовський, К. В. Мизгін, О. В. Надвірняк, О. Г. Погорілець та О. О. Надвірняк, вивчаючи соціально-економічні аспекти «другого життя» римських монет, обґрунтовували їхнє використання як ознаку високого соціального статусу, форми політичного впливу, набуття нового сенсу в ритуальному та символічному просторі (Мызгин, Дымовский, 2014, с. 82-95; Надвірняк, Надвірняк, 2015, с. 24; Надвірняк, Погорілець, 2018, с. 10-11; Надвірняк, Погорілець, Надвірняк, 2015, с. 88-89).

При цьому слід зауважити, що на даний момент вивчення демонетизації римських монетних номіналів, їх литих копій/наслідувань як явища відображає еволюцію від простого фіксування монетних знахідок до усвідомлення їхньої ролі як елементів політичного впливу, соціальних маркерів, сакральних символів тощо. Сучасні дослідження зосереджуються на механізмах цієї трансформації, підкреслюючи, що демонетизовані монети відображають складні процеси інтеграції римських впливів та матеріальних символів у «варварське» середовище.

Джерела та література

Анохин О. В. Фальшивомонетничество у варварских племён на территории современной Украины и Молдовы. Каталог варварских подражаний. Дніпропетровськ: «Середняк Т.К.». 2015. 206 с.

Гарбуз Б. Б. Варварские подражания римским ауреусам II–III вв. н.э. из коллекции НМИУ, [в:] В. М. Потин (ред.) VI *Всероссийская нумизматическая конференция*. Тезисы докладов и сообщений, Санкт-Петербург. 1998. с. 16–17.

Магомедов Б. В. Монети як джерело вивчення історії племен черняхівської культури. *Археологія*, 2006, № 4. с. 46-51.

Мызгин К.В. Подвески из римских монет в ареале черняховской культуры восточнее р. Прут. *Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов*. Конференция 2. В 2-х ч.: Ч.2. Тула. 2010. с. 95-114.

Мызгин К. В. Римские монеты в ареале черняховской культуры:

проблема источников. *Stratum plus*. 2013. № 4. с. 217–233.

Мызгин К.В. Новые находки ауреусов Гордиана III, Филиппа Араба и Траяна Деция на территории Украины [в:] О. В. Петраускас, О. В. Гопкало, С. А. Горбаненко. Черняхівська культура. До 85-річчя від дня народження І.С. Винокура. *Oium*, 5, Київ. 2016а. с.141-145.

Мызгин К. В. О времени появления ушек на золотых римских монетах в Барбарикуме. Артефакты власти. *Stratum plus*. № 6. 2016b. с. 131-140.

Мызгин К. В., Дымовский А. Приток римских денариев 1–2 вв. на территорию черняховской культуры в свете хронологической структуры и территориального распределения монетных кладок. [в:] О. В. Петраускас, С. А. Горбаненко. Черняхівська культура: до 120-річчя від дня народження В. П. Петрова. *Oium*. Вип. 4. Київ. 2014, с. 82-95.

Надвірняк О. В., Надвірняк О. О. Римська монета та її «наслідування» у контексті поховального обряду племен черняхівської культури. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки. Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції. Кіровоград, 2015. с. 23–25.

Надвірняк А. В., Погорілець О. Г. Демонетизация римских денариев на территории «варварских» сообществ Восточной Европы: по материалам Лесостепной зоны Украины. Трєція науковоя читанні пам'яті професора В. Н. Рябцевича. Мінск. 2018. с. 10–11.

Надвірняк О., Погорілець О., Надвірняк О. Про деякі аспекти використання римської монети та її «наслідувань» у поховальному обряді племен черняхівської культури (за матеріалами межиріччя Середнього Подністер'я та Південного Побужжя). Археологічні студії «Межибіж», 2015. Вип. 4. с. 86–89.

Надвірняк О. В., Погорілець О. Г., Станкеєва А. О. 2024. Емісії римських монет I–III ст. н. е. з культового горизонту могильника черняхівської культури Баламутівка–Брід. I нумізматична конференція «Money & Banking: гроші та банки в історії Європи». Тези доповідей. Київ. 16-18 вересня 2024 р.. Київ. с. 86-88.

Петраускас О. В., Надвірняк О. В., Погорілець О. Г. 2023. Казанки типу Хеммоор з території України (каталог). *Oium*, 7. Київ-Меджибіж: ТОВ «Видавничий Дім «Бук-Друк». 220 с.

*Михайло ОРЛИК
Ігор ПРОХНЕНКО
Арсен СУХАР*

**КЕЛЬТСЬКА ІМІТАЦІЯ ТЕТРАДРАХМИ ФІЛІПА
МАКЕДОНСЬКОГО З ОКОЛИЦЬ СЕЛА БРОНЬКА
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛ. УКРАЇНИ**

**CELTIC IMITATION OF THE TETRADRACHM OF PHILIP OF
MACEDON FROM THE VICINITY OF THE VILLAGE OF BRONKA
TRANSCARPATHIAN REGION OF UKRAINE**

Населений пункт Бронька у науковій та науково-популярній літературі, в основному, відомий як пам'ятка замкової архітектури середини XIII – початку XIV ст. Знаходиться вона на верхівці стрімкої скелястої гори неподалік населеного пункту (місцева назва урочища – Царська гора), яка прикриває вхід у бічну ущелину гірського масиву, що оточує зручну для проживання долину р. Бронька. Планомірні археологічні дослідження експедиції Ужгородського національного університету (керівник загону – Прохненко І.) на місцезнаходженні проводилися у польовому сезоні 2008 року.

З початку 2020-х рр. до Науково-дослідного інституту карпатознавства Ужгородського національного університету почала надходити інформація про зібрані місцевими краєзнавцями в районі замкової гори артефакти не тільки доби середньовіччя, але й латену. З незначною частиною цих матеріалів співробітники отримали можливість ознайомитися. З кельтським населенням регіону вони атрибутували срібну монету, залізні фібулу, «сокири-кельти», списи, сіки та ін. Судячи з характеру виявлених речей, всі вони входили до повністю зруйнованого культурного шару поселення, яке існувало обмежений хронологічний відрізок. Відповідно, їх можна визначити як синхронний комплекс і використовувати для уточнення датування певних категорій знахідок шляхом перехресного аналізу.

Найбільш інформативними в даному зборі виступають монета і фібула, які є найбільш чіткими хроноіндикаторами. Масивна монета, яка визначається як тип Гуші-Воврієшть кельтських імітацій тетрадрахм Філіпа Македонського, має вагу 13,59 г, діаметр – 24 мм (рис. 1, 1). Трохи опуклий аверс із зображенням повернутої направо бородатої чоловічої голови у лавровому вінку (ймовірно, Зевс). Реверс рівний, з повернутим направо вершиником, зверху за спиною якого стилізований надпис, що імітує ім'я «Філіп». Подібний тип номіналів добре відомий, під назвою хушь-воврієшть [2]. Примітним також є той факт, що варварські імітації саме тетрадрахми Філіпа Македонського досить часто ставали референтом для монетної творчості серед як фракійських племен, так і серед східних кельтів

[1;4] ще довгий час, навіть після того, як оригінальна монета, фактично, вибула із обігу із плином часу. Варто також зазначити, що монети саме цього типу трапляються не лише в Закарпатській області, а й на Прикарпатті [6], Волині [7] та Поділлі [5]. Що свідчить про поширення фракійського або кельтського впливу далеко за межі загально прийнятих районів розселення цих культур.

Хронологію броньківської монети значно коригує залізна фібула духцівського типу. Її масивний приймач має підігнуту догори п'ятку, що закінчується великою кулькою, характерною для кельтських фібул III – II ст. до н. е. (рис. 1, 2).

Рис. 1

У 1931 р. Бем Я. під час розкопок знаменитого Куштановицького могильника в кургані № XI виявив подібну застібку, але виготовлену з бронзи. Цікаво, що Бідзіля В. датує даний комплекс кінцем I ст. до н. е. або зламом н. е., хоча інші дослідники пропонують значно старші дати, починаючи з другої чверті III ст. до н. е. Так, Щукін М. спочатку визначив його вік в межах 280 – 240 рр. до н. е., але згодом висловився на користь вужчої дати цього кургану, а саме в рамках другої чверті III ст. до н. е.

Якщо провести синхронізацію матеріалів з найбільш дослідженим в регіоні комплексом Малокопанського сакрального центру, датованого I ст. до н. е., то матеріали кургану № XI виглядають більш архаїчними [3]. Тому гіпотетично за критеріями відносної хронології вони є старшими, а за абсолютною системою датування не мали б виходити за межі III – II ст. до н. е.

Отже, комплекс знахідок, виявлений біля с. Бронька Закарпатської обл. вимагає додаткового ґрунтового вивчення і уточнення хронологічної атрибуції, але вже на сьогодні за відомими аналогіями і логікою історичних процесів на землях регіону запропоноване нами датування хоч і виглядає занадто широким, але є цілком логічним та аргументованим.

Джерела та література

1. Derek, A.(1987) Catalogue of the Celtic coins in the British museum
2. Preda, C. (1973.) Monedele geto-dacilor.
3. Котигорошко В. (2008) Верхнє Потисся в давнину. 1 000 000 років тому - X сторіччя.
4. Орлик М. (2022). Скарб кельтських монет з колишнього Виноградівського району Закарпатської області. *Український нумізматичний щорічник*, (6), 109-123.
5. Орлик В. (2022). Античні монети VI–I ст. до Р. Х. на Поділлі. *Український нумізматичний щорічник*, (6), 5-45.
6. Орлик В. (2023). Античні та середньовічні монети з Покуття. Помежів'я історії. *Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колективна монографія*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 148-163.
7. Орлик В. (2023). Давньогрецькі монети та їхні імітації з території Волині. *Український нумізматичний щорічник*, (7), 5-24.

Наталія ПАРГАН

**ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛУ ЕКСПЕДИЦІЇ ЗАГОТІВЛІ
ДЕРЖАВНИХ ПАПЕРІВ У ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО**

**THE ACTIVITIES OF THE ODESA DEPARTMENT OF THE
EXPEDITION FOR THE PROCUREMENT OF STATE PAPERS DURING
THE PERIOD OF THE UKRAINIAN STATE OF HETMAN PAVLO
SKOROPADSKY**

Історія національного грошового обігу в Україні тісно пов'язана з періодом Української революції 1917-1921 рр. У державотворенні цього часу не останнє місце посідає власна грошова система, активна розбудова якої розпочалася за Української Держави Павла Скоропадського. Особливості цих процесів яскраво відображає діяльність Експедиції заготовок державних паперів (далі – Експедиція), зокрема її Одеського відділу.

14 грудня 1917 року при Міністерстві фінансів була заснована Експедиція заготовок державних паперів. Як зазначають дослідники, такий крок Генерального секретаріату був зумовлений потребою стабілізувати важке соціально-економічне становище, викликане фінансовою кризою та більшовицьким наступом на УНР [2, с. 146]. Однак більшовицька навала перешкодила нормальній державотворчій діяльності Української Центральної Ради, в тому числі й грошовій емісії.

Тим часом брак грошової готівки був надзвичайно відчутний по всій території УНР. Особливо гостро його переживала Одеса – велике торгове місто. Наприкінці листопада – початку грудня 1917 року в Одесі було зафіксовано пік нестачі грошей [10, с. 91]. З метою його погашення у січні 1918 року було віддруковано розмінні білети міста Одеси 3, 5 і 10 рублів на суму 5 млн. рублів, у лютому ще на 12 мільйонів [10, с. 93], а в квітні – на 25 мільйонів [1, с. 4]. Друк локальних грошових знаків підривав єдність національної валюти та створював загрозу інфляції.

Вихід з ситуації, що склалася, запропонував Голова фінансового відділу головного комісаріату Херсонщини, Таврії й Катеринославщини Омелян Темницький. 16 квітня 1918 він звернувся до міністра фінансів Антона Ржепецького з телеграмою: «Щоб припинити друк в Одесі городських бон, необхідно заснувати в Одесі державну фінальну печатню карбованців. Відповідна друкарня мається. Не маємо паперу, красок ні кліше [...] У нас є чоловік свідомий того діла і готовий поїхати в Германію» [13, арк. 1], – зазначав чиновник, маючи на увазі Юхима Фесенка, власника відомої Одеської типографії.

Через місяць, 17 травня 1918 року Міністерство фінансів Української Держави уклало договір з типографією пана Фесенка. Урядове замовлення становило 150 мільйонів карбованців: по тридцять мільйонів купюр

номіналом 5 та 25 карбованців, 40 мільйонів купюр номіналом 10 карбованців, та п'ятдесят мільйонів номіналом 50 карбованців [15, арк. 2-3]. Але вже 14 червня друк номіналів 5 та 10 карбованців був скасований зовсім, а номінали 25 та 50 карбованців мали бути надруковані в кількості по 75 мільйонів [11, арк. 6].

Знаки державної скарбниці мали бути надруковані стійкими до вигорання фарбами з цинкових кліше, виготовлених у типографії. На Експедицію покладалося забезпечення друкарні папером та фарбами, в т. ч. поставленими з-за кордону. Віддруковані купюри мали передаватися до Одеської контори Державного банку [15, арк. 2-3], якій у свою чергу належало пересилати їх до Державного банку в Києві [6, арк. 3].

11 липня 1918 року було встановлено, що зі сховища зникли 7524 купюри (209 листів по 36 знаків на кожному) знаків державної скарбниці номіналом 25 карбованців загальною сумою 188100 карбованців. При чому замки зламані не були. Це наводило на думку, що викрадення було здійснено шляхом підбору ключів, а оскільки сховище було під охороною, то під підозру потрапили охоронці [7, арк. 50].

В доповідній записці міністру фінансів Антону Ржепецькому від Одеського відділу Експедиції повідомлялося про недостатню кількість інструкцій для хорошої організації роботи та відсутність контролерів для роботи в нічний час. Начальник судової міліції отримав зразок викраденого грошового знаку 25 карбованців серії АО 188 та направив до типографії агента розвідки під виглядом працівника.

Експедиція пропонувала затримати введення в обіг купюр номіналом 25 карбованців, що полегшило б виявлення викрадених грошей [7, арк. 50]. 18 липня 1918 року до Одеси вирушив головний контролер Експедиції генерал Житкевич для проведення розслідування зникнення грошей [8, арк. 27].

За проектом нового договору від 17 липня 1918 року Фесенко зобов'язувався друкувати в середньому не менше 20 стоп готових грошей на 24 робочі дні в місяць. Міністерство залишало за собою право змінювати номінали при збереженні загального тиражу замовлення, однак не раніше, ніж через 2 тижні після повідомлення про це [12, арк. 17-19].

Друк 50-ти карбованців також супроводжувався проблемами, зокрема плутаниною з офіційно затвердженими зразками [3, арк. 60-61].

Станом на 15 липня одеська друкарня виготовила по 900 зразків знаків державної скарбниці номіналом 50 карбованців [9, арк. 10], а також від 10 до 25 млн. рублів по 25 карбованців [5, арк. 14]. В серпні типографія надрукувала 200 тисяч купюр номіналом 50 карбованців [14, арк. 58]. Всього в Одеській конторі Державного банку на вересень 1918 року містилося 125 мільйонів новонадрукованих карбованців готівкою [5, арк. 99].

Таким чином, створення Експедиції та ініціювання емісії банкнот були важливими кроками для подолання існуючого дефіциту грошової маси. На прикладі діяльності Одеського відділу Експедиції бачимо, що реалізація цих заходів відбувалася з численними перешкодами: відсутністю відповідних приміщень, нестачею паперу, фарб та матеріалів. Сюди ж варто віднести

проблеми вчасного зв'язку та побудови належної комунікації між Міністерством фінансів, Експедицією та її відділами, а також поспішність, спровоковану грошовим голодом. Діяльність Одеського відділу Експедиції висвітлює ще одну важливу проблему: питання безпеки грошових знаків. Зникнення значної кількості купюр свідчить про відсутність належної системи охорони та контролю над виробництвом цінних паперів.

Все це було серйозними проблемами, що гальмували повноцінну розбудову національної грошової системи.

Джерела та література

1. *Відродження*. 1918. № 4. С. 4.
2. Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917-1922 рр.). Київ : Саміт-книга, 2021. 808 с.
3. Лист від ЕЗДП до Кредитової канцелярії. 16 серпня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 60-61.
4. Лист Кредитової канцелярії Міністру фінансів. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 14.
5. Лист Кредитової канцелярії Міністру фінансів. Вересень 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 99.
6. Лист Міністра фінансів до директора Державного банку. 28 травня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 3.
7. Лист від Одеського відділу ЕЗДП Міністру фінансів. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 50.
8. Лист директора ЕЗДП до головного контролера. 18 липня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 27.
9. Лист Одеського відділу ЕЗДП Товаришу міністра фінансів. 10 липня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 10.
10. Міронова І. Грошові випуски міста Одеса 1917-1919 рр. *Емінак*. 2022. №1(7). С. 86-99.
11. Повідомлення ЕЗДП від Кредитової канцелярії. 14 червня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 6.
12. Проект договору Міністерства фінансів та Типографії Ю. Фесенка. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 17-19.
13. Телеграма Голови фінансового відділу головного комісаріату Херсонщини, Таврії й Катеринославщини до Міністра фінансів. 16 квітня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1.
14. Телеграма. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 58.
15. Умови [договір] Міністерства фінансів та Типо-літографії Ю. Фесенка 18 травня 1918. *ЦДАВО*. Ф. 2199. Оп. 1. С. 16. Арк. 2-3.

*Ірина ПОДІК
Лариса ЗАДОРОЖНЯ*

АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ГРОШОВИХ СИСТЕМ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА СУЧАСНОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НУМІЗМАТИКИ

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF MONETARY SYSTEMS OF THE MIDDLE AGES AND MODERNITY THROUGH THE PRISM OF NUMISMATICS

Нумізматика дозволяє простежити розвиток суспільства через призму монетних систем, відображаючи його економічні, політичні та культурні зміни. Середньовічні та сучасні грошові системи суттєво відрізняються: від монет, що символізували владу та соціальний статус, до сучасних цифрових форм грошей. Метою цього дослідження є порівняння особливостей середньовічної та сучасної нумізматики для розуміння еволюції грошових систем.

Середньовічна нумізматика відображала феодальну структуру суспільства, де кожна держава або навіть окреме князівство мало право випускати власну валюту. Відсутність централізованого регулювання створювала розмаїття монетних систем. Для виготовлення середньовічних монет використовували дорогоцінні метали, як-от золото та срібло, що надавало їм вартість і символізувало владу. Наприклад, золоті флорини та дукати в Західній Європі були цінними засобами обміну і використовувалися у міжнародній торгівлі. Вони часто несли символічні зображення – герби правителів чи релігійні знаки, які підкреслювали владний статус і сакральний характер грошей. Грошова система базувалася переважно на обігу монет, і розрахунки здійснювалися фізичними цінностями, що ускладнювало розвиток торгових відносин і гальмувало економічний прогрес.

Сучасна нумізматика демонструє суттєві зміни у грошових системах. Поява централізованих держав створила потребу в єдиній валюті, що сприяло поширенню паперових грошей. У XIX столітті країни перейшли на використання банкнот замість металевих монет, а з розвитком банківських систем і міжнародної торгівлі були встановлені міжнародні валютні стандарти.

У сучасну епоху фізичні гроші поступово витісняються цифровими та безготівковими засобами платежів, що забезпечує гнучкість і зручність для користувачів. Електронні платежі, банківські картки та криптовалюти розширили можливості торгівлі й інвестицій у глобальному масштабі, роблячи фінансові операції швидкими та доступними.

Середньовічна і сучасна нумізматика демонструють суттєві відмінності. Середньовічні гроші мали фізичну цінність завдяки використанню дорогоцінних металів, у той час як сучасні гроші втратили цю характеристику. Натомість вони виконують нові функції, виступаючи інструментом для економічних і фінансових операцій.

Отже, середньовічна грошова система була децентралізованою, що ускладнювало торгівлю та уповільнювало економічний розвиток, а от сучасні грошові системи завдяки цифровим технологіям і глобалізації забезпечують швидкі й безпечні фінансові операції, сприяючи економічному зростанню і стабільності.

Джерела та література

1. William E. Metcalf (2013) The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage. *American Journal of Archaeology* Vol. 117, No. 4
2. A History of Money (2022).URL:
<https://cognizium.io/uploads/resources/NYDIG%20-%20The%20History%20of%20Money%20-%202022%20March.pdf>
3. Numismatic Chronicle та Journal of Monetary Economics (2020). URL:
<https://www.jstor.org/journal/numischron>

РОЗВИТОК КОМЕРЦІЙНОГО БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ ТОРГІВЛІ ТА ПРОМИСЛОВОСТІ НАДДНІПРЯНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

DEVELOPMENT OF COMMERCIAL BANK CREDITATION TO TRADE AND INDUSTRY IN THE DNIPRANI REGION IN THE SECOND HALF OF THE 18TH – EARLY 20TH CENTURY

Постановка проблеми. У другій половині XVIII – на початку XX століття Наддніпрянська Україна, перебуваючи у складі Російської імперії, зазнала суттєвих соціально-економічних змін. Зростання міського населення, розвиток ремесел, активізація внутрішньої та зовнішньої торгівлі, а також зародження промисловості зумовили потребу у створенні ефективних фінансових інструментів, здатних забезпечити стабільну підтримку господарської діяльності. У цих умовах особливого значення набув процес становлення банківської системи та розвитку комерційного кредитування, яке стало одним із ключових важелів модернізації економіки регіону.

Актуальність теми. Актуальність дослідження комерційного банківського кредитування полягає у недостатньому рівні його вивчення в регіональному контексті, на відміну від більш досліджених напрямів аграрного та іпотечного кредитування. Аналіз становлення банківської інфраструктури та механізмів кредитування у Наддніпрянщині дозволяє глибше зрозуміти передумови формування ринкової економіки, характер соціально-економічної динаміки та процеси модернізації українських земель напередодні XX ст. Метою дослідження є виявлення особливостей організації комерційного кредитування торгівлі та промисловості, визначення ролі банківських установ у господарському розвитку краю та аналіз його інституційних форм і механізмів функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічно проблема розвитку кредитування в Наддніпрянській Україні висвітлена в працях сучасних дослідників, зокрема В. Орлика, О. Бондаренка, О. Марченко, Т. Гончарук, С. Орлик, М. Орлика та ін.

Так у статті С. Орлик та М. Орлика (Орлик, Орлик, 2022) здійснено історіографічний аналіз наукових праць сучасних українських дослідників, присвячених становленню та розвитку банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII – на початку XX століття. У публікації визначено два ключові періоди розвитку банківської кредитної системи: дореформений (1729–1860) та період імперської реформи (1860–1919). Особливу увагу приділено різним формам кредитування – іпотечному, аграрному, комерційному та діяльності таких банківських інституцій, як державні та акціонерні. Акцентовано на перевазі міждисциплінарного підходу в дослідженнях та окреслено актуальні напрями для подальших наукових пошуків, зокрема дослідження впливу банківської системи на соціально-

економічний розвиток українських земель.

У науковій розвідці О. Марченко здійснено дослідження становлення та розвитку міських громадських банків упродовж XIX – початку XX ст. на основі аналізу нормативно-правових актів, що регламентували їхню діяльність, а також практичного досвіду функціонування Єлисаветградського міського громадського банку. У кредитній системі російської імперії міські громадські банки посідали важливе місце як фінансові установи, що не перебували у державному підпорядкуванні, а були створені з ініціативи міських громад для задоволення потреб населення. До прийняття законодавчих актів – зокрема Положень 1857 та 1862 років – ці банки номінально підпорядковувались міському самоврядуванню, однак фактично діяли автономно, без звітності перед центральними органами влади чи громадськістю (Марченко, 2024).

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна ситуація другої половини XVIII ст. характеризувалася поступовим переходом від аграрного до змішаного типу господарства з розвитком ремесла, торгівлі та первинних форм індустріалізації. Початкові форми кредитування мали переважно лихварський характер, що обмежувало економічну активність. Поступове формування банківської системи імперії, зокрема створення Державного банку в 1860 році, стало важливою передумовою розвитку кредитних відносин на українських землях. Упродовж XIX століття в регіоні активно зростала мережа кредитно-фінансових установ: акціонерних комерційних банків, міських громадських банків, відділень Державного банку. Їх діяльність забезпечила кредитування торговельних операцій, мануфактур, фабрик і дрібної промисловості.

Основними формами комерційного кредитування були короткострокові позики, що використовувалися для сезонних торговельних операцій, зокрема підготовки та експорту зерна, а також довгострокові кредити, спрямовані на розвиток промислових підприємств, модернізацію обладнання та будівництво нових виробництв. Вексельні операції стали ключовим інструментом обслуговування торговельних угод, полегшуючи розрахунки та рух товарних партій. Банки надавали позики під заставу товарів, нерухомості, цінних паперів, забезпечували акредитиви та гарантії для експортно-імпортних операцій. Важливим елементом стала можливість залучення коштів через облігаційні позики для реалізації масштабних індустріальних проєктів.

Регіональна специфіка Наддніпрянщини визначалась вигідним географічним положенням, багатими природними ресурсами й розвиненою торговельною мережею. Особливу роль відігравали порти Одеси, Херсона та Миколаєва, через які здійснювався значний обсяг експорту зерна, що сприяло активному кредитуванню торговців і посередників. У промисловості кредити забезпечували розвиток цукрової, металургійної, машинобудівної та текстильної галузей. Важливими осередками банківського життя стали Київ, Харків та Катеринослав.

Окремий вплив на розвиток кредитної системи мала імперська політика. Державний банк виконував функції основного кредитора великих

підприємств, тоді як акціонерні й міські банки обслуговували торговельні та промислові структури середнього рівня. Однак централізація фінансової системи обмежувала можливості місцевого самоврядування й підприємців. Законодавчі акти 1857, 1862, 1883 та 1912 років визначали порядок функціонування міських банків, ступінь їх підпорядкування міським думами і державним органам. Зовнішні чинники, такі як Кримська війна, російсько-турецька війна, політичні кризи, а також місцеві події (зокрема єврейські погроми 1881 р.) мали значний вплив на стабільність банківської системи.

У другій половині XIX ст. активна участь іноземного капіталу — французького, бельгійського, німецького, британського — сприяла розвитку гірничодобувної, металургійної та транспортної інфраструктури. Це поглибило інтеграцію регіону у світову економіку, посилило конкуренцію на ринку капіталу та стимулювало розвиток нових підприємств.

Роль банківського кредитування в соціально-економічному розвитку регіону була масштабною. Саме завдяки кредитам формувалася підприємницький прошарок, розвивалися промислові центри, зростала приватна ініціатива у сфері малого та середнього бізнесу. Банківські установи сприяли розбудові торговельної інфраструктури, удосконаленню логістичних зв'язків та загальному підвищенню економічної активності. Водночас нерівномірність доступу до кредитних ресурсів та високі процентні ставки в окремі періоди поглиблювали соціально-економічні контрасти, що було характерною рисою економіки регіону.

Наприкінці XIX – на початку XX століття розвиток банківської системи стикався із серйозними викликами. Економічні кризи 1899–1903 та 1911–1913 років призвели до скорочення обсягів кредитування, посилення вимог до позичальників та зростання вартості фінансових ресурсів. У цих умовах особливо потерпали малі й середні підприємства, які не мали можливості конкурувати з великими промисловими компаніями.

Висновки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що банківське кредитування торгівлі та промисловості Наддніпрянщини у другій половині XVIII – на початку XX століття стало одним із ключових чинників економічної модернізації регіону. Розвиток кредитних інструментів забезпечив прискорення індустріалізації, розширення сфери торгівлі, залучення внутрішнього й іноземного капіталу, а також формування сучасної фінансової інфраструктури. Незважаючи на обмеження імперської політики та вплив зовнішніх чинників, сформована кредитна система заклала підвалини для розвитку підприємництва та підвищення економічного потенціалу українських земель. Історичний досвід комерційного кредитування є важливим джерелом для аналізу сучасних процесів реформування банківської системи України та дає змогу глибше осмислити економічні механізми, що визначали розвиток регіону в історичній перспективі.

Джерела та література

1. Бондаренко, О. В. (2021). Розвиток торгівлі в містах Наддніпрянської України в 1785–1917 рр.: сучасна вітчизняна історіографія. *Society. Document*.

Communication Ed. 11. 75 – 90.

2. Гончарук Т. Г. (1999). З історії вивчення української економіки першої половини XIX ст.: *Історіографічні нариси*. 152 с.

3. Марченко О. (2024). Взаємовідносини органів міського самоврядування та міських громадських банків у XIX – на початку XX ст. (на прикладі Єлисаветградського міського громадського банку). *Історія та археологія*, (1), 49–62. <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-1-6>

4. Орлик М. В. (2020). Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки: зб. наук. пр. Кропивницький : ЦНТУ. Вип. 5 (38). С. 83-96.*

5. Орлик В.М. (2006). Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). // *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. XI. – Київ.: Ін-т історії України НАН України. С. 85-95*

6. Орлик С., М. Орлик (2022). Проблема становлення та розвитку банківського кредитування в наддніпрянській Україні (друга половина XVIII – початок XX ст.): сучасний науковий дискурс вітчизняних учених. *Соціум. Документ. Комунікація. Вип. 15. С. 122–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cdk_2022_15_8.*

Марина РУСЯЄВА

НИКЕ – ВІКТОРІЯ: СЦЕНИ ЖЕРТВОПРИНОШЕННЯ ТВАРИН НА МОНЕТАХ ДАВНЬОЇ ЕЛЛАДИ І РИМУ

NIKE – VICTORIA: SCENES OF ANIMAL SACRIFICE ON THE COINS OF ANCIENT GREECE AND ROME

Численні образи богині Ніке на монетах Стародавньої Еллади і Вікторії у нумізматиці Стародавнього Риму найчастіше є втіленням абстрактної концепції перемоги у різноманітних сферах життя, передусім пов'язаних зі спортивними і військовими подіями. Окреме місце серед них посідають культові сцени, які, на відміну від аналогічних сцен на численних творах вазопису, скульптури, торевтики і гліптики, є рідкісними в нумізматичній іконографії. Серед них виділяються поодинокі двофігурні композиції, в яких богиня Перемоги приносить у жертву тварину, в зображеннях яких можна виділити кілька основних іконографічних типів.

Перший тип – Ніке, яка приносить у жертву барана. Він відомий за випусками статерів початку IV ст. до н. е., викарбуваних монетними дворами Кізіка (11, 650; 14, р. 14, no. 20; 16, р. 301, no. 505), Лампсака (4, р. 13, 21, cat. 7, pl. I: 10; 7, р. 33, no. 18, pl. 18) і Абідоса (7, р. 32, nr. 17, pl. 18; 13, pl. 53, ill. 910; 20, р. 2, no. 9, pl. 1: 7). Як мінімум, два електрових статери з Кізіка знайдено на Півдні України: один з них походить з колекції С. Г. Строганова, що опублікована А. Н. Зографом (3, с. 60–63, рис. 3); другий виявлено у складі Орловського скарбу кізікінів на Одещині (1, с. 80, № 39, табл. II: 39; 2, с. 46; 5, р. 176, cat. 26).

На цих монетах з деякими варіаціями у позах, жестах, одязі і зачісці богині Перемоги зображено ідентичну сакральну сцену жертвоприношення барана: Ніке лівим коліном впирається у спину тварини, що лежить; тримаючи у лівій руці роги з відкинутою назад головою, а у правій – догори меч, який спрямовано до горла жертви (рис. 1).

Другий іконографічний тип – оголена Ніке, яка стоїть верхи над биком, тримаючи його за роги обома руками, нижче – тунець. Цей образ у монетному мистецтві Давньої Еллади є надзвичайно рідкісним, відомий лише за поодинокими електровими статерами Кізіка 400–330 рр. до н. е. (рис. 2). До наукового обігу вперше введено Гілбертом Дженкінсом 1955 р. (10, р. 140–141). Один з таких статерів походить з Орловського скарбу кізікінів (1, с. 80, № 40, табл. III: 40; 2, с. 46, рис. 1: 2; 5, р. 172, cat. 14).

Зображення Ніке, яка приносить у жертву барана або бореться з биком, традиційно пов'язують із впливом класичного мистецтва Афін, іконографією і стилістикою балюстради храму Афін-Ніке на афінському Акрополі, виконаної між 416–413 рр. до н. е. (2, с. 46; 9, р. 141–142, no. 4, 5, 7), які також знайшли поширення у численних творах зображального мистецтва Еллади V–IV ст. до н. е. з аналогічними сценами (8; 9, р. 143–144, no. 10; 15, р. 866,

по. 168–172, р. 895, по. 714–718; 17; 19, р. 103–109).

Монументальні рельєфи зі сценами жертвоприношення биків на балюстраді цього афінського храму також вплинули на монетне мистецтво елліністичного періоду, в якому виділяємо образ богині Перемоги, яка приносить у жертву бика, на реверсі бронзових монет Сіракуз 214–212 рр. до н. е. (6, по. 233) Це третій іконографічний тип – «Nike Bouthutousa» («Ніке Тавроктонія») – святкове жертвоприношення бика заради перемоги (рис. 3), який мав поширення у зображальному мистецтві класичного періоду, але є рідкісним для монет. У контексті історії Сіракуз науковці його пов'язують з захопленням римлянами цього міста в 212 р. до н. е. і початком римського панування.

Вплив іконографії «Nike Bouthutousa» також пов'язано з монетами Римської імперії часів принципату Октавіана Августа, присвячених пануванню Римської імперії. На золотих ауреусах пергамського монетного двору 19–18 рр. до н. е. (12, р. 112, annex 3; 18, 514) викарбувано фігуру Вікторії з розправленими крилами, яка тримає роги бика і повертає його голову, а не перерізає йому горло, оскільки в її руках відсутня зброя (рис. 4).

Поодинокі образи богині Перемоги з мечем у правій руці, який занесено над горлом тварини (барана або бика) перед завершенням жертвоприношення, на монетах Стародавньої Еллади є актом σφάζειν (проколювання горла жертви і пролиття її крові). Ця іконографія є рідкісною у монетному мистецтві мікропластики і завжди пов'язана з військовим контекстом. Сцени боротьби з биком на монетах Еллади і Риму також узалежнені з конкретними військовими перемогами.

Ілюстрації

Рис. 1. Статер. Лампсак. Золото. Бл. 395 р. до н. е.

Рис. 2. Статер. Кізік. Електр. 400–330 рр. до н. е.

Рис. 3. Монета. Сіракузи. Бронза. 214–212 рр. до н. е.

Рис. 4. Ауреус. Пергам. Золото. 19–18 рр. до н. е.

Джерела та література

1. Булатович С. А. Клад кизикинов из Орловки. *Вестник древней истории*. 1970. № 2. С. 73–86.

2. Булатович С. А. О монетном искусстве античного Кизика (по материалам Одесского археологического музея). *Древнее Причерноморье. V-е чтения памяти профессора Петра Осиповича Карышковского. 12–14 марта 2001 года. Материалы международной конференции*. Одесса, 2003. С. 43–48.

3. Зограф А. Н. Кизикины коллекции С. Г. Строганова. *Государственный Эрмитаж. Сборник*. 1926. Вып. 3. С. 59–69.

4. Baldwin Brett A. The Gold Staters of Lampsakos. *American Journal of Numismatics*. 1924. Vol. 53. P. 1–60, pls. 1–7.

5. Bulatovich S. A. Numismatics. In: *Treasures from the Black Sea Coast: gold, sculpture, pottery from the Archaeological Museum in Odessa. Catalogue of the exhibition at the National Museum in Cracow. March – June 2006*. Krakow: Drukarnia Leyko, 2006. P. 163–184.

6. Calciati R. *Corpus nummorum Siculorum: La monetazione di bronzo*. Vol. 2: Siracusa. Milan: Edizioni G.M./I.P, 1986.
7. Head B. V., Jenkins G. K. *A Guide to the Principal Coins of the Greeks, from circ. 700 B. C. to A. D.* London: The Trustees, 1959.
8. Jameson M. H. Sacrifice before battle. In: Hanson V. D. (ed.). *Hoplites. The Classical Greek Battle Experience*. London: Routledge, 1993. P. 197–227.
9. Jameson M. H. *Cults and rites in Ancient Greece: essays on religion and society*. Cambridge University Press, 2014.
10. Jenkins G. K. Greek Coins Recently Acquired by the British Museum. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*. 1955. Vol. 15, No. 45. P. 131–156.
11. Jenkins G. K., Castro Hipolito M. C. A Catalogue of the Calouste Gulbenkan Collection of Greek Coins. Volume II: Greece to East. In 2 Parts (Text And Plates). Lisbon: Quarto, 1989.
12. Kéfélian A. Armenia and Armenians in Roman Numismatics. *Electrum*. 2021. Vol. 28. P. 105–134. doi:10.4467/20800909EL.21.009.13367
13. Kraay C. M. *Archaic and Classical Greek coins*. London: Methuen, 1976.
14. Miltenberg L. The Cyzicenes: a Reappraisal. *American Journal of Numismatics*. 1993–1994. Vol. 5/6. P. 1–12.
15. Moustaka A., Goulaki-Voutira A., Grote U. Nike. In: *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*. Vol. VI, 1: Kentauroi et Kentaurides – Oiax. Et Addenda Hekate, Hekate (in Thracia), Heros Equitas, Kakasbos, Kekrops. Zürich; München: Artemis Verlag, 1992. S. 850-904.
16. Schefold K. *Meisterwerke griechischer Kunst*. Basel; Stuttgart: Benno Schwabe & Co Verlag, 1960.
17. Smith C. Nikè Sacrificing a Bull. *The Journal of Hellenic Studies*. 1886. Vol. 7 P. 275–285.
18. Sutherland C. H. V., Carson R. A. G. (eds.). *The Roman Imperial Coinage*. Vol. I: From 31 BC to AD 69. London; Oxford: Spink & Son LTD, 1984.
19. van Straten F. T. *Hiera Kalá: Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*. Leiden; New York; Koln: Brill: 1995.
20. Wroth W. A catalogue of the Greek coins in the British Museum. Catalogue of the Greek coins of Troas, Aeolis and Lesbos. London 1894, repr. Bologna: Forni, 1964.

**ПРЕДМЕТИ НУМІЗМАТИКИ В МАТЕРІАЛЬНІЙ КУЛЬТУРІ
ДАВНЬОГРЕЦЬКИХ МІСТ-КОЛОНІЙ ТА ЕКСПЕРТИЗА
АВТЕНТИЧНОСТІ МОНЕТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я**

**NUMISMATIC OBJECTS IN THE MATERIAL CULTURE OF
ANCIENT GREEK COLONIES AND EXAMINATION OF THE
AUTHENTICITY OF COINS OF THE PIVNICHNY BLACK SEA REGION**

Нумізматика є однією з найважливіших галузей історичної науки, яка вивчає монети та інші грошові знаки, їхнє походження, типологію, функції та художнє оформлення. Монети не лише виконували економічну роль, слугуючи засобом обігу та мірою вартості, але й були важливим елементом культурної та політичної комунікації давньогрецьких міст-колоній. Вони відображають економічний стан, політичну структуру, релігійні переконання та культурні традиції суспільства, дозволяючи сучасним дослідникам реконструювати історію регіону на основі матеріальних джерел.

Метою цієї роботи є дослідження предметів нумізматики в матеріальній культурі давньогрецьких міст-колоній Північного Причорномор'я та аналіз методів експертизи автентичності монет. Завдання роботи включають визначення ролі монет у житті міст-колоній, класифікацію монет за матеріалом та функціями, а також розгляд сучасних підходів до встановлення автентичності знахідок.

Монети є унікальним джерелом інформації про давньогрецькі міста-колонії, оскільки поєднують у собі економічну, політичну та художню функції. Вони виконували не лише роль засобу обігу, але й слугували інструментом пропаганди влади та символіки міста. На аверсі та реверсі монет часто зустрічаються зображення богів, героїв, тварин, рослин та атрибутів влади, що відображає релігійні переконання та культурні цінності громади.

Матеріал монет також є важливим показником економічного розвитку міста. Срібні та золоті монети відображають доступність дорогоцінних металів та активну участь у міжрегіональній торгівлі. Бронзові монети найчастіше виконували розмінну функцію і використовувалися у повсякденних операціях. Аналіз матеріалу дозволяє дослідникам визначити рівень економічної стабільності, наявність ресурсів та стандарти ваги, що використовувалися при карбуванні монет.

Монети виконували також естетичну роль. Художнє оформлення та стиль різних періодів дозволяють визначати хронологію випуску та культурні впливи. Детально пророблені зображення богів, героїв або тварин на монетах свідчать про запозичення стилів від метрополій та прагнення колоній демонструвати свою культурну приналежність.

На північному узбережжі Чорного моря розташовувалися численні давньогрецькі колонії, серед яких найвідоміші: Ольвія, Пантікапей, Херсонес, Тіра та Феодосія. Кожне місто мало власні особливості економіки, політичної

структури та культури, що відображалось у випуску монет.

Ольвія була важливим торговельним та політичним центром на території сучасної південної України. Її монети відзначалися срібними тетрадрахмами з зображенням богині Афіни на аверсі та дельфіна або грифона на реверсі. Вага та розмір монет відповідали аттичним стандартам, що дозволяло їх вільно використовувати у міжнародній торгівлі.

Пантікапей, розташований на Керченському півострові, карбував монети з високою художньою якістю. Срібні драхми Пантікапея часто мали зображення місцевих символів, таких як бик або герб міста, а також портрети царів. Це свідчить про політичну автономію та прагнення демонструвати власну владу через нумізматичні засоби.

Херсонес та Тіра відзначалися широким використанням бронзових монет для внутрішнього обігу, що свідчить про розвиток місцевої економіки та дрібної торгівлі. Художня символіка на цих монетах включала риб, кораблі та локальні архітектурні мотиви, що відображало географічне положення та специфіку господарської діяльності.

Феодосія мала монети із зображеннями локальних міфологічних сюжетів та морських мотивів, що підкреслювало її роль порту та центру торгівлі.

Таким чином, нумізматика дозволяє визначити економічний стан, політичну структуру та культурні впливи у кожному місті-колонії Північного Причорномор'я.

Монети Північного Причорномор'я поділялися за матеріалом, номіналом і функцією.

1. За матеріалом:
 - Золото – урочисті, церемоніальні випуски;
 - Срібло – стандартна торгівельна одиниця;
 - Бронза – дрібна розмінна монета.
2. За функцією:
 - Розмінна монета – повсякденні платежі;
 - Торгівельна – міжнародні операції;
 - Урочиста – пропаганда влади та статусу міста.
3. За походженням:
 - Місцеві монети – випускались у власних містах-колоніях;
 - Імпортні – привезені з інших грецьких полісів або метрополій.

Класифікація монет допомагає встановлювати хронологію поселень, аналізувати економічні зв'язки та досліджувати художні традиції.

Визначення автентичності монет є важливим для нумізматичних досліджень, археології та колекціонування. Основні методи включають:

1. Візуальний аналіз: оцінка стилю гравіювання, форми монети, символіки та зношеності.
2. Металевий аналіз: визначення складу металу за допомогою спектрометрії, що дозволяє виявляти підробки або сучасні копії.
3. Метрологічний контроль: вимірювання ваги та діаметра монет та порівняння з відомими стандартами.

4. Археологічний контекст: аналіз місця знахідки, стратиграфії та суміжних артефактів.

5. Порівняння з нумізматичними каталогами та атласами: використання спеціалізованих довідників і досліджень для визначення відповідності монети відомим типам.

Експертиза дозволяє відокремити автентичні знахідки від підробок, уточнити хронологію і підтвердити історичну значимість артефактів.

Дослідження монет давньогрецьких колоній Північного Причорномор'я дозволяє:

- Виявити торговельні зв'язки між містами-колоніями та метрополіями;
- Визначити політичну автономію міст та роль місцевих правителів;
- Реконструювати релігійні та культурні впливи через аналіз символіки монет;
- Уточнити хронологію поселень та торговельних маршрутів;
- Систематизувати матеріальні та художні традиції регіону.

Монети як археологічні джерела є незамінними для комплексного вивчення життя давніх міст-колоній та їхнього культурного спадку.

Монети давньогрецьких міст-колоній Північного Причорномор'я є не лише економічними, а й культурними артефактами, що відображають політичну, релігійну та художню специфіку регіону. Експертиза автентичності монет є критично важливою для точності історичних реконструкцій і дозволяє уникати помилок у дослідженнях.

Нумізматика, поєднуючи археологічні, хімічні, мистецтвознавчі та історичні методи, є міждисциплінарною наукою, що сприяє глибокому розумінню економіки, політики та культури давніх міст-колоній Північного Причорномор'я.

Джерела та література

1. Анохін, В. А. Античні монети Північного Причорномор'я. Київ: ІА НАНУ, 2011. 352 с.
2. Каришковський П. О. Грецькі міста Північного Причорномор'я. Одеса: Астропринт, 2003. 712 с.
3. Гайдукевич, В. Ф. Ольвія: історико-археологічні дослідження. Москва–Ленінград: АН СРСР, 1936. 520 с.
4. Длуголенський, Я. Б. Античные монеты Северного Причерноморья: каталог. Варшава: PAN, 1999. 241 с.
5. Фролова, Н. А. Нумизматика античных городов Северного Причерноморья. Москва: Наука, 1997. 278 с.
6. Sear, D. Greek Coins and Their Values. London: Seaby, 1978–1979. 2 vols.

ДАВНЬОГРЕЦЬКІ МОНЕТИ НА КІРОВОГРАДЩИНІ**ANCIENT GREEK COINS IN KIROVOGRAD REGION**

Проблеми знахідок давньогрецьких монет на території Кіровоградщини розкриваються у працях В. Орлика, [1, 2, 3, 4], М. Тупчієнка [5] та інших. В їхніх працях простежується інформація про знахідки монет різних періодів, а саме від VI ст. до н. е. і до I ст. до н. е. Тому зупинимося детальніше на цих знахідках.

На території сучасної Кіровоградської області знаходиться досить велика кількість нумізматичних пам'яток. Окрім монет грецьких полісів Північного та Північно-Західного Причорномор'я зафіксовані знахідки монет і інших емітентів, які були значно віддалені від Центральної України.

Так, в басейні р. Тясмин і прилеглих територіях було знайдено ряд поодиноких монетних знахідок неподалік таких поселень: між селами Капітанівка та Пастирське знайшли редукований асс та борисфен. Між селами Голиківка та Поселянівка виявлено дві ольвійські монети – «дельфіни». Далі між селами Калинівка та Веселий Кут знайдено редукований асс та монету Істрії. В селі Цибулеве знайдено дві ольвійські монети – «халк» і «дихалк». В селі Підлісне та Оситняжка виявили три «борисфени» та дві монети Македонії. В селі Родниківка знайшли ольвійську монету «дихалк» та одну монету м. Кизік – статер. А в межах сучасного м. Кропивницького на початку XX ст. знайдено золоту монету Ахеменідів та монету Македонії. [2, с. 12]

На території Кіровоградської області у басейні р. Тясмин виявлений один із монетних комплексів, до складу якого входило 16 монет «борисфенів». З-поміж багатьох давньогрецьких монет, знайдених на півдні Кіровоградщини, певне місце займають монети Боспорської держави. Однією із цих монет є срібний діобол часів Сатира I, який був царем Боспорської держави. Монета карбована у Пантікапеї. На аверсі зображена голова бородатого Сатира у вінку, яка повернута вліво. На реверсі – голова барана вліво, внизу напис PANTI. Вага монети 1,79 г, діаметр 14 мм. Монета була виявлена у липні 2020 року на північному сході Кіровоградщини, тоді ще Онуфріївський район. [1, с. 14]

Скарб дрібних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI – початку V ст. до н.е., який був знайдений в Північно-Східній частині Кіровоградщини, а саме неподалік від селища Нова Прага, Олександрійського району. Знахідка складала 12 срібних монет, діаметром від 5 до 9 мм і вагою близько 0,13–0,18 г [4, с. 111]

Серед цих монет виділили 6 тетартеморіїв Пантікапею. На аверсі представлено зображення мурахи, на реверсі – вдавнений квадрат (quadratum incusum). Наступні 6 тетартеморіїв відносилися до держави-полісу Гермонасси. Аверс даних монет представлений невиразним зображенням

морської тварини, або ж якоїсь зброї, під зображенням є риска. На реверсі – вдавнений квадрат з чотирма спицями і крапками. Виявлення скарбу монет Пантікапею та Гермонасси в даному регіоні свідчить про торгівельні операції населення за часів скіфської доби з представниками грецьких апойкій. В басейні р. Тясмин, серед знахідок давньогрецьких монет, своєрідне місце належить мідним монетам з істрійським варіантом міської емблеми Ольвії та зображення Деметри – богині хліборобства та шлюбу. [3, с. 8] Відомий нумізмат Петро Каришковський зауважив, що «монети із зображенням істрійської емблеми та Деметри можна віднести до кінця першої, другої і певною мірою до третьої чверті IV ст. до н. е.» [6, с. 180]. Монета цього типу була знайдена недалеко від села Розумівка Олександрівського району Кіровоградської області у 2019 році. На аверсі зображена голова Деметри, яка повернута вліво, вгорі над орлом знаходиться напис: АПОЛ. Праворуч від орла розташований горит (дерев'яний чохол для лука й стріл). Внизу під дельфіном напис: ОЛВІО. Вага монети 9,51 г, діаметр 22,5 мм. Можна наголосити на тому, що після напису АПОЛ можуть міститися ще літери. Наприклад, літера Т, оскільки в нумізматиці відсутня інформація про даний ольвійський обол з іменем АПОЛ. А от монета з написом АПОЛТ відома в ольвійській нумізматиці. Можна припустити, що можливо на мідному оболі крім напису АПОЛ була ще літера Т, але через дефект на монеті ми не можемо точно стверджувати про існування або відсутність додаткової літери. В даному випадку знахідка мідної монети в басейні річки Тясмин також вказує на товарно-грошові зв'язки місцевого населення з грецькими містами Північного Причорномор'я.

В черняхівському поселенні Жакчик-1, яке знаходиться поблизу села Жакчик Голованівського району Кіровоградської області, був знайдений ольвійський мідний борисфен. Аверс затертий, зображення не можна визначити, на реверсі зображений горит (дерев'яний чохол для лука й стріл), лук, сокира з написом «ОЛВІО» над ними та монограмою під ними «N». Вага монети 6,48 г, діаметр 20 мм. Датується близько 260-250 рр. до н.е. На краю монети зроблений невеликий круглий отвір для кріплення її як прикраси. [5, с. 25]

На рахунок того, що затертий аверс, можна сказати, що для тих, хто зробив з монети типу «амулета» (на монеті присутній отвір для кріплення) не було важливо, яка зі сторін даної монети є лицевою. Отвір у монеті був зроблений у такий спосіб, що напис «ОЛВІО» і зброя розташовані у вертикальному положенні. Отже, даний борисфен не сприймався як монета. Потрапити ця монета могла на поселення у вигляді готової прикраси. Також її могли придбати від ольвійських греків-торговців в поселенні або в самій Ольвії [5, с. 27].

Отже, знахідки давньогрецьких монет на території сучасної Кіровоградщини вказують на те, що між античним населенням і місцевим існували економічні та торгівельні зв'язки, а через територію нашого регіону в античні часи проходили торгівельні шляхи.

Джерела та література

1. Орлик В. Діобол Сатира I (430-390 рр. до н.е.) з півдня Кіровоградщини. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей II Міжнародної наукової конференції, 13-14 травня 2021 р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2021. с. 14
2. Орлик В. Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е. в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 5. Переяслав, 2021. с. 12
3. Орлик В. Знахідки в басейні р. Тясмину мідних монет Ольвії з Деметрою та «істрійським» варіантом міської емблеми. *Український нумізматичний щорічник*. Вип. 4, 2020. с. 8-10
4. Орлик В. Скарб мідних монет Пантікапею та Гермонасси кінця VI - початку V ст. до РХ з північно-східної Кіровоградщини. Кропивницький: ЦНТУ, 2022. с. 111-113
5. Тупчієнко М. Знахідки «борисфенів» на черняхівських поселеннях середнього Побужжя. *Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції, 17-18 вересня 2020р.* Кропивницький: ЦНТУ, 2020. с. 25-27
6. Каришковський П. О. Монетна справа і грошовий обіг Ольвії VI ст. до н.е – IV ст. до н. е. Одеса, 2003. с. 180.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОНЕТ ТЕВТОНСЬКОГО ОРДЕНУ В УКРАЇНІ**RESEARCH OF COINS OF THE TEUTONIC ORDER IN UKRAINE**

Одним із значущих напрямків дослідження української середньовічної нумізматики є поширення на українських теренах монет держави Тевтонського ордену Пруссії.

Процес формування та розвитку контактів українських середньовічних земель із державою Тевтонського ордену в Пруссії реконструюється переважно на підставі писемних джерел, насамперед документального характеру, датованих другою половиною XIII – початком XVI ст. Водночас такі міжрегіональні взаємини неминуче мали відображення у сфері матеріальної культури. Навіть епізодичні торговельні, військово-політичні чи міграційні контакти залишали сліди в археологічних комплексах, передусім у культурних шарах поселень, де вони фіксуються у вигляді нумізматичних знахідок. У цьому контексті тевтонські монети, виявлені на території українських середньовічних пам'яток, слід розглядати як безпосередні археологічні індикатори контактів, що виникли внаслідок грошового обігу та були зумовлені повсякденною господарською діяльністю їхніх власників.

Саме нумізматичні матеріали, зібрані як під час археологічних експедицій, так і поза межами системних археологічних досліджень, зокрема у вигляді детекторних знахідок, дозволяють не лише уточнювати уявлення про масштаби та напрями грошового обігу і торговельно-економічних контактів, але й у низці випадків переглядати усталені історіографічні оцінки. Монети держави Тевтонського ордену на території України фіксуються переважно як поодинокі знахідки, рідше – у складі грошових або грошово-речових скарбів, що ускладнює їх інтерпретацію, проте водночас відображає реальні процеси обігу та втрат монет у повсякденному середовищі.

Проблема знахідок тевтонських монет на українських землях набула висвітлення в науковій літературі ще з другої половини XIX – початку XX ст., коли такі матеріали публікувалися у вигляді поодиноких повідомлень без фіксації археологічного контексту, зокрема у працях К. Страшкевича [20] та матеріалах Археологічних з'їздів [19]. В українській радянській історіографії участь тевтонських монет у грошовому обігу середньовічних українських земель, як і самі знахідки, здебільшого залишалися поза увагою або згадувалися побіжно.

Упродовж останніх десятиліть, у контексті переосмислення історичного минулого та розширення нумізматичної джерельної бази, активізувалися дослідження, присвячені історії держави Тевтонського ордену в Пруссії, зокрема аналізу її економічних і політичних контактів із середньовічними українськими землями. У сучасній українській історіографії окремі аспекти проблеми виявлення та інтерпретації монет Тевтонського ордену на території України відображені у працях Г. Івакіна [9], А. Позіховського та Р. Шуста [17],

С. Демидко, О. Погорільця і С. Стопенчука [8], А. Шостопапа [21], Р. Саввова [18], В. Орлика [1-7, 10-16] та ін., де детекторні знахідки розглядаються як специфічна, але інформативна категорія нумізматичних джерел.

Загалом же проблема знахідок на українських теренах монет держави Тевтонського ордену в Пруссії стала предметом спеціальних наукових пошуків лише з 2012 року. Детальному вивченню питання ролі *тевтонських монет* в Україні присвячені праці професора Василя Орлика, зокрема вченим складено ґрунтовну топографію знахідок монет Тевтонського ордену в Пруссії на території України, введено в науковий обіг скарби, раніше неописані різновиди монет, досліджено рідкісні емісії банату Северин та уточнено місце битви на Ворсклі на базі нових знахідок тевтонських монет. Важливим питанням є протистояння фальсифікації рідкісних монет та шахрайський продаж антикварних копій, тому вченим приділено увагу також ідентифікації та виокремленню особливостей експертизи антикварних копій тевтонських монет. Учений також присвятив корпус праць проблемам нумізматики держав хрестоносців та їхнім знахідкам на території України.

Проте, незважаючи на значний прогрес у дослідженні монет держави Тевтонського ордену в українській історіографії, ця проблема ще досить далека від її інституалізації і потребує подальших досліджень.

Джерела та література

1. Orlyk V. A Coin Hoard of Pre-Reform Shillings of the Grand Master Michael Küchmeister von Sternberg Found in Chernihivschyna. *Acta Archaeologica Lodziensia*, 62, 2016. S. 93-97;
2. Orlyk V. False Coins of the Teutonic Order State in Prussia in the currency of South-Rus Lands of the Lithuanian Grand Duchy. *Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia i materialy*. Augustow – Warszawa, 2012. S. 112-115/
3. Orlyk V. Rare variety of shilling of the Grand Master of the Teutonic Order Paul von Rusdorf found in volyn region, *Forum Numizmatyczne: Pieniadz i mennice*, #1, Białystok, 2016, s. 10-14;
4. Orlyk V. Rzadki wariant szeląga Zakonu Krzyżackiego z Teofipolskiego skarbu. *Biuletyn Numizmatyczny*, 4 (388), 2017. S.258-263.
5. Orlyk V. Teutonic Order and the Battle on the Vorksla River in August, 1399 (Numismatic Aspect). *Pieniadz a propaganda. Wspolne dziedzictwo Europy*, Augustow-Warszawa, 2015. S. 100-104.
6. Orlyk V. Udział wojsk Zakonu Krzyżackiego w bitwie nad rzeką Worsklą w sierpniu 1399 r. w świetle źródeł numizmatycznych. *Buletyn Numizmatyczny*, Nr 3, 2015, s.175-180.
7. Orlyk W. Coins of the Teutonic Order contained in the hoard found in the suburbs of the city of Dubno of Rovenska region in march. *Pruthenia*, X, Olsztyn 2015, s.105-116.
8. Демидко С., Погорілець О., Стопенчук С. Дослідження залишків пізньосередньовічного укріплення XVI ст. поблизу смт/ Меджибіж

- Летичівського р-ну Хмельницької обл. Археологічні дослідження в Україні 2004-2005 рр. Київ-Запоріжжя, 2006. С 8-10.
9. Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). К., 1996. 272 с.
 10. Орлик В. До питання ідентифікації монет Банату Северин із зображенням чоловічої фігури та хреста у щиті під короною. Український нумізматичний щорічник. Вип. 2. Переяслав-Хмельницький. 2018.
 11. Орлик В. Знахідки на Волині монет банату Северин із символікою Тевтонського ордену. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доп. III-ї міжнар. наук.-практ. конф, 5-6 листопада 2015 р. Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 46-47
 12. Орлик В. Монети держави Тевтонського ордену в Пруссії у скарбах, виявлених на території України (XIX – поч. XXI ст.). Вісник Львівського університету. Серія історична. 2019. Спецвипуск. С. 133–143.
 13. Орлик В. Монеты государства Тевтонского ордена в Пруссии в составе денежных и денежно-вещевых кладов, найденных на территории Украины. Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. Переяслав-Хмельницький, 2013. Вип. 33. С. 39-45;
 14. Орлик В. Нумізматичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену в Пруссії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. 1 (136). 2018. С.54-59.
 15. Орлик В. Обрізаний шилінг магістра Тевтонського ордену Міхаеля Кюхмейстер фон Штернберга знайдений на Львівщині. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей IV-ї міжнародної науково-практичної конференції, 22-23 червня 2016 р. – Кіровоград–Київ–Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 54-56.
 16. Орлик В. Топографія знахідок в Україні монет держави Тевтонського ордену в Пруссії та її Лівонського відділення (зведені відомості по областях). Український нумізматичний щорічник. Вип.1. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 37-74.
 17. Позіховський О., Шуст Р. Грошовий обіг на Волині в XIV - XVII століттях (За матеріалами монетних скарбів у фондах Державного історико-культурного заповідника міста Острог Рівненської області) (Додаток. Опис скарбів). *Вісник Львівського університету: Серія історична*. Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2005. Вип. 39-40.
 18. Саввов Р. Подольский полугрошек и денежное обращение в Подольском княжестве. *Банкаўскі веснік*, 2016. №3 (632). С. 16.
 19. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии, с картой, 3 таблицами планов городищ, указателем географических имен и

- предметным указателем. *Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве в 1899 году*. Москва: Тип. Г. Лисснера и А. Гешеля. Т. 1. С. 291.
20. Страшкевич К. Клады, рассмотренные в минц-кабинете университета св. Владимира с 1818 по 1866 гг. *Университетские известия*. К., 1866. №10. С. 1–38
21. Шестопал А. В. Скарби Черкащини. Черкаси: Вид. Андрощук П. С., 2007. 120 с.

Володимир ШВЕЦЬ

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ГРОШОТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

THE ROLE OF MYKHAILO HRUSHEVSKY IN THE MONETARY SYSTEM OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Перший президент України Михайло Грушевський поклав початок утворенню грошової системи Української Народної Республіки (УНР) у 1917-1918 рр. Будучи всесвітньо визнаним істориком, після проголошення IV Універсалу розпочав діяльність щодо формування грошової системи УНР, яка мала ґрунтуватися на основі національних традицій та з урахуванням кращого досвіду найбільш розвинутих європейських держав. Про це свідчать його інформаційно-просвітницькі статті [1]. Першу статтю М. Грушевський опублікував 31 грудня 1917 р. (13 січня 1918 р.) у газеті “Народна воля” під назвою “Про монетну українську одиницю”. Цю статтю він написав одразу після ухвалення Українською Центральною Радою “Тимчасового закону про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки” від 19 грудня 1917 р. У цьому законі про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки” уперше було зафіксовано назви українських грошових одиниць – карбованців і шагів. Перші кредитні білети УНР випустили у карбованцях, які поділялися на 2 гривні або 200 шагів. 24 грудня 1917 р. (5 січня 1918 р.) було випущено в обіг кредитний білет 100 карбованців. Отже, згадана вище стаття М. Грушевського мала за мету прояснити положення закону та концепцію грошотворення для широкого загалу населення, яке вже знало про прийнятий закон і почало використовувати нові гроші в обігу. Випуск українських грошей першопочатково у карбованцях, які за курсом прирівняли до російських рублів, автор пояснює для “призвичаєння людності”. Водночас Центральна Рада проголосила про поділ українського карбованця на 200 шагів, що в принципі означало перехід до меншої монетної одиниці – півкарбованця, який складався зі ста шагів, як це застосовувалось у більшості країнах. Потребу переходу до меншої грошової одиниці М. Грушевський аргументує тим, що російський рубль був занадто великою одиницею, від чого швидше відійшли інші держави. Наприклад, такі зміни у монетній системі зробив австрійський уряд у 1892 р. замінивши гульдена за одиницю півгульдена, під назвою “корона” яка поділена на 100 гелерів. Тому, стверджував М. Грушевський “..сю операцію варто зробити тепер же” і надати їй нову назву – “гривня”, яка була споконвічною українською рахунково-ваговою одиницею. М. Грушевський в історичному екскурсі довів це, а водночас відкинув міркування опонентів щодо асоціації назви гривня з російським терміном “гривенник”, зокрема підкреслив, що багато українських старих термінів,

потрапивши в московський словниковий обіг, повернулись потім на Україну в зміненому вигляді. Адже давня гривня за свою тисячолітню історію перебула багато змін, – спочатку гривнею називали фунт срібла, як одиницю обміну, а коли утвердилась у значенні монетної одиниці, то її вага поступово зменшувалася, вартість срібла ставала більш умовною. У рубльовій монетній системі “гривенник” дійшов до такого упадку, що дорівнював трьом копійкам срібла. М. Грушевський запропонував: “...її з такого гіркого пониження освободити, піднести її вартість до півкарбованця сріблом” [1]. А це б відповідало приблизно англійському шилінгові та німецькій марці (історично відповідає нашій старій гривні), а відтак знову зробити гривню одиницею нової української монетної системи. М. Грушевський вбачав, щоб український уряд випустив: срібну монету гривню (поділену на 100 шагів), кредитові білети (5,10, 20,100,1000 гривень), а також: “...дрібну розмінну монету 50, 20, 10, 5 шагів, ну і - для годиться - також і один шаг, хоч він, очевидно, ніякого значіння в торгу мати не може” [1]. У сьогоднішній дискусії ця цитата набуває своєї нової актуальності щодо пропозиції НБУ заміни копійок на шаги. Адже, не зважаючи на знецінення копійки у вартісному сенсі, її роль в обліку, звітності та розрахунках суб’єктів господарювання в Україні залишається необхідною й актуальною. У першій статті М. Грушевський також висловився про важливість випуску не тільки срібної 1-ї гривні, але й по можливості золотих 20-ти гривень, що дорівнювало приблизно англійському фунтові, а це б стало основою для усталення валютного курсу українських грошей. Автор підсумував, що разом з іншими заходами це мало б певне психологічне значення для сприйняття нової грошової одиниці в Україні.

Друга стаття М. Грушевського уперше опублікована в газеті “Народна воля” 3 березня (18 лютого) 1918 р. під назвою “Українська гривня”, а згодом її передруковували в інших видавництвах [2]. Попередньо (1.03.1918 р.) Центральна Рада ухвалила закон “Про грошову одиницю, биття монети та друк кредитових державних білетів”, яким запроваджувалася нова грошова одиниця – гривня. Згідно із законом було визначено, що гривня має містити 8,712 частки щирого золота, ділиться на 100 шагів, а 2 гривні відповідають одному карбованцеві емісії 1917 р. В обіг вводилися банкноти номіналом 2, 10, 100 та 500 гривень. Ескіз першої з них зробив Василь Кричевський, решту – Георгій Нарбут. Центральна Рада оголошувала, що незадовго будуть випущені монети: 1 гривня (срібна), 20 гривень (золоті) і дрібна монета номіналом 1, 2, 5, 10, 20 і 50 шаги. М. Грушевський у другій статті повторно згадав про важливість і доцільність зменшення монетної одиниці, оскільки усі європейські країни, окрім Англії, “рахують на дрібніші гроші” (марки, корони, франки). Навіть у Росії йшлося про заміну рубля меншою одиницею, але не вирішили - чи перейти на піврубля, чи на франк [1]. М. Грушевський також підсумував про вирішення самого принципового питання, що монетною одиницею буде півкарбованця, поділеного на 100 шагів, а в результаті дискусій Центральна Рада прийняла такий підхід, як і в справі державного герба, – повернутись до української монетної одиниці, яка була за часів державності, – до гривні [1, С.103]. Автор, як і в попередній статті, підкреслив,

що це дуже стара наша одиниця ваги і вартості, яка увійшла в московську монетну систему, де рубль (відрубок) спочатку складав половиною гривні, але з часом гривня втратила свою металічну вартість і була прирівняна до 10 копійок. А коли у ХІХ ст. провели новий перерахунок вартості срібла, назва гривні склала три з половиною копійки на срібло (7-мигривеник дорівнював 20-ти копійкам). М. Грушевський для опонентів омосковщеного терміну ще раз підтвердив свою думку, що "...не один наш термін побував у московських руках і набрало там іншого значіння, але коли воно наше і нам потрібне, то як нам його цуратись?" [1, С.103]. Наводив приклад повторного вживання київськими княжатами і боярами, які переїхали в Московщину, назв українських міст (Переяслава, Галича, Либеді) на взірєць Київщини. Це ж не стало причиною змінювати наші назви. Тому, вважав М. Грушевський, якщо нам треба своєї монетної одиниці, навіщо нам її називати по іншому: "Була вона одиницею за нашої старої держави – нехай буде і за нової. Злетіла вона була з фунта та півфунта срібла до трьох копійок міддю, вартості фунта хліба, зможе й піднятися до вартості півкарбованця" [1, С. 104]. Водночас автор приділяв увагу різницям курсу різних грошей на українському ринку та ціні нової української гривні. Зокрема, М. Грушевський вважав, що гривня приблизно відповідатиме німецькій марці й англійському шилінгові, золоті 20 гривень – англійському фунтові стерлінгів, а 80 гривень – 100 франкам, 100 австрійським коронам, 100 італійським лірам. Завданням фінансової політики УНР мав бути такий курс, щоб наш кредитовий білет на 20 гривень дійсно відповідав золотій монеті 20 гривень, а тоді він відповідатиме англійському фунтові і 20-ти німецьким маркам.

Концептуальні засади формування української грошової системи, визначені М. Грушевським, в основному були реалізовані, за винятком металевих грошей через брак ресурсів. Шаги випустив наступний уряд у формі двосторонніх марок, на зворотній стороні яких був напис: ходить на рівні з дзвінкою монетою. Друкуватися гривні почали в Німеччині на основі угоди укладеної Центральною Радою, але за іншого уряду та з скоригованим номінальним рядом [2].

Джерела та література

1. Грушевський М. С. Про монетну українську одиницю / М. С. Грушевський // Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань (голов. ред.), Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво "Світ". 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 101-104.
2. Швець В. Михайло Грушевський про випуск грошей Української Народної Республіки / Наук.-попул. часопис: Львівські нумізматичні записки, ч.10., 2013 р., Львів, 2014. С. 56-60.

СКАРБ РИМСЬКИХ ДЕНАРІЇВ ІЗ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ**TREASURES ROME DENARY OF KIROVOGRAD REGION**

У лісо-степовій зоні України досить велика кількість знахідок античних римських монет. Утім рахунку такі знахідки відмічені і у Кіровоградській області [1, с. 147-150; 2, с. 62-63; 3]. В основному це срібні денарії I – поч. III ст. Хоча знахідки інших номіналів, втім числі відкарбованих у міді, бронзі та золоті також не являються рідкістю. Монети трапляються як поодинокі знахідки, так і цілі комплекси у сотні, а то й тисячі екземплярів. Що свідчить про широке використання римських монет представниками черняхівської археологічної культури.

На мапі, поданій у книзі М. Ю. Брайчевського, ми бачимо, що знахідок римських монет у Кіровоградській області (на 1959 рік) не так і багато, порівняно з сусідніми областями, і концентруються вони в основному у її північній частині [1, с. 147]. Це Голованівський, Новоархангельський, Новомиргородський, Олександрівський, Знам'янський райони, які існували до територіальної реформи 2020 року. За останні 30 років завдяки металодетекції значно зросла кількість таких знахідок, розширилась їх географія.

Так влітку 2010 року на визначення було надано скарб римських денаріїв I – II ст. н. е. у кількості 182 шт., знайденому в районі с. Цибулеве Знам'янського р-ну Кіровоградської області (нині село входить до Дмитрівської сільської територіальної громади). На жаль, деталей знахідки не було надано – чи скарб знаходився компактно, чи був розтягнутий по площі. Так як денарії на той момент вже помили, то стало неможливим визначити по стану патини, чи вони перебували у якійсь посудині, чи просто в землі. Цілком можливо що монети були знайдені у Чорному лісі. Переважна більшість монет зі скарбу у більш-менш хорошому стані збереження.

У комплексі знаходились денарії таких імператорів та їхніх дружин: Веспасіан (1), Тіт (1), Доміціан (1), Траян (4), Адріан (10), Антонін Пій (43), Марк Аврелій (55), Луцій Вер (15), Коммод (25), Септимій Север (2), Сабіна (2), Фаустина Старша (9), Фаустина Молодша (8), Луцилла (3), Кріспіна (2), не визначено (Сабіна?) (1).

Ми бачимо типовий набір римських монет, характерний майже для усього ареалу черняхівської культури. Основну масу складали денарії династії Антонінів. Сама рання монета – денарій Веспасіана (69 – 79 pp.), сама пізня – денарій Септимія Севера (193 – 211 pp.). Відповідно скарб потрапив у землю не раніше початку III ст. н. е., а можливо й значно пізніше. У середовищі черняхівських племен римські денарії, які надійшли до них у II – III ст., використовувались аж до завершального етапу черняхівської культури, тобто до середини V ст. У нашому випадку, враховуючи загальний стан збереження знайдених монет, ми можемо говорити, що час тезаврації припадає на III – першу пол. IV ст. Це час розквіту черняхівської культури, коли в її ареалі

вибудувались товарно-грошові відносини з активним використанням римських монет.

Якщо брати регіонально, то даний скарб тяжіє до подібних знахідок з Чигиринського та Кам'янського районів Черкаської області. У вказаних районах римські монети як поодинокими знахідками, так і у складі скарбів трапляються значно частіше [4; 5].

Таким чином, знахідка даного скарбу біля села Цибулеве Дмитрівської територіальної громади Кіровоградської області є ще одним свідченням зв'язків племен черняхівської культури з Римською імперією та широким використанням ними римських монет у товарно – грошових відносинах.

Джерела і література

1. *Брайчевський М. Ю.* Римська монета на території України. Київ, 1959. 244 с.
2. *Кропоткин В. В.* Клады римских монет на территории СССР. Сер. САИ. Вып. Г 4-4. М., 1961. 119 с.
3. *Орлик В., Шостопал А.* Нумізматичні свідчення зв'язків населення дніпровського правобережного лісостепу з Римською та Візантійською імперіями IV – VIII ст. // Forum numizmatyczne. Studia i Materiały № 5. Białystok, 2021. 232 с. С. 17–30.
4. *Шостопал А.В.* Знахідки античних монет на Чигиринщині // Чигиринщина: історія і сьогодення. Матеріали науково-практичної конференції. 17-18 травня 2006 р. Черкаси, 2006. С. 67–71.
5. *Шостопал А. В.* Скарби Черкащини. Черкаси, 2007. 121 с.: іл.

На зльоті в Києві познайомився з копачами зі Знам'янки. Вони попросили допомогти розібратись зі скарбом рим. денаріїв, які вони підняли біля селища Цибулеве, здається, в Чорному лісі. Ми зустрілись пізніше в Олександрівці, і я допоміг визначити денарії. Нічого в них не купив. Що там було для мене цікаве, так це денарій Фаустини Старшої, але з зачіскою, як у Сабіни. Більше таких денаріїв не траплялось мені.

Рим. денарії вони вважали випадковою знахідкою. В основному у них було багато знахідок з Чорного лісу мідних кельтів X ст. до н. е., скіфських акінаків, та інших артефактів більш ранніх періодів, ніж ЧК.

634. *Тов. з Знам'янки. Цибулеве, Знам'янський р-н, Кіровоград. обл., 2010.* Знайдено скарб рим. денаріїв у к-ті 182 шт.: Веспасіан (1), Тіт (1), Доміціан (1), Траян (4), Адріан (10), Антонін Пій (43), Марк Аврелій (55), Луцій Вер (15), Коммод (25), Септимій Север (2), Сабіна (2), Фаустина Старша (9), Фаустина Молодша (8), Луцилла (3), Кріспіна (2), не визначено (Сабіна?) (1).

*Дмитро ЯНОВ
Ігор ПРОХНЕНКО
Арсен СУХАР*

ОСМАНСЬКІ АКЧЕ XV – XVI СТ., ЗНАЙДЕНІ У НЕВИЦЬКОМУ ЗАМКУ

OTTOMAN AKÇES OF THE 15th – 16th CENTURIES FOUND IN NEVYTSKE CASTLE

У 2024 р. у районі Невицького замку, на його схилі, місцевим краєзнавцем була зібрана група монет. Автори отримали можливість ознайомитися зі знахідками. Серед них були присутні дві дрібні срібні монети Османської імперії (акче).

Варто звернути увагу на те, що раніше знахідки монет Османської імперії не були зафіксовані на території Закарпатської області. Вони не брали участі у грошовому обігу у Закарпатті, тож знахідки з Невицького замку зумовлені епізодичними потрапляннями подібних монет у результаті торговельних контактів з османськими володіннями в Угорщині та Трансільванським князівством, а також військових кампаній за участю османських військ.

Перша монета (Рис. 1, 0,62 г, 10,5 мм) – акче, карбоване за правління султана Баязіда II (1481–1512). Через поганий стан збереженості монетний двір встановити не вдалося. За часів правління цього султана зона обігу османських акче розташовувалася далеко від Закарпаття. І хоча османські монети в цей час надходили до Угорського королівства, зокрема, через торгівлю трансільванських міст з Валахією та Молдовою, що відобразилося у знахідці скарбу Шьєу у Трансільванії (жудець Бістріца-Несеуд), однак вони не брали активну участь у грошовому обігу поза межами Османської імперії та васальних Валацького і Молдавського князівств.

Тому знахідка цієї монети скоріше пов'язана із більш пізнім періодом. Внаслідок кампаній 1541 – 1568 рр. в Угорщині, територія османських володінь (Будінський та Темешварський еялети) наблизилися до Закарпатського регіону, а Мараморощина увійшла до складу Трансільванського князівства, яке визнавало османський протекторат. У другій половині XVI ст., судячи зі знахідок скарбів, акче Баязіда II все ще брали участь у грошовому обігу, поряд з більш новими випусками.

Про торговельні зв'язки Закарпаття з османськими володіннями в Угорщині свідчать знахідки імітацій англійських торговельних пломб, що імовірно виготовлялися в містах Дьюла та Бекейш, які у 1566 р. увійшли до Темешварського еялету. Однак османські акче та інші срібні номінали навряд чи могли використовуватися у розрахунках у володіннях Габсбургів, і їхнє потрапляння сюди носило епізодичний характер.

Друга монета (Рис. 2, 0,20 г, 9-11 мм) була карбована за правління Мехмеда III (1595–1603) на монетному дворі у Джанджі у Східній Анатолії

(суч. м. Гюмюшхане у Туреччині). Аверс монети відноситься до типу ВЗ*, а за класифікацією С. Сречковича, який карбувався в певний проміжок часу між сходженням султана на трон у 1595 р. та корекцією вагового стандарту акче у 1600 р.

Акче карбування Джанджі, як і інших східноанатолійських монетних дворів, не відігравали помітної ролі в грошовому обігу у європейських володіннях османів, де домінували акче карбування балканських дворів. Однак за правління саме Мехмеда III ситуація змінилася: у складі скарбу з Резіни (Республіка Молдова) акче Джанджі становлять 81% від усіх монет Мехмеда III. Це було зумовлено скороченням обсягів карбування на балканських монетних дворах внаслідок грошової кризи наприкінці XVI ст., або ж переміщенням османських військ з Анатолії до західних кордонів під час війни з Габсбургами 1593 – 1606 рр.

Можна припустити, що ця монета потрапила до Невицького замку через одного з учасників війни 1593 – 1606 рр. з Габсбургського боку, який заволодів нею як трофеєм, або ж через купців, як і попередня монета. Однак більш вірогідною нам здається версія про те, що ця монета була загублена у період між 1619 та 1629 рр., коли Невицький замок перебував під контролем трансільванського князя Габора Бетлена, який визнавав османський сюзеренітет. Османський контингент чисельністю 15 тисяч воїнів приймав участь у поході Бетлена на Моравію у 1623 р. Тоді трансільванський князь дійшов до Зноймо, Брно та Оломоуца. Із цим походом пов'язана знахідка у м. Зноймо іншого османського акче, також Мехмеда III, але більш пізнього типу.

Судячи з комплексних знахідок османських монет, на той час акче Мехмеда III (1595–1603) все ще перебували у грошовому обігу.

Протягом короткотривалого періоду, у 1682 – 1685 рр., переважна частина Закарпаття перебувала у складі князівства Верхня Угорщина, яка визнавала протекторат Османської імперії. Однак у цей час, через грошову кризу, обсяги карбування османських монет були значно скорочені, що не сприяло їхньому масовому надходженню до цієї території. Про це свідчить відсутність відомих на сьогодні знахідок османських монет Мехмеда IV (1648–1687) у Закарпатті.

Рис. 1. Акче Баязіда II (1481–1512), монетний двір не визначений. 0,62 г, 10,5 мм.

Рис. 2. Акче Мехмеда III (1595–1603), монетний двір Джанджа. 0,20 г, 9-11 мм.

«*KATEДРА UNIVERSUM*: електронний збірник з історії, археології, інформаційної, архівної та музейної справи»

Випуск 9

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НУМІЗМАТИКИ ТА ІСТОРІЇ ГРОШОВОГО ОБІГУ: тези доповідей VII Міжнародної наукової конференції, 28 – 29 листопада 2024 р. Кропивницький, 2025. – 115 с.

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії видання.

У разі передруку посилання на збірник обов'язкове.

*Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної
справи ЦНТУ запрошує на навчання за
ОСВІТНИМИ ПРОГРАМАМИ:*

Галузь знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки»
Спеціальність В9 «Історія та археологія»

«Історія та археологія»
(рівні освіти - бакалавр, PhD)

***«Історія матеріальної культури та експертиза об'єктів
історичної спадщини»***
(рівень освіти - магістр)

Спеціальність В9 «Історія та археологія»

«Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»
(рівні освіти - бакалавр, магістр)

Спеціальність В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа»

